

ОБРАЗОВАНИЕ

без

к о р у п ц и я

Фондация
Пространство
Култура

Коалиция 2000

София, 2004

Тази публикация е осъществена с подкрепата на DPK Consulting със средства, осигурени от Американската агенция за международно развитие (USAID) по силата на договор No. 183-C-00-02-00103-00. Становищата, изразени в настоящия материал са на неговите автори и не отразяват непременно възгледите на USAID.

- © Копринка Червенкова, съставител, 2004
- © Марин Бодаков, съставител, 2004
- © Людмил Веселинов, художник, 2004
- © Фондация *Пространство Култура*, 2004

Образование без корупция

или как ниското качество провали българската образователна система

Наред с корупционни явления в други сфери на обществена дейност, които обикновено са във фокуса на публичните дискусии, все по-често срещаме примери за корупция в средното и висшето образование. Успешното противодействие на корупционните практики в образованието изисква дефиниране на корупцията в тази сфера на обществените услуги, анализ на причините, идентификация на нейните носители и механизми. В повечето случаи, за да се разкрие до каква степен е разпространена корупцията в средното и висшето образование, се изследват взаимоотношенията между обучаващи и обучавани. Ограничаването на корупционните практики обаче е невъзможно без гражданско наблюдение на процесите, протичащи в българските учебни заведения, и тяхното анализиране от страна на всички, които осъществяват реформата в образованието и чиято професионална дейност е пряко засегната от извършваните промени. В търсене на отговори за грешките в системата на образованието, които създават предпоставки за корупционни практики, е необходим позитивен и непрекъснат диалог между всички заинтересовани страни, за да може те взаимно да си повлияят. Диалогът е необходим, защото в съществуващите противоречия се сблъскват три типа интереси: от една страна - на тези, които реално правят образованието (средните и висшите учебни заведения); от друга - на законодателите и администраторите; и от трета - на потърпевшите (ученици, студенти и родители).

В рамките на проект "Образование без корупция" Фондация "Пространство Култура" (издател на вестник "Култура") действа като медиатор и гарант за равнопоставеност на оценките при интерпертациите на феномена "корупция" в средното и висшето образование. Като средищно място на най-влиятелните opinion makers в България, вестник

"Култура" стана най-подходяща трибуна за продължаване на диалога между държавните институции, академичните общности, законодателите и гражданските сдружения чрез създаването на форум, включващ не само български интелектуалци, изследователи и експерти в областта на образованието, но и заинтересовани граждани. Разбира се, логиката на вестника изискваше пред емпирико-социологическите подходи да предпочетем осъществяването на мащабни стратегически анализи на това какво, как и защо се случва с качеството на съвременното образование, за да открием системните му грешки, провокиращи корупционни практики.

Затова в рамките на проекта се старяхме да инициираме диалог между обществените групи, които участват в създаването и прилагането на реформата в българското средно и висше образование, както и да съдействаме за мобилизиране на ресурсите на гражданското общество в идентификацията, проследяването и контрола върху проявите на корупцията в учебните заведения и предпоставките за нея чрез създаване на публично-частно партньорство в сферата на образованието.

По хода на реализация на проекта се уверихме, че само диалогът между държавната власт, академичната общественост и гражданските организации ще създаде предпоставки за по-плавно протичане на реформата и предотвратяване на корупционните практики, породени от несъвършенствата в образователната система и нежеланието на основните агенти в образователната сфера да осъществят поврат към коренно различен образователен модел.

В настоящето издание предлагаме най-важните публикации на вестник "Култура", в които през критичния анализ на днешното състояние на образованието се очертават терените, благоприятстващи корупцията. Убедени сме, че докато обществото не си даде сметка за драматичната необходимост от коренна промяна в системата на образованието; докато не се убеди, че без една идея за новите му цели, всеки "кърпеж на парче" само ще задълбочава кризата.

Всички отпечатани във вестника текстове могат да бъдат намерени на електронния му адрес <www.online.bg/kultura>.

От съставителите

Средното образование: пусковият механизъм на корупцията

1

р а з д е л

Отношенията в съвременното българско училище

Румен Петров

Нагонът към власт, корупцията и кризата на средното образование

"Много родители като папагали повтарят, че държавата трябва да поеме отговорността за образованието.

Днешните родители сме израснали по тоталитарно време, когато държавата се е грижела за всички. Затова много от нас са пасивни."

Български родител

Увод

В един от предварителните ни разговори по повод на статията Марин Бодаков сподели с мен, че в нея вижда подредени някои от интуициите си за училището. Това е добър резултат за едно начало. У нас нямаме традиция за изследване на злоупотребата с власт в нейните "меки" и затова всекидневни форми. Текстът е неравен, на места - пристрастен, а на други - скучен и нравоучителен. Много от тези недостатъци се дължат на моя малък стаж в писането. Други - на липсата на достатъчно образци и традиция в изучаването на злоупотребата с власт от страна на организациите и публичните институции у нас.

В статията ще се опитам да погледна на съвременното българско училище в цялост. Ще се опра на основните му задачи така, както ги виждам: обучение, развитие и социализиране на детето/юношата. Допускам, че именно от тези задачи произтичат определени отговорности пред организациите, групите и общностите.

Ще се опитам да очертая основните училищни взаимодействия както в контекста на задачите пред образованието, така и в контекста на общността и на политиката.

Познавам професионално училищната институция от 11 години. През това време работих интензивно с учители, директори, училищни психолози, родители и ученици по повод на различни проекти в областта на психичното здраве и образованието.

Работя в Българския институт за отношения между хората в НБУ. Не ангажирам с мнението си институцията. Мога само да кажа, че изложените мисли са изкристализирали в поредица от многобройни разговори с колеги (във и извън Института) и опити да се учим от преживяванията, които сме имали в хода на сътрудничеството с училища в страната. Пристрастен съм към идеята, че публичните институции служат на гражданите само когато гражданите упражняват ефективен контрол върху тях.

В първата част на изложението си ще се опитам да приведа доказателства в подкрепа на тази идея. По-нататък ще направя анализ на българското училище от гледна точка на участието и властта.

I. Конфликтът

Основната ми теза е, че българското училище е в криза на човешките отношения.

По същество тази криза е морална и се явява първична спрямо финансовата и всички останали кризи. Тя представлява израз на ценностния кръстопът на институцията и се поддържа от непроменената структура на образователните взаимоотношения на всички нива.

Главният конфликт на моралната криза на училището у нас е между двете парадигми: бавно отиващата си **парадигма на властта** и все така бавно утвърждаващата се **парадигма на участието** в училището.

Парадигмата на властта казва приблизително следното: Училището е място за упражняване на власт и задачата му е да научи погростащите, че именно упражняването на власт е основният организиращ принцип в света. Тази отношенческа парадигма се прегръща от тревожни и наивни управленски режими (тоталитарните по правило са такива). Обичайно тя бива прилагана по време на война. (В нашия случай става въпрос за пристъпа на трескава и неморална модернизация, започнал с преврата на 9 септември 1944 г.)

Парадигмата на властта е ефективна при решаване на прости задачи за кратко време (например - бързо преобразуване на големи групи натурални земеделски производители в промишлени работници, произвеждащи продукция със средно към ниско качество). Проваля се обаче в дългосрочен план - поради невъзможността да отглежда капацитет за сложни ре-

шения. А такива са повечето от решенията в света на живите.

Парадигмата на участието гласи: Светът (училището) е съ-участие в общи дела. Участието е основано на диалог и обмен между различните гледни точки. В него присъства организиран чрез институции стремеж за справедливост. Въпросната парадигма създава далеч по-голямо усещане за съ-притежание на колективното/публичното. А доверието в публичните институции расте заедно с по-доброто им функциониране. Тази система на преживявания прави пазарът успешен (макар и несъвършен) двигател на социалното благополучие. В нея публичното е истинска и желана алтернатива на частното (фамилното). Управлението в този дух е трудно; в моменти на неизвестност и тревога се прибегва до "бързи" властови решения. А колкото е по-мъдро и компетентно едно управление, колкото обкръжението му е по-сигурно, толкова по-скоро измамно ефективните властови решения биват изоставяни. И това е един непрекъснат процес.

Основна характеристика на човешкия контекст, в който поставям проблема на нашето училище, е силният **антипазарен** нагон на българската социална среда с произтичащите от това последствия за отношенческата архитектура на институциите, които отговарят за формирането на личността: семейството, училището, университета и др. Много добре, според мен, този контекст е описан от икономиста Румен Аврамов в книгата му "Стопанският ХХ век на България". По-нататък ще се позовавам на неговите думи.

Представете си следното: обикновен град в България. Момиче или момче на 12 години става жертва на сексуална злоупотреба. От съсед. За това знаят полицията и родителите. Нито те, нито полицията обаче съобщават на училищните възпитатели. А там познават момчето (момичето) като "морално разпуснато".

В училището преподавателка страда от прогресиращо дегенеративно състояние, което я води до задълбочаващи се по тежест трудности в общуването с децата от чисто физическо, а впоследствие - и от емоционално и когнитивно естество. Въпреки това профсъюзите не дават и дума да се издума за трудоустройване. Конфликтите между децата и учителката се задълбочават.

Един ден момчето (или момичето) извършва нещо, което поставя учителката в уничително положение пред децата. Събира се съвет. Детето е изключено "на мига". Учителката най-сетне приема да се пенсионира по болест. Напрежението е облекчено.

Никои не си задава "сложни" въпроси от рода на: има ли връзка между ранната сексуална активност, честата смяна на партньорите при подрастващите и възможната сексуална злоупотреба или друг някакъв проблем на развитието?

Въпрос за домашна работа: Какво може да се научи в това училище?

Друг, все така типичен, град в България. Голяма гимназия. В двора ѝ се строи голямо спортно съоръжение. За децата и за квартала. Счупен прозорец на класна стая зее вече една седмица. Ранна пролет е. Студено е. Стаята не е сменена. Занятията продължават. Често пияният учител "майстор" все не успява да постави ново стъкло. (Работата му се познава по пироните, с които закрепва стъклата. Вместо 1,5 см, те са дълги по 10 см. От онези, с които се коват греди. Тези прозорци трябва да се видят лично, за да се усети откровената агресия в заплашително стърчащите от рамката на стъклото желяза.) Децата, подкрепени от своите родители, подписват заявление, в което настояват за поправка на прозореца. В противен случай, заявяват те, няма да посещавам занятия. Директорът на гимназията влиза в клас и обявява документа за фалшификат. Заплашва ги с полицейско разследване. Учениците са изплашени.

Въпрос за домашна работа: Какво може да се научи в това училище?

Моят отговор е, че и двете училища преподават урока за властта и подчинението. Мисля, че и двете пращат послание, че индивидът, особено ако е в зависима позиция, е по-малко ценен от дневния ред на институцията.

Тези училища се държат като абсолютно откъснати от човешката среда, в чийто контекст единствено имат смисъл - средата на организираната общност от взаимозависими (и затова - равноправни) субекти. На нейно място у нас властват семейството и държавата. Допускам, че частично и двете допринасят за съществуващото състояние на нещата в училището.

"Обречеността на индивидуализма като мирогледна позиция в България е установена още в края на миналия век от д-р Кръстев, който долавя изначалното безсилие на либералното начало в страната: "Ние имаме наистина институциите на най-напредничавите държави на ХІХ в., но нашите идеи за държавата са от ХV и ХVІ в." Освен ония, които имат малко много революционни идеи, кой друг мисли, че *властта на държавата спрямо индивидуума* (курсив мой, Р.П.) има тесни граници; че гражданинът има право на всеки произвол на власт-

та да противопостави организирана колективна самозащита?" (Аврамов, 2001).

Прочетох внимателно описанието на дейностите по **Проекта на МОН за реформа на образованието** у нас, финансиран от Световната банка, по-специално онези пунктове, които засягат училището (средното образование).

Смути ме фактът, че дори у оценителите на проекта напълно отсъства критика на концептуалната (и морална) грешка, направена още от екипа на министерството, а именно - наивното допускане, че **реформата на образованието е дело изключително на министерството на образованието и науката**. Тази системна грешка, която води до съхранение на моралната импотентност на образователната система, личи особено ясно във формулировката на **целта** на проекта "Модернизация на образованието":

- Да подобри управлението на ресурсите в основното, средното и висшето образование с оглед осигуряването на ресурси за постоянно професионално развитие на преподавателите;

- Да повиши качеството на преподаване в училищата и университетите, като се премине към учебен процес, насърчаващ личностното развитие на учащите;

- Да въведе нова система за оценяване и инспектиране във връзка с приемането на нови държавни образователни изисквания, учебни планове и програми, за да може да възникне критерий за успех в учебния процес, а оттам и критерии за успешно управление на образователните институции и на образователната система като цяло.

Обърнете внимание върху липсата и на следа от анализ на сегашното състояние на нещата. Не личи и най-малко намерение системата да бъде променена. Очакванията са тя да се подобри, като основният субект на промяна са преподавателите. Затова, според мен, се говори само за преподаване, контрол върху преподаването и, съвсем общо, за управление.

Какви хора искаме да излизат от училището? Имаме ли идея за техните основни черти: умения, знания, нагласи и т.н.? В каква среда се развиват такива черти? Не става ясно. Щом е така, тогава ще нанесем слой от нова "козметика" - компютри, учебници, учители по английски на всеки ъгъл.

II. Основни черти на социалното и гражданското участие. Що е общност, основана на участието?

Започнах с тезата, че училището у нас не произвежда социално участие и социален капитал.

Искам да направя някои първоначални бележки върху тези понятия.

1. Социалното участие е "доброволно, себеналожено задължение за връзка и сътрудничество с другите в общността/групата" (Бретон, 2003). Без такъв принос от своите членове жизнеността на групата ще западне, ще западне и нейната способност да предприема групови начинания. Дейността на публичните институции задължително също ще пострада.

Социалният капитал се определя от степента на организираната взаимозависимост, гражданската солидарност и въвличане. Той е нематериален по природа и не лежи в индивида, а по-скоро в качеството на отношенията между него и другите индивиди. Една общност или институция има социален капитал, ако може да разчита на приноса на своите членове в постигането на определени проекти или в посрещането на възникващи проблеми. Друг елемент на социалния капитал е доверието във факта, че индивидите не могат да оползотворят предимствата на групата или институцията за тяхна лична печалба; че те ще съблюдават основните правила на имплицитния социален договор, който прави възможно съществуването на общност или на институция.

Само социалното участие може да породи социален капитал в общност, сдружение или институция. То предполага обмен, създаващ взаимно задължение между индивидите. Лидерите на общности и институции могат да очакват членовете да участват и да допринасят към груповите проекти. Бретон твърди, че идентификацията на индивида с делата на групата и на общността произлиза от инвестирането, т.е. влагането, на него самия, на неговото време и лични ресурси в групата или институцията и нейните проекти. Това лично инвестиране кара индивидите да преживяват общността като нещо, произведено от тях самите и принадлежащо им.

2. Общност, основана на участието

Както много човешки неща, общността е едновременно и предмет (географска/физическа отграниченост, брой индивиди с определени характеристики и т.н.), и процес (обмен, участие, информация, преживявания). Тя може да е реална или виртуална, но основното за нея е, че дава чувство на **принадлежност** на своите членове. Особено доброкачествените общности дават на членовете си и чувство на **приетост** върху живота в тях. Това се постига чрез пряко и равноправно участие на членовете на групата (общността) в създаването и управлението на структурите, които поддържат съществуването ѝ (образование, здравеопазване, социални грижи, рел и т.н.).

...Един спомен от работата ми в училище изплува:

В продължение на година работих с група деца и техните учители в едно софийско училище. На входа неизменно присъстваше служителят на "Егиди". Запомнил съм родителите скупчени в пространството около бугката на охранителя. Не по-навътре оттам. Толкова бях свикнал с тази картина, че разбрах порочността ѝ чак когато един ден училището се изпълни с възрастни хора. Те се разхождаха из коридорите! Отворен беше дори и входът на училището, който се ползваше единствено от директорката и приближените ѝ лица. Оказа се, че денят е изборен, просто изборните секции бяха организирани в училището.

След два дни стерилността се възцари. Животът в училището се върна към обичайната квазиманастирска атмосфера на изолация, зависимост, власт и бедност. По коридорите закрепяха децата. Матроните-учителки забързаха към учителската стая. Чистачките прогължиха да размахват невъзмутимо парцалите по мозайката.

Мисля, че този контраст осветлява две реалности:

Едната е, че училището у нас не е естествено продължение на човешката общност, сред която функционира. То системно изтласква една голяма част от взаимоотношенията между хората вън от себе си под предлог, че пречат на учебния процес.

Втората е, че общността не съществува като алтернатива на държавната организация на отношенията между хората. Традицията на местното самоуправление е слаба. Най-шумните му форми са безструктурни съпротиви на държавни инициативи (спомням си примера с ракетите от миналото лято).

Хората, с които се разминаваме на спирката, пред кофата за боклук, на бензиностанцията и ние самите не представляваме общност. Такива ще станем, когато заедно решаваме общи за нас проблеми. Тази традиция у нас е системно атакувана. Дълги години. С всички средства. При всички политически режими. С голям успех.

Затова доверието, което изпитваме в способността ни колективно да управляваме общи дела, е слабо. Малкото институции, които могат да стимулират подобен процес, функционират като феодални крепости. Училището е една от тях. Там влизаме или като туристи, или със страх.

В нашия случай свидетелство за обратното би било участието на общността чрез заинтересовани представители в управлението на училището (по подобие на акционерите, които

влагат капитал и затова имат интерес от качеството на крайния продукт). Това са основно родителите, но и не само. Именно те могат да населят колективно тяло, което да формира и управлява бюджета на училището, да избира и назначава директор, да контролира учебния процес, да отглежда ценности и да носи отговорност за това.

"Да имаш съзнанието и поведението на гражданин, изградени и благодарение на социалния сектор, не е универсалното лекарство, което ще ни избави от всички беди на съвременното общество и съвременната държава, но вероятно е необходимо условие, за да се справим с тях. То възстановява гражданската ни отговорност, а тя е отличителен белег на съзнанието ни като граждани, както и гражданската ни гордост, която пък е характерна за общността", смята Дракър.

Според Роуз общността е **вид управление**, което окуражава и обуздава активни практики на самоуправление и изграждане на идентитет, на лична етика и колективни задължения. Тя дава сигурност на колективната принадлежност, различна от онази, която бива давана от институциите, осигуряващи спазване на индивидуалните права.

"Семейството и училището са типичните институции, които могат да култивират този вид гражданство, който отговорната общност изисква", заявява Етциони.

От своя страна Селман твърди следното: "Доброволческите организации (родителските настоятелства например, Р.П.) преобразуват **изолираните индивиди в публични граждани** и допринасят за стабилността на обществото. На по-специфично ниво тези организации овластват индивидите и общностите да постигнат управление на своите собствени дела. Гражданското участие/гражданската култура представлява моделът, по който ние **споделяме общото** пространство, общите ресурси, общите възможности и управляваме взаимозависимостта в тази компания от чужденци, която представлява публичното."

Изводът от всичко това за мен е, че публичното пространство се усвоява по два взаимодопълващи се начина: веднъж чрез спазване на правилата, сигурността, достойнството и сигурността, и заедно с това - чрез организираното участие на субекта на тази грижа в публичното.

У нас вторият описан начин е слабо развит, от което страда и сдвоеният с него апарат за поддържане на границите (институциите на реда и правилата). Поради това в контекста на нищожното човешко участие този апарат се корумпира лесно.

Пиша това, защото съм убеден, че ученикът би имал фундаментално различно отношение към училището, както и то към него, ако родителят му участва в публичното управление на училището.

Въпрос за домашна работа: Произвежда ли съвременното българско училище доверие между членовете на общността? Какви са вашите лични впечатления?

Предлагам помощна литература: "...Страна, където традиция за относително независима от държавата интелигенция на гражданското общество практически отсъства. Отново д-р Кръстев пръв е прозрял, че след Освобождението както средата, от която се ражда, така и попрището, на което се реализира българската интелигенция, е държавата. Първото ѝ поколение е "почти всецяло позълнато от правителствената машина". Следващото е родено от образователната система, която непосредствено след освобождението напълно е одържавена - цената на масовото просвещение е превръщането на образованието в официална дейност на правителството с всичко, което това означава за българското "свободомислие". (Аврамов, 2001).

Докато вие пишете домашното си, пред съзнанието ми изникват двете къщи - на Иван Вазов и на д-р Кръстев - над село Костенец. Те са на 500 м една от друга. Вазовата е мумифицирана напълно: свежа мазилка, плътно затворени кепенци и покрив, който не тече. От тази на д-р Кръстев са останали само стените.

3. Форми на участие: партньорства с родителите

"Ако децата виждат, че техните родители са ентузиастични относно обучението, те са много по-настроени да виждат ходенето на училище в позитивна светлина и да бъдат по-податливи на обучение. Ангажирането и работата с родителите е една от най-важните съставки на качествено образование за децата."

Това е извадка от брошура на едно родителско-учителско партньорство. В общество, в което чиновникът не се цени повече от предприемача. Защо какъв ученик е по-вероятно да произлезе от училище, където родителят е силно въввлечен? Например дали ще е по-склонен да се поддава на корупция или ще насърчава предприемачеството, като спазва правилата и работи за тяхното хуманизиране? Белези на подобно партньорство са въпроси от рода на: защо не идват в училище някои от родителите? Дали да не направим обучение или друг вид подкрепа за тях? Какво трябва да учат директорът и учителите, за да привличат родителите към сътрудничество? Кметът трябва ли да е образован в тази посока? Приветлива или отблъскваща е физическата среда на учи-

лището (не става въпрос за богата или бедна!). Колко често ходя в дома на ученика? За какво? Какво правя с информацията, която събирам там? Има ли неграмотни родители и искам ли да им помогна да се ограмотят, не на последно място, защото така те ще подкрепят ограмотяването на децата си повече? Предлагам ли на родителите и децата да използват училището за семейни и комунални забавления?

Някои от съвременните настоятелства в българското училище имат амбицията "да направят средата в училище по-добра за техните деца". На практика обаче те са регламентирани като неправителствени "каси", които да обслужват намеренията на централното (държавното!) ръководство на училището, персонифицирано от директора. Тенденцията да се уницират, подбират и председателстват (явно или скрито) от директора на училището е силна. В крайна сметка това е (засега по-скоро успешен) опит на държавата да обезсмисли и обезсили гражданското участие в образованието. В резултат настоятелствата са тласкани към послушничество и бюрократизиране, а ролята им се ограничава до финансиране на "зелените училища", храненето на децата, транспорта. Не е случайно, че съществуването им е регламентирано от правилник към Закона за просветата, вместо от Закона за местното самоуправление. Корупционният потенциал на подобни управленски "хватки" е висок. Развъртащото влияние върху **гражданското участие - също**. Случаите, в които се отива по-далеч, трябва да бъдат обект на изследване и подпомагане - те са едни от най-забележителни примери на съвременното гражданско участие у нас.

III. Какви са отношенията в българското училище днес?

1. Образование и участие

"...мисията на образованието е развитието на съответните социални умения, които са нужни на хората, за да бъдат напълно **действени и цялостни човешки същества** в обществото."

"[Съвременното] образование събира учащи, учители, родители и общностни организации в колективно сътрудничество, което трябва да създаде учебна програма и да произведе познавателно преживяване. Идеята е между училището и общността да се създаде взаимоотношение и да се свърже обучението с цялостния живот на учащия."

"Пазарните умения (...) са производни от основните социални умения, точно както пазарите са производни от културите."

Имайки предвид горните твърдения на Дракър, редно е да се запитаме какви са **обучи-**

мелните методи на съвременното българско образование?

Те се разделят в две големи групи: Дидактични (властови) и партиципативни (демократични). Състоянието на баланса между двата е в полза на дидактичните. С редки и плахи изключения в училище се "проповядва" от високо и отдалече. Учениците почти никога не учат чрез възможност за творческо изпълнение на самостоятелна работа (индивидуално или в група). Генералната задача е да се усвои "правилната" версия. Тя съществува, нещо повече, тя е единствена и бива представена от институцията на учителя. Отклонението от нея се наказва повече или по-малко сурово (или с адистично - според чувствителността на обучаваения и неговото обкръжение).

Точно това всъщност е технологията за производство на папагали и на послушни/властни чиновници. В резултат на тази практика в рамките на системата на образованието просперират главно много добре мотивираните за успех в рамките на системата. Със силна семейна подкрепа от добри семейства. Крайният резултат са малко на брой блестящи "отличници". В парадигмата на антипредприемаческата, централно управлявана послушност те често представляват слав от амбиции, конкурентност и конформизъм. Системата не се страхува от тях: те няма да я променят, освен ако не им кажат "началниците" (включително и онези от Брюксел). Такива момчета и момичета красят "витрините" на средното образование. Капацитетът на тези млади хора за инициране на местни реформи обаче страда: те не са се изпробвали в лидерство - ръководене на доброволна група хора по повод на твоя собствена версия за реалността. Не са практикували публично (т.е. в рамките на училището) критическо мислене. Натискът върху тях е да развият основно капацитета си за корпоративно служене. В институции с твърдо установен дневен ред. И това в най-добрите от добрите случаи.

Едновременно с това децата, които отпадат от училище, са скандално много за време, в което необразоваността автоматично те смъква в най-най-ниските орбити на социално участие.

Подозирам, че част от енергията на емигрантската вълна у нас е движена не толкова от недоумък, колкото от недообразованост. Младите хора отиват в чужбина, за да усвоят болезнено липсващите им предприемачески умения и особено така необходимите за настоящия момент **нагласи** в естествената за възрастните нагласи и умения среда. (Става въпрос за нагласите към себеовластяване за промяна, поемане на риск и свързване по повод на социализиращи каузи.)

Не биха ги усвоили тук. Със сигурност не и в това училище или чрез него. За справка, вижте одисеята на начеващия среден и гребен бизнес у нас. Колко от уменията и нагласите си нашите прохождащи предприемачи са изградили в училище? Или са ги изградили по-скоро въпреки него?

Отново сме в българско училище:

На втория учебен ден майката и бащата отиват да вземат детето си от училището - момиченце в първи клас. Днес в часа по писане са учили писане на чертички. Учителката казва на родителите: "Тя днес нищо не написа от чертичките! Тя е съвсем бебе!"

Какво ще препоръчате на учителката, на родителите, на детето? Внимавайте! Това е тест за вашата собствена способност да се подчинявате на властта и да предавате достойнството на детето си и своето собствено.

2. Училището и развитието на детето от фамилен член в гражданин

Лорънс Фригман описва училището като една от основните институции на превръщането на фамилията в гражданин. Искате ли обаче съвременното българско училище да "помете старите ангажименти" и "да наложи нов поглед върху нещата"?

Отговорът ми е: няма никакви убедителни доказателства, че дори се готви за това. Старите ангажименти към производството на "промишлени труженици" (зависими и контролируеми хора с прост жизнен маршрут и къс мисловен хоризонт) и съответните човешки отношения не са никак "пометени". Напротив - те са утаени по коридори, класни и учителски стаи, умове. Полепват и задушават. Една сериозна причина за поддържането на това състояние е, че училището продължава да няма (и да не търси) автономност, почиваща на връзката с отговорните за знанието на децата - родителите, организирани в общности. Те, като членове на общността, са истински отговорни за крайния продукт на "човекотворческите" усилия на самата общност, чийто инструмент е училището. Родителите първи трябва да оценяват качеството на отношенията и произтичащият от тях образователен продукт. Засега обаче го правят примитивно: побогатите наливат пари в чистоплътноста на частните училища, други - при недоволство от качеството търсят опипом друго училище. Късмет!

Всички опити "да се попитат децата", например за качеството на образованието, са морално неубедителни и цинични в контекста на зависимостта на децата от възрастните, особено когато питащите не обявяват позициите си по състоянието на образованието, от кои-

мо питат. Та нали родителите отговарят за качеството на образованието, те познават света и въвеждат детето в него. Анализът на подобни "представителни" проучвания (като например това на Програмата за развитие на ООН) разкрива повърхностен интерес, затворил силно очи за отношенческите проблеми в училище - **за властта и злоупотребата с нея**. А учениците искрено-и-лично споделят за липсата на компютри и зала за фитнес.

Дали да попитаме учителите? Те предоставят услуга. Задачата им би трябвало да е да я развиват съобразно потребителите - **организираните родители**. Но това те не правят. Конкуренцията и пазарът при тях са слаби. Бизнесът с частните уроци разцъфтява на основата на индоктринерската/зубрашка философия на образованието. Неин храм е традиционният български университет, част от чиито "жреци" пишат много от учебниците за средното образование и обучават учителите (познайте на какво!).

Неслучайно най-силният публичен глас в образованието е на председателя на Синдиката на българските учители, активен "борец" за задържане учителите на работа, независимо от количеството и качеството ѝ. Да сте чули за организации на реформатори в образованието?

Получава се така, сякаш антипатията към участието и публичността от страна на родителите влизат в таен съюз с естествено властолюбие на институцията.

Едновременно с това националните политики за местно самоуправление са плахи и примитивни, те се разкъсват между алчността и популизма. Предлаганите модели на местно самоуправление в много голяма степен следват централистките нагласи на гържавата, но в умален мащаб. Едно следствие от това е липсата на развити практики за публично управление на публични институции.

Упреквам училището не в злонамереност, а в липса на мисъл по тези проблеми. Щатните реформатори на образованието - в некомпетентност. А семейството - в тихо съгласителство.

3. Училището - арена на съзряване и социализиране

Най-честите области на предизвикателство за съзряващия човек са:

Развиване на лична компетентност във физическите, интелектуалните и междуличностните реалности. Развиване на толерантност към другите. Отслабване на зависимостта от другите заедно с развиването на умения за кооперативно действие с хората по взаимнозависим начин. Установяване на идентитет, който **очертава** личността и я представя публично

но по уникален и ясен начин. Чувство за цел и философия на живота, които поставят основата на самостоятелния избор на собствено бъдеще, включително стил на живот и кариера. **Житейски интегритет** - разбиране на ключовите ценности и вярвания, които се превръщат в план за личните избори и допринасят за **хармонията** между вярванията и поведението.

Смея да твърдя, че много от изброените предизвикателства са трудни за посрещане от училището ни такова, каквото е в момента. А последното - със сигурност е непосилно.

Няма личен интегритет в свят, организиран около двойни морални стандарти, мизерия и власт, а такъв е светът на българското училище днес. И за това допринася неговата откъснатост от процесите на модернизация у нас: предприемачество, гражданско участие, творчество.

Какъв интегритет да развия, когато, за да се свържа лично с едно литературно произведение и едновременно да бъда успешен според критериите на властта, аз (бидейки на 15 години, например), трябва да науча задължително чуждо мнение, без да съм имал никаква възможност да го свържа със себе си, като го оспоря, сравня с моето и т.н.

Погледнато по-едно, училището участва повърхностно и слабо в основните съвременни дебати на България: модернизацията, посткомунистическото време и наследството от миналото, технологиите, новите отношения между половете, поколенията. То очаква, че тон за това трябва да зададат учебниците, т.е. началникът. И всичко пристига като директива, т.е. карикатура на дебат, псевдокатехизис.

Липсата на развита пазарна икономика води и до липса на критична и организирана маса от носители на ценностите на гражданството и предприемачеството. Само те могат да подкрепят алтернативите на сконфузените патриархални ценности, които произвеждат Андришковци и митничари. Едва отскоро се говори за поръчка от бизнеса до образованието, надявам се тя да не се изчерпва до технически сръчности.

Груповото участие в училище е унифицирано, а моделът на добро поведение в него е убийствено тесен. Отклоненията се наказват. Ролевият (и то доброкачествен) потенциал на света извън училището е много по-голям. И това е така, защото, въпреки всичко, публичното у нас се демократизира много по-бързо, отколкото институционалното. А управлението на груповото участие в училището продължава да бъде властово - налага се мнението на по-силния.

За да не бъде голословен: "Учител гони от клас дете в първи клас за това, че говори с друго. Учител наказва деца в първи клас с вдигнати ръце, защото някой е счупил показалката. И не си е признал или още не е изгаден. От другарче." Цитирам родител. Действието се развива през 2003 година.

По правило ролята на учителя в управлението на груповите процеси е основна. Но той е смущаващо неук в управлението на групи, което насърчава участието. Лидерството е непозната модалност на управлението и затова то е заместено от бюрокрация. А емоциите, които бюрокрацията поражда, са зависимост, страх и срам. Вследствие на всичко това институцията на класния ръководител се колебае между съблазънта ("да бъде за децата изключение от правилото") и безпомощността ("всъщност директорът и заплатата са лоши, затова и учителите са такива").

Социалното участие на учителите е белязано от дискурса на мизерията (за справка вижте речника не само на председателя на учителския профсъюз, но и разговорите с учителите за състоянието на училището). Репертоарът от публичните им роли е семпъл. Социализирането на учителите на практика е съпроводено с липса на гордост от професията им. 24 май не успява да напудри безкрайно повехналото лице на образованието ни. Социализацията на училището като социализираща институция е несполучлива и вредна за образоваността като (вече!) универсална човешка потребност.

4. Училището като организация

Учител съобщава на директора на училището, че студент по психологическо консултиране има желание да посети училището с цел да наблюдава и изучи институцията, подробно и в максимална цялост. Директорката отвръща: "Нямам нищо против това, но ние какво ще получим?"

Наивна бюрократщина и зле прикрит феодализъм лъхат от този кратък отговор. Очевидно е, че знанието, което институцията би получила от страничния наблюдател, за нея не съществува като продукт. Способността на институцията да се учи и оползотворява компетентни човешки ресурси изглежда е много ниска.

Училището в България е организация със строго вертикална йерархия и динамика на отношенията. Директорът има абсолютна власт. Той е генералният работодател на всеки под покрива на училището. Неговото собствено назначение обаче зависи пряко и единствено от Министерството на образованието и науката. Вероятността екипът на училището да се овласти, като се ангажира в процедура по избор на свой лидер, е нулева. Така директорът като роля, не като отделна личност, е изключено да

функционира като мениджър на стопанска организация, предлагаща образователен продукт. Съответната етика на отговорността трудно ще се утвърди като алтернатива на досегашната попечителска етика.

Физическата среда на почти всички училища също по особено обиден начин подсказва това. Нека да направим един час "по наблюдение": Посетете кабинета на директора на едно училище. Ако има едно-единствено "люксово" (по И. Илф и Е. Петров) място в цялото училище, то е неизменно там! После вижте кабинета на помощник-директорите. Обикновено те са оперативните координатори на ежедневния процес и техните стаи, с излъчване на монашески килии, често са в пъти по-малки от тази на директора. Обърнете внимание на подредбата, чистотата, в помещенията на етажа на властта. Там има цветя, декорация, дори възможност за присядане на чакащите в коридора.

Вижте, макар че е заключена, тоалетната на директора на училището! Колко от участниците в училището могат да я посещават? Отговорът на този въпрос ще ви очертае кръга на "висшето" управление. (Една от многото срамни тайни на много от българските училища е, че висшият управленски персонал ползва отделни, много по-чисти сервизни помещения от тези, които посещават учениците. Последните, от своя страна, са съмнително чисти и често са без врати! Къде е приватността тук? Не са малко родителите, които споделят, че децата им в началните класове се страхуват да посетят тоалетните по цели училищни дни.)

Усмивките ни по повод на тази, сякаш незначителна, тема са разбираеми - всички изпитваме срам от моментите на институционално унижение. Тогава дори сме склонни да го приемем за част от нормалната подредба на света. Да очакваме така да бъде навсякъде... Това е принципът на всяко обучение въпреки. Затова отговорността на училището е много голяма. Защото в състояние на зависимост сме склонни да "попиваме" всичко от онзи, от когото зависим. И след това тези неща да стават наши реалности.

Не ви каня да посетите класни стаи.

Нито пък местата за самостоятелна работа на учителите.

"...Като абсолютно задължително предварително условие за действието на организацията се изисква нейната задача и мисия да са кристално ясни. Необходимо е резултатите да се определят точно и недвусмислено, а ако е възможно и да има критерии, според които те да се измерват", заявява Дракър.

Училището ни обаче няма нито мисия, нито задача. Критериите за успех, с които работи

(брой ученици, успех по бележки, приети студенти, що се отнася до гимназиите), според мен са елементарни и избягват комплексно ангажиране с мисия, от позициите на която да се себеоценява. Изработването на позитивна нагласа към ученето със сигурност не е сред тях. Ученето през целия живот **не** се превръща в необходимост. Така ставаме потенциално добри производители на саламурено сирене, но не и на услуги или технологии. Невъзможно е такава **сложна** мисия - като способността за участие и авторство в собствената култура през целия живот на индивида - да се формулира и поддържа централно. Централно могат да се поддържат само **прости** мисии (например за вярогност към централната власт).

Ако се съгласим с казаното дотук, в рекламата си училищата не трябва да казват: "Имаме стол, охрана, учител по английски и клуб по бойни изкуства!", а: "Запишете детето си при нас! Ние имаме интензивни и пълноценни отношения с родителите. Вие сте отговорен родител и вашата отговорност, мнение и участие ще бъдат посрещнати и използвани по най-успешния за вашето дете начин!"

4.а. "Културата на всяка организация зависи от нейните задачи" (Дракър, 1999)

Изучаването на културата разкрива истинските задачи на организацията, дори ако тези задачи са скрити за самите участници. Затова предлагам хипотезата, че първичната работна задача на българското училище е да възпроизвежда модели на зависимост. Тези отношения на зависимост продължават да се "купуват", защото в голяма степен са организиращи принципи на обществената ни проект. (Вж. Динамика Консулт ООД, Лидерската функция в България: Анализ на груповите отношения. Изследване в рамките на проект "Състояние на обществото", ФОО, София, 2002.)

Цената им обаче спада и това личи в слабите инвестиции в средното образование. Никои не може да си позволи да инвестира в предприятие, което системно произвежда висок процент брак:

"...89% от всички разходи за средно образование са за заплати, отопление и храна. (...) Въпреки митовете за високия стандарт на образование според International Mathematics Report (TIMSS1999) през 1999 г. средният индекс на знанията по математика сред българските ученици е 511 при 521 средно за всички... (...) Образованието наистина наподобява машина за пилеене на пари в сегашния си модел." (Богданов, 2003)

4.б. Училищният клас

Училищният клас е група. Ако групата е добра, членовете ѝ се включват в честни обмени, себе-

определят се за членове, дефинирани са от останалите като принадлежащи. Те споделят норми на поведение по теми от общ интерес, участват в системата от взаимноопределени роли, идентифицират се един с друг. Намират групата за възнаграждаваща, преследват взаимнозависими цели, имат колективна представа за тяхното цяло. Отнасят се по общ начин към обкръжението си.

За да постигне тази цел, груповият лидер (учителят) е модератор на междуличностната комуникация, дава възможност за упражняване в лидерство по отделни задачи, управлява сложните процеси за хармонизиране на различните дневни редове в класа. Щом е група, естествено, тя може да стимулира или саботира изпълнението на работната задача по ученето.

За да **не** се изправи пред това предизвикателство, училището игнорира класа. Прави го по най-ефективния начин - чрез властта на преподавателя, унификацията и монотонния дизайн на учебните роли.

Разбирането на груповата динамика и използването ѝ за целите на участието е единствена алтернатива на властовата парадигма за "дисциплината" и наказанията като метод за нейното постигане. За това обаче трябва обучение. Учителите учат всичко друго, но не и това как да бъдат лидери в класа и да управляват груповата динамика. Но те не работят и един с друг, дори да са информирани за тази възможна позиция.

По същия начин, по който се отнасят учителите с учениците, се отнася и директорът с учителите или офицерът от регионалния инспекторат с директора. И това не е, защото учителите се "вдетиават" от контакта с деца!" "Вдетиават" се, **защото се отнасят едни с други по предизвикващ зависимост начин.**

Зависимостта не е вторичен, а първичен продукт на училищната организация в България.

Отново самостоятелна работа. Този път е по-сложна!

Уважаеми читателю, направете проект на тема "План за намаляване на агресията в клас и в училище". (Препоръчвам ви да съберете различни мнения. При възможност, работете по двойки с партньора ви в семейството.)

Помощни въпроси:

- Наказание или развитие на ученика желаете да постигнете? Как разпознавате разликите между двете?

- Какви компетентности предполагат тези два различни дневни реда на задачата? Как на тази основа да се оценява качеството на учителския труд, на мениджмънта на училището,

на образователната политика на общината, на държавата?

- Арена на какви страсти е училището? Трябва ли те да се познават? Можем да ги разделим на "срамни" и "не-срамни" и да изберем да работим с вторите?

Един грешен отговор е: Да населим училището с матрони и полицаи!

4.В. Структури и събития, организиращи взаимоотношенията между участниците в училище

А) Педагогически съвет

Съветвам ви да посетите педагогически съвет! Това не е лесно. Трябват връзки с директор на училище. Достъпът е много сериозно ограничен. Че как иначе, след като там учител може да си отпусне душата и да каже по адрес на самотна майка на три деца, едно от които е ученик, "създаващ проблеми": "Да не съм я карала да ражда толкова?" И това да бъде чуто и прието като нещо естествено.

Работната атмосфера е на тежка зависимост: пасивна и активна агресия спрямо "свеждани за изпълнение" решения, съпротива на предлагани мнения, налагане на решения със сила, липса на диалог, частни разговори, бъркане в носа, сън и много други.

Това са големи колективи от десетки, различни, зрели хора, но поради загадените им работни отношения те губят лесно връзка със зрелостта си и стават хергеле, а не форум. Няма как да не излезеш унижен от подобни събития. Е, как да събереш отново достойнство, за да го върнеш на децата?

Б) Методическите обединения не успяват да послужат за място на взаимнообмен между колеги. Споделянето на опит и изучаването му отсъства. Различните гледни точки, консултациите с трето (външно) мнение са повърхностни и редки. Преработването на емоционалните събития, породени от задачата по обучението, и превръщането им ново учене не се случва.

В) Родителската среща така и не успява да стане място за обмен между родители и учители - и между самите родители. Родителите са поставени в квазиученическа роля. Усилия за излизането от нея не се правят и от двете страни. Страхът на родителя от отмъщение върху детето от страна на учителя при евентуална конфронтация с него е реален факт.

Ето още един казус:

Родителска среща в среден курс на общинско училище. Учителите "предметници" на бегом обикалят класните стаи и съобщават оценки, дават препоръки, мъмрят родителите. Учителката по математика към родителите от

б "а" клас: "В този клас са събрани всички тълпаци от общината. На всички ще напиша двойки. По-тъпи деца не съм срещала в нито едно училище!"

Кажете как да реагират родителите? Защо?

Какво, мислите, е **основното допускание** на училищната система по отношение на нагласата на ученика към знанието?

- Децата първично се стремят към знание и ако то не стига до тях, причината е в онези, които им го поднасят (възрастните)?

- Децата първично бягат от знание и ако то не стига до тях, това е защото не са достатъчно добре "застопорени", докато знанието влиза в мозъците им?

Г) Училищните ритуали и празници

Те не вдъхновяват. В най-добрия случай - умиляват. Настроение в тях придават само много малките с невинността и наивността си и много големите (на срещите на випуските) - с носталгията. По младостта.

Д) Училищна комисия за борба с противообществените прояви

Всъщност тя е орган, родствен на полицията. Четете сп. "Обществено възпитание", говорете с обществени възпитатели и бързо ще разберете, че обществен възпитател е "наложена мярка" от последователно нарастващи по тежест мерки, упражнени върху юношите. Най-тежката е детският затвор. От тази позиция да упражниш грижа, а не власт, е изключително трудно. На практика се получава така, че хората от тази комисия чакат юношата да извърши престъпление (противообществена проява), за да му "помогнат". Чрез надзор.

А в условията на тежка липса на комунални грижи юношите прибегват несъзнавано до дребните провинения, за да влязат в контакт с някой, който да ги чуе. Казвам го от опит с такива деца. Да, това се признава от всички, ала с половин уста. На децата се вменява, че са лоши и агресивни. Системата продължава да работи непроменена. Ролята на обществен възпитател си поверява често на приближени на местната власт (кметството) хора. На които им липсват много познания и нагласи за комунална работа с юноши/деца и техните трудности по правилото семейство. В резултат на това работата им е формална - най-често безпомощни и равнодушни регистратори на ранен житейски упадък.

Е) Медицинска служба в училище

Бедни и обезверени медицински сестри, пенсионирани лекари. Скука и липса на предприемчивост. Превенция и промоция с методи отпреди 100 години. Инвалидите продължават да заобикалят училището. А децата с най-разпростра-

неният психичен проблем (обучителните затруднения) попълват армията на отпадащите от училище, без училището да приеме устойчиви рехабилитационни програми. Здравните знания се преподават примитивно, без връзка с ученето и развитието.

Основните сценарии в медицинския преглед в училище (тревоги по повод на социализация, групово участие, семейна динамика, полова идентичност и др.) са повод за фолклор, а не за развитие на програми от грижи.

Ж) В този момент обикновено някой извиква, че онова, за което говоря, ще се внесе от работата на **психологическия консултант** в училище. По дефиниция консултирането означава помощ в процеса на вземане на решения и на смяна на поведение. От училищните съветници се очаква да работят с всички ученици, училищен персонал, семейства и членове на местната общност като интегрална част от образователната програма.

"Програмите за психологическо консултиране в училище промотират училищен успех чрез фокусиране върху: академичните постижения; превенцията и интервенцията; застъпничеството; социо-емоционалното развитие на кариерата. (Американска асоциация на училищните съветници, 1994)

В съвременното българско училище обаче психологическият консултант по правило е зле образован. Неговото място в системата е някъде извън учителите и близо до директора. От тази позиция той/тя не могат да бъдат джуги, освен следващи политиката на централната власт. Познавам такива колеги. Те са мобилизирани в черноработничество, лично асистентство на директора, неформално душеприкачество - все роли от света на феодализма.

Това прави застъпничеството, поддържането на алтернативна гледна точка, диалогът между различията невъзможни. Не е случайно, че текучеството сред тези професионалисти е доста голямо.

Аз твърдя, че и учителят, и родителят, и директорът, и медицинската сестра, и педагогическият съветник в училище трябва да развиват **помагащи отношения**. Помагащото отношение се познава по това, че е значимо и за двете страни. То предизвиква чувства. Отразява личния интегритет на участниците.

Случва се по взаимно съгласие. Предполага обмен на информация и взаимодействие. Колкото по-прозрачно и членоразделно е взаимоотношението между ученик и консултант (учител), толкова по-значимо е отношението. Има ясна структура. Представя усилие на сътрудничество (работа по взаимно съгласувани цели - и двете страни търсят ресурси за постигането им). Има за цел промяна. Помага-

щият професионалист в училище е достъпен и сигурен като личност (обект на уважение в средата).

Ако отношенията в българското училище са такива, тогава не само Американският университет в България може да има мисията "да обучава бъдещи лидери, които да обслужват нуждите на региона, промотирайки ценности на отворено демократично общество".

5. Връзки с джуги институции (полиция, социални джуги, отгел за закрила на детето...)

а) Полицията е скритият коз на училищното управление от времето на комунизма насам. (На практика това, че комунистическият манталитет не си е отишъл от училището, е най-големият грях на лидерството му на всички нива.) Полицията участва с охота в следователски мероприятия (джугри и консуматори на дрога) и никак в превенция или създаване на доверие между полицията (екипите на детските педагогически стаи) и учениците. Главната отговорност за това състояние е, разбира се, у полицията, която не успява да се реформира в организация за поддържане на реда (което означава и доверие, а в него се инвестира по различен начин) и мъчително бавно се отделя от орбитата на репресивен (макар и раздиран от организационна импотентност и корупция) апарат.

б) Нововъзникналите отгели за закрила на детето са подложени на силен натиск да се превърнат в поредните институции на реда. Те са "привързани" към институцията на социалното подпомагане, което е абсолютно вредно за тях. С всички произтичащи от този ход последици върху духа и буквата на закрилата на детето. Лесно се бюрократизират. Обучението им се формализира и изпразва от връзка с реалността. Бедни са. Свободната им инициатива се следи строго. Заг това поведение се крие и много натиск от средата срещу възникването на автономна публична институция за ненасилуе върху детето. Съществуването на закон, на държавна агенция и на местни звена за обществена (несемейна) защита на правата на детето вече е удар в сърцето на нашия национален апарат за производство на зависимост.

Всъщност става въпрос за високата толерантност към поругаването на индивидуалните права и интереси и на детето, и тези на индивида като цяло. С прости думи - търпимост към насилието. Семейството, детската гродина, училището са местата на най-голям разгул на подобна злоупотреба. Особено в нейните "меки" форми на "строгостта" в името на реда-дисциплината. Отгелите за закрила на детето имат непосилна задача. Пред необятността ѝ те прибавят до чиновничеството. Централната власт чрез ресурсите си звена

упражнява силен натиск срещу тяхната автономизация и така саботира превръщането им в локални лидери на детската закрила. Публичната промяна на нагласите не се случва (или поне се спъва). Държавната агенция за закрила на детето остава с все по-представителни функции - т.е. с все по-малко власт за реални промени.

Как тогава се опазват правата и достойнството на детето? Минете покрай отворените прозорци на кое да е училище. След колко минути, часове ще чуете първата обига от учител към ученик? После за разкош отидете и поговорете в местния отдел за закрила на детето по тези въпроси...

Финална задача за домашна работа:

Училището - позитивен или негативен фактор за социалната промяна в България?

Моят отговор е, че такова, каквото е, то спъва социалната промяна.

Причината за това е в погрешната (остаряла, обслужваща добре само тоталитарната парадигма) конструкция на училището като архитектура от човешки отношения. В резултат на това на него му липсва съвременна визия.

Липсва автентично участие на общността в неговото управление. Липсва и политика на местно самоуправление на публичните институции, основано на гражданското участие. Липсват му адекватно обучени кадри. Липсват обучителни методи, основани на промоцията на участието, толерантността и развитието.

Алтернативата не може да се постигне веднага. От анализа, който се опитам да направя, за мен става ясно, че болестта на училището е част от болестта на обществото ни.

Това, за което настоявам, е, че не е нито професионално, нито морално да заравяме главите си в пясъка и да не се опитваме да свържем училището с най-добрите образци на модерност, с които разполагаме.

Защото засега в него властват едни от най-неудачните.

Благодаря на г-жа Сесилия Теллалова, родител и учител по български език и литература, г-жа Мира Ничева, родител, фамилен терапевт и клиничен социален работник, г-жа Ваня Върбанова, родител и член на училищно настоятелство, за мненията, съветите и подкрепата в писането на този текст.

Благодаря на г-жа Райна Вецова, родител и психолог в СКЦ на АУ в Благоевград за сътрудничеството при изготвянето на курса "Отношения в училище", с помощта на който много от тезите в статията бяха проверени на практика.

Литература

- Аврамов, Румен. "Стопанският XX век на България". Издание на ЦАС, София, 2001.
- Богданов, Лъчезар. "Министерството на финансите като преподавател по икономика". В. "Дневник", 1 юли 2003.
- Дракър, Питър. "Пост-капиталистическото общество". Издателство "ЛИК", София, 2000.
- Дракър, Питър. "Мениджмънт на предизвикателствата". Издателство "Класика и стил", София, 2000.
- Закон за Закрила на Детето.
- Сп. "Кривука и хуманизъм", кн. 15, бр. 1/2003.
- Фригман, Лорънс. "Хоризонталното общество". ИК "Весела Люцканова", София, 2002.
- Фукуяма, Франсис. "Големият разлом". ИК "Руба", София, 2001.
- Myers, Jane; Schoffner, Marie; Briggs, Michele Kielty. "Developmental counseling and therapy: an effective approach to understanding and counseling", Professional School Counseling, Feb 2002, Vol. 5, Issue 3.
- Paisley, Pamela O., "Maintaining and enhancing the developmental focus on school, counseling programs", Professional School, Counseling, Apr 2001, Vol. 4, Issue 4.
- Diamond, Michael; Adams, Guy: "The psychodynamics of ethical behavior in organizations", American Behavioral Scientist, Oct99, Vol. 43, Issue 2.
- Baum, Howell: "Why school systems resist reform: a psychoanalytic perspective", University of Maryland, Urban Studies and Planning Program. Taylor, Linda; Adelman, Howard: "Connecting schoolsq families and communities", Professional School Counseling, Jun2000, Vol.3 Issue 5
- Littrell, John M.; Peterson, Jean Sunde, "Transforming the school culture: a model based on a exemplary counselor", Professional School Counseling, Jun2001, Vol.4 Issue 5
- Cambell, Davis and Greene, Diane : "Defining the leadership role of school boards in the 21st century", Phi Delta Kappan, Jan94, Vol.75, Issue 5.
- Delanty, Gerard (2003), Community, Routledge
- Raymond Breton, Social Participation and Social Capital, University of Toronto

Българското училище търси Фортинбрас

Корупционни пътеки в средното образование

Кръгла маса с участието на Асен Петров (началник в отдел "Инспектиране" в Министерството на образованието и науката), Ваня Върбанова (майка на две деца, член на училищно настоятелство), Иван Иванов (депутат, член на Комисията по образованието и науката), Мариана Бакърджиева (учителка по български език и литература във Френската гимназия), Миряна Янакиева (преподавателка по теория на литературата в Софийския университет), Копринка Червенкова и Марин Бодаков.

Копринка Червенкова: Благодаря ви, че се отзовахте на нашата покана. Вестник "Култура" прави усилие да следи както процесите в българското образование, така и проблемите, които го преследват. Идеята ни да започнем разговора със състоянието на средното образование е резултат от вътрешната ни убеденост, че в него е генезиса на всички неблагоприятия, които впоследствие се възпроизвеждат във висшето образование. Видимо още в училището зейват луфтове, в които се "приютяват" ред нередни неща, част от които са свързани и с корупционни практики. А точно те влияят изключително зле на децата, рушат още крехките им морални решетки и могат да се окажат фатални по-нататък в живота им. Бихме били много признателни, ако заедно с вас обсъдим къде са тези луфтове и как те институционално могат да бъдат запълнени.

Марин Бодаков: Струва ми се разумно всеки от нас да се представи, да каже каква е собствената му мотивация да участва в тази кръгла маса, която условно сме нарекли "Корупционни пътеки в средното образование". Да създадем общ, споделен от всички, речник какво разбираме под средно образование, какво е качествено средно образование и какво наричаме корупция в образо-

ванието. Представете за корупция, от една страна, могат да бъдат крайно стеснени, а от друга, твърде широки. Добре е да намерим понятие, което да ни върши работа в хода на разговора.

Мариана Бакърджиева: Учителка съм по български език и литература във Френската гимназия. От години у мен се наслаждава представата, че пътеките в средното образование май станали твърде индивидуални - и за ученика, и за учителя. А институциите, които го представят, са в една обща пътека: бюрократична администрация, която работи много тежко и бавно.

Миряна Янакиева: Много години съм преподавала литература във Френската гимназия. От осем години преподавам и теория на литературата в Софийския университет. Случайността пожела да имам от близко поглед и върху средното, и върху висшето образование, а и върху проблемите, свързани с това доколко съществува някаква приемственост между тях. Да размишлявам къде са най-наболелите причини за липсата на връзка, на приемственост, на съгласуване, на някаква обща целеположеност на образователната дейност в средното и във висшето училище. И още нещо, свързано с думите на Марин Бодаков, отнасящи се до корупцията. Тези думи съдържат някакво запитване дали това е най-точната дума, дали точно за корупция в разпространения смисъл ще си говорим, аз бих предложила, без да обвързвам когото и да било от присъстващите, да говорим за корист или безкористност в образованието. Да свържем проблемите, за които ще размишляваме днес, и с мотивацията за учене или липсата ѝ.

Иван Иванов: Депутат съм от 38-то и 39-то Народно събрание. От шест години съм член на Комисията по образованието и науката. От друга страна, съм доцент в Техническия университет, преподавател във Франкофонския отдел по електроинженерство. Естествено, че като народен представител и особено като член на Комисията по образованието и науката, чувствам отговорност за българското образование и необходимостта законодателите да допринесат за повишаване на качеството на българското образование чрез закона и контрола върху нормативните актове на Министерството на образованието и науката. Едновременно с това, бидейки професионално свързан през целия си живот с образованието, най-вече с висшето, за мен е изключително важно да зная по какъв начин децата, които идват при мен, могат да влязат в живота напълно мотивирани за осмислянето му.

Асен Петров: Аз съм началник в отдел "Инспектиране" в Министерството на образованието и науката. Моите преки служебни задължения, свързани с контрола на средното образование, всекидневно ме сблъскват с проблемите и на корупцията, и на користта чрез закона и контрола върху нормативните актове на Министерството

то на образованието и науката, на мотивацията на ръководни кадри, учители, родители, ученици. Бил съм учител, родител съм и мога да погледна нещата от различна гледна точка.

Ваня Върбанова: Аз съм просто родител, член на училищно настоятелство, майка на две деца във втори и в пети клас. Тук съм като член на сдружение на родители, чиято функция е да подобри или поне да промени нещата в училище. От две години се сблъсквам с невъзможността да се промени нещо. За мен ангажирането и работата с родителите е много важен елемент в образователната система, елемент, който убява от вниманието и не му се отдава нужно значение. Хората, които биха променили нещо в училище и са лично заинтересовани от тази промяна, са родителите. Ние даваме децата си, а вече и парите си, в училището. Ние сме най-заинтересованата част от населението, която вероятно знае каква промяна му е нужна и би настоявала за нея, но не сме организирани.

Марин Бодаков: Каква е вашата представа, г-жо Върбанова, за качественото образование? Как трябва да изглежда то? И веднага: знанията или нагласата? Социалното образование или интелектуалното образование? Как да се съвместяват те?

Ваня Върбанова: На първо място това е изграждане на позитивна нагласа към ученето. В момента се сблъсквам с трудността да мотивирам децата си да учат. Училището не им показва за какво са им нужни знания. Едно дете ще бъде мотивирано да учи, когато види смисъла и ползата от наученото, а не простото трупане на факти, събития, термини. Начинът, по който е организирано ученето, не възпитава децата на самодисциплина, критично мислене, способност за вземане на правилни решения, чувство за отговорност. Как да мотивирам дъщеря си да ходи на училище? Тя казва, че училището е скучно и тъпо. Аз я питам: "Добре, ако не ходиш на училище, какво ще правиш?" Тя казва: "Ще четя книжки и ще си играя. Училището губи половината ми ден." А това дете го чакат още много години в системата на образованието. Аз самата се записах да продължа обучението си, за да вижда детето, че обучението никога не свършва.

Копринка Червенкова: Все пак в образованието съществува и доза насилие. Важното е как то да влезе в симбиоза с интереса, който училището трябва да създаде.

Ваня Върбанова: Въпросът е да не е само насилие.

Копринка Червенкова: А според вас в момента училището е само насилие, така ли?

Ваня Върбанова: Не, не мога да се ангажирам с това, но твърдя, че училището толерира насилието.

Марин Бодаков: Веднага бих прехвърлил топката в полето на "насилничките".

Мариана Бакърджиева: Това, което споменахте, е болезнено важно. Но училището не е единственият елемент, чрез който се осъществява образователната система в едно общество. А когато то е оставено единствено на своите възможности... Уникалността на всяко училище се изгражда от учителите и учениците, които са в него. Това, което го съпоставя с училищата в цялата система, е стратегията, целите, които цялостната образователна система му вмениява като задължение. Затова преди малко бях склонна да започна с тълкуването на разминаването между това, което ние познаваме като нормативни разпоредби, и това, което е необходимо да се случва в училище, за да може детето, заедно със своите родители, в началото на учебната година да знае каква е перспективата в завършването на тази учебна година. Липсата на яснота задава много въпроси. В един вестник чета, че в резултат на срещата на председателката на Световната банка с екип от Министерството, който осъществява проекта за модернизация в образованието, е направена резолюция - решено е някои компоненти да отпадат, към други вниманието да бъде по-активно ангажирано. Добре е погледено какво е отпадало, какво остава като по-цялостен ангажимент, но липсва контекстът, който да обяснява защо, например, отпада компонентът за делегираните бюджети. Мисля, че всяко училище изпитва трудности, защото минаването на бюджета през общината създава много главоболия. Следващият компонент - квалификацията на учителите, остава, а такава на практика не съществува. Нормативната база принуждава един мотивиран учител, който иска да се квалифицира, да мине през Департамента за усъвършенстване на учители, чиято система за квалификация е изключително тромава и неефективна, но отнема много време. Учителят дава заявка, участва в едномесечен курс. Идва краят на учебната година, подава нови и различни документи. Идват септември и октомври на следващата учебна година. Той си взима изпита за съответната квалификационна степен. За да покрие 5-те степени, му трябва минимум пет години плюс доброто разположение на директора и търпеливото отношение на колегите, защото не може всички да са в отпуск, за да се квалифицират... Това е нормативната база, която в същото време не отчита никакви реални квалификационни постижения: участието в писането на помагала и учебници, в международни проекти... След това попадам на друга информация, която вметва необходимостта от стандартизиране на оценяването в училище. Но това става след началото на учебната година и внушава негативно отношение към матурите. Аз мисля, че матури трябва да има веднага, а ако може - и от вчера. Съзнателно огрубявам нещата, защото ми се струва, че липсва тази необходима връзка между министерството и всички съпътстващи институции, които трябва

ва цялостно да се ангажират моделът на българското училище да съществува в хармония. Не разбирам защо, след като проектът за модернизация на българското средно образование за всички ни е належащ проблем, защо на мен като действащ учител не ми се дава съответната информация, за да разбера стратегията на това, което се прави. Сякаш целта на средното образование у нас е то максимално да се централизира. Ние обаче знаем как централизирането на системата създава пасивни участници. Това, което като учител по български език и литература ме засяга, е, че за последните пет години няколко пъти се променят елементите, които трябва да бъдат взградени в изпита за езиковите гимназии. Основният елемент, който трябва да съпътства тази промяна или поне да бъде в някакъв синхрон с нея - т.нар. учебно съдържание, въобще не се пипа. Ако аз влизам в класната стая при учениците с невъзможността поне в някакви обозрими рамки да посоча целите на нашата работа за тази учебна година и в какви резултати те ще бъдат изразени, много бързо ще изгубя мотивацията на всички деца, с които работя. Ще я изгубя безвъзвратно и единствено на тяхната добра воля и добронамереност ще остане присъствието им в час.

Копринка Червенкова: Изключвате ли за неизвинени отсъствия?

Мариана Бакърджиева: Случва се, но това не е, защото системата работи изключително добре като отношение към ученика и създаване на нагласа за присъствие в училище, а въпреки това. С кахърност бих могла да се обърна към всички, които не работят в училище като мое, защото при нас цялостната атмосфера е съвсем различна. Тя сама по себе си не търпи безотговорно победение. Но това не е резултат от ефективността на системата, а по-скоро от професионалните възможности на колегите в гимназията.

Марин Бодаков: Аз веднага бих искал да попитам вас, господин Петров, като представител на министерството, на какво се основава подозрението, че има разминаване между целите на образованието в главите на учителите и целите на образованието, виждани откъм вашето ведомство?

Мариана Бакърджиева: Това не е разминаване, а липса на стратегия. След като един от компонентите в проекта за модернизация на образованието е отпадането на делегираните бюджети, цялата ми представа за децентрализиране на българското училище няма на какво да се крепи...

Асен Петров: Според мен целта на една образователна система се определя от обществото. В него трябва да има степен на консенсус какво средно образование е нужно в тази държава. Поне от двадесет години българското общество е недоволено от съществуващата образователна система. Тя бива критикувана масово от роду-

тели, от хора с обществено положение, от медиуми... Всички са недоволни, но когато стане въпрос какво и как да се промени, нещата зациклят. Един иска да се изучават само чужди езици, друг иска математика. Това е, най-грубо казано, от страна на родителите. Този разнороден явено си има сериозни причини в цялостния характер на прехода у нас. Политическите сили, които идват да управляват, също нямат представа, защото самото общество няма представа как трябва да се промени образованието. Оттук всяка политическа сила, която гоиде на власт, започва да прави нещо с него. Тъй като няма предварителен консенсус какво трябва да се прави с образованието, каквото и да прави едно правителство, то предизвиква огромно недоволство. Проблемът с кризата в образованието не е само български. Кризата в типа образование, за който госпожа Върбанова каза, че представлява наливане на знания, я има и в Европа, и то отпреди десетилетия. Там обаче обществата са успели доста по-рано от нас да се разберат за общата стратегия, по която трябва да се променя образованието. Политическата промяна променя само акцентите, но не и стратегията. При нас нещата са доста зле. Обществото няма представа защо децата ходят на училище. Звучи абсурдно, но на този елементарен въпрос човек може да получи най-различни, и то взаимноизключващи се отговори. Едно дете в първи клас не може да е наясно защо ходи на училище. Загължение на семейството е да го убеди. Но когато семейството не знае защо си праща детето на училище, нещата са много сериозни. Оттук е ясно, че и учителите трудно могат да мотивират децата да ходят на училище. Тук стана въпрос за насилието. Много е лесно на едно седемгодишно дете да му кажеш: "Отиваш на училище и това е!" Но когато децата станат 13-14-годишни, този подход не върши работа. Тук трябва да им се обяснява "защо?" и започват големите проблеми. Едни родители казват на децата си: "Отиваш, записваш езикова гимназия, учиш език и компютри и напускаш тази държава." Това е масовото явление в София. Родителите подготвят децата си за емигранти и съвсем съзнателно настояват да се изучават повече езици и повече универсални предмети, валидни извън България, за да могат децата да напуснат по най-бързия начин държавата. Това не може да бъде цел на българското образование - да изнасяме децата си в чужбина.

Мариана Бакърджиева: Според вас обаче единствено тази цел се осъществява...

Асен Петров: Не се осъществява само тя, но това е най-страшната тенденция. Непрекъснато деца след средно образование напускат България. Те учат, за да могат да изкарат висока диплома, с която да си намерят работа на Запад. Или учат езика, за да се явят на TOEFL, SAT, на някакъв друг изпит, за да станат студенти другаде. Проблемът за целта, за смисъла, е проблем на българската държава. Той не може

да бъде решен еднолично от министъра. Не може да бъде решен и от един месен експертството или от няколко министерства. Фактът, че този проблем се обсъжда все по-често, говори, че е назрял моментът за широки обществени дебати. Те не може да протекат нито за ден, нито за два, нито за месец. Те трябва да ангажират обществото като цяло, най-вече политическите сили. Всички заедно да набележат общи, важни ориентири, които да не се променят всяка година. Децентрализацията е възможна насока на промяна в българското образование. Звучи много хубаво и от Запад непрекъснато ни говорят за това. Кое обаче да децентрализираме? Финансирането? Управлението? Самият образователен процес? Ако решим нещо да децентрализираме, до каква степен да го правим? Ако напълно децентрализираме финансирането, това значи всяка община да поеме изцяло финансирането на училищата, които са на нейна територия. Нито една община в България обаче не е в състояние да извърши това, тъй като общинските приходи дори в София, най-богатата община, не могат да покрият разходите по образованието.

Мариана Бакърджиева: Финансова децентрализация на училището, според мен, означава директното предаване на бюджета за финансиране на училището чрез директора на училището.

Асен Петров: Това не е децентрализация. Това е промяна на централизираното финансиране. Искам да покажа колко различно се виждат нещата от различни ъгли. Когато говорим за децентрализация на управлението, това какво означава? Директорът сам да решава как да приема ученици, как да ги изключва?

Мариана Бакърджиева: Точно за това обсъждаме не може ли министерството да бъде водещият компонент? От моя учителски поглед възможността училището да се финансира пряко и по този начин да се дава известна свобода на директора чрез активното участие на училищното настоятелство - това в представата ми е абсолютна децентрализация във финансово отношение - и ми се вижда много добра.

Асен Петров: В началото започнах с това, че изказвам мое мнение, а не мнението на министерството.

Мариана Бакърджиева: А какво би било мнението на министерството?

Асен Петров: Не мога да се ангажирам с него. Мога да се ангажирам по някои конкретни въпроси, където има яснота.

Копринка Червенкова: Предишният експертството провокира дебати за матуриците и видяхме какво стана - огромен скандал!

Мариана Бакърджиева: Как може да се иницират дебати за матуриците между хора, които имат съвсем различна информационна база?

Ваня Върбанова: Ние трябва да го иницираме. Ние, родителите, вие, учителите, хората, кои-

то са пряко засегнати от централизацията на образованието. Виждаме се като вързани коне. Искаме да направим крачката напред, но не можем.

Мариана Бакърджиева: Какво пречи?

Копринка Червенкова: Госпожо Върбанова, вие говорите, че не можете да мотивирате вашето дете да учи. Но свободията, която царува в обществото, не може да не се отрази и в поведението на децата. През всичките тези години политическите сили не успяха да проумеят, че съвременното училище, когато определя целите си, трябва да прави по-сложен баланс - например между обучението и социалната адаптация. Без да абсолютизира нито едното, нито другото. Защото примери, и то печални, за подобни абсолютизации има достатъчно. Казват, че в американското училище началните класове се занимават единствено със социализацията на детето. И в резултат то не се научава дори да чете. Сега американците се стреснаха и усилено заговориха за реформи в образованието, защото видяха, че колежът и университетът трудно поемат задълженията на училището - да научат децата да четат, да пишат и т.н. Тоест видяха, че не това е ходът и са на път да се откажат от него. Но аз се питам за тези 14 години ние опитахме ли на направим нещо - примерно по-широк свод от принципи? Или се примирихме с факта, че училището е обречено да тича след обществото? Това, което каза г-н Петров, е доста точно обяснение защо всеки експерт, който влезе в министерството, почва да кърпи на парче. Защото визията за българското образование би трябвало да дойде от Парламента.

Ваня Върбанова: Дори да се роди в Парламента, тази визия ще е наложена, ако не е в резултат на широки обществени дебати.

Копринка Червенкова: Би трябвало тази визия да се роди консенсусно, защото се предполага, че там е събрано представителство на цялото общество. Видимо обаче Парламентът се страхува от такава визия. Защо?

Иван Иванов: Дали образованието се развива така, както самото общество? Тук беше казано, че широка дискусия би трябвало да формира неговите цели и неговата реализация. Аз ще си позволя да не бъда напълно съгласен с това, защото обществото е наистина крайно разнопосочно в различните социални групи, различните родители, различните образователни институции... Ще си позволя да дам пример с Франция. Два века са изминали, откакто в първите десет години на XIX век Наполеон въвежда реформата във френското образование, която позволи френското образование да оцелее на много високо ниво близо два века. Действително някои неща се променят и усъвършенстват, но едва ли Наполеон и тогавашното френско Национално събрание са взели решението след широка обществена дискусия. За мен два фактора са от изключително значение. Първо, отговорността,

която институциите трябва да поемат. Да се знае, че когато човек става министър на образованието, той трябва да влезе в министерството с ясно изградена визия за това как ще изглеждат средното и висшето образование. И че трябва да се постарее да наложи параметрите, в името на които става министър. А не да бъде длъжностното лице, което по определен начин трябва да закърпи положението, да изтече един мандат и той да напусне ведомството. За мен това е болестно състояние и аз го наблюдавам с искрено съжаление. Каза се, че Парламентът трябва да наложи визията. Ако бъдем напълно откровени, в Парламента отговорност могат да поемат една малка част от народните представители - тези от Комисията по образованието и науката. Знаете, че когато законите влязат в пленарната зала, те се обсъждат от тази малка извадка от Народното събрание. Проблемът е, че по по-голямата част от тези закони Парламентът е под натиска на изпълнителната власт. Когато законът влезе в Парламента с подписа на съответния министър-председател, най-видната политическа личност на мнозинството, депутатите се съобразяват с представения проект и... промените, извършвани в самото Народно събрание, са незначителни. Ако тези закони преварително са разгледани съвместно от представители на комисията и от представители на министерството, това би дало по-добър резултат. Тоест законът да влезе в Парламента в изчистен, а не в насипен вид.

Типичен пример в това отношение е въпросът с матурите. Аз съм горещ привърженик на матурите - дори поради факта, че в целия Европейски съюз матурите съществуват в различен формат, но не по-малко от два зрелостни изпита и не повече от девет. При нас първоначално законодателите бяха заложили матурите като три зрелостни изпита с изискването българският език, като официален в републиката и майчин за мнозинството ѝ граждани, да бъде задължителен. Имаше втори зрелостен изпит по гражданско образование, който да обхване познанията на зрелостниците, необходими, за да станат равностойни граждани в обществото. И третият изпит да бъде по желание на съответния ученик. Имаше възможност, поради недостатъчната подготовка за провеждане на втория зрелостен изпит - по гражданско образование, вторият и третият да бъдат свободноизбираеми. Тогава се реализираше и една от целите на зрелостните изпити - резултатите от тях да бъдат директен вход към висшето образование. Защото наистина е абсурд в рамките на месец и половина децата да полагат и зрелостни, и приемни изпити.

Копринка Червенкова: Но университетите ви отрязаха...

Иван Иванов: Университетите биха признали резултатите от матурата, ако нивото ѝ е същото или поне близко до това на приемните из-

пити. За жалост, вместо усилията да се насочат в тази посока, се упражнява силен натиск матурите да бъдат отменени и за випуск 2004. Защо се търсят вратички да не се състоят зрелостните изпити? Ами защото няма реално заинтересовани от провеждането им. Децата? Те не желаят да се натоварват. Още повече, че резултатът от матурите няма да е такъв, какъвто би бил от устните изпити. Родителите? Самите те се страхуват, че децата им могат да се провалят на матурата и това да не им позволи да се реализират по желания начин. Учителите? Също не го желаят в голямото си мнозинство.

Копринка Червенкова: Защо?

Иван Иванов: Защото провеждането на матурите е национална проверка на качеството на българското образование, ако, разбира се, матурите бъдат проведени по нормален начин. Тогава ще се види какво е нивото - в една национална класация - на всяко българско училище, съответно и на всеки учител. Всеки ще получи обективната оценка, такава, каквато заслужава.

Копринка Червенкова: Това обаче трябва рано или късно да стане.

Иван Иванов: Естествено. Какво имам предвид, когато споменах, че матурите трябва да бъдат проведени по нормалния начин? Поради естественото различие в интересите на българските деца - което се прави и във всички страни на Европейския съюз - в последните две години започва профилиране на тяхното образование. Изведнъж, под натиск (аз наистина не мога да разбера откъде дойде той - от министерството или от управляващото мнозинство) се гласува матурите да бъдат проведени само върху задължителната подготовка. Това какво значи? По математика в матурата да не се включат нито стереометрия, нито функции, нито други важни глави от математиката. Аз питам: защо тези деца, избрали математиката като профилиращ предмет, ще бъдат изпитвани върху знанията, получени само до десети клас, преди профилираната подготовка? Каква е тяхната мотивация в единадесети и дванадесети клас да събират знания и да покажат способността си да мислят по начин, много по-силен от тези, които не са избрали математиката? Аз изключвам българския език и литература, защото там задължителната подготовка продължава в достатъчен обем до края. Но за биологията, за физиката, за химията положението е същото, както при математиката. Липсва волята да се направи нещо, промяната среща много сериозна обществена съпротива. И то откъм гилдията на учителите, които дават частни уроци. Поради ниския социален статус на учителите и ниското заплащане, уроците действително са форма на допълнителни приходи. Да се стремят към това е нормално. Ние обаче трябва да се постареем да преодолеем това явление.

Копринка Червенкова: Как да стане това, след

като изискванията на университета са много по-високи от образователното равнище на училището? И това кара родителите да плащат гигантски суми за частни уроци, за да вкарат децата си във висшето образование.

Иван Иванов: Това показва кризата в средното образование. Нормалното е качеството на образованието да бъде такова, че само ученици, които не могат да се справят в рамките на училището и на самостоятелната си подготовка, да търсят помощта на частни уроци. При нас всичко това е обърнато, защото начинът, по който се формират и проверяват знанията на учениците и студентите, за мен е дълбоко погрешен. Това действително е стремеж да бъдат възпроизведени знанията. Аз го казвам съвсем убедено, макар да може да ви изглежда като лозунг. Бях член на Комисията по образование, наука и култура към Съвета на Европа и видях, че ние действително сме изостанали много сериозно. Учебниците трябва да бъдат насочени не към теоретично представяне на отделни теми, а обратно, да бъдат отворени към проблеми, които децата да могат да решават сами. На второ място, необходимо е проверката на знания да се състои не във възпроизвеждане на преподаваното, а като решаване на конкретни проблеми. Когато бях преподавател в Тунис през 80-те години, в българския Технически университет изпитът се провеждаше с два въпроса от конспекта, които студентът трябва да развие. В зависимост от развиването им беше и оценката. В Тунис, която ние тогава разглеждахме като страна от Третия свят, изпитът се състоеше в четири задачи. Материята, която преподавам и тогава, и сега - електрически измервания, има приложение в техническия свят. Човекът, който се е заел да преподава дисциплината, трябва да намери конкретния проблем, чрез който студентите да покажат владеене на знанията, но да ги приложат.

И въобще когато говорим за корупция, ние не можем да съдим за нея само по появяващите се скандали във вестниците за един или друг преподавател, най-често във висшето образование. Трябва да се намери начин, по който корупцията да бъде намалена до санитарния минимум. Защо корупцията става неизбежна във висшето образование? Защото в него отиват студенти, които нямат достатъчни знания от средното образование, но са влезли във висшето, и единственият начин, по който могат да си вземат някои премети, е да ги купят. Ние никога не можем да налеем в главата на 21-годишно момче това, което е изпуснало като знания на 15 години, то не може да се навакса.

Копринка Червенкова: Как тогава това момче е влязло в университета?

Иван Иванов: Това е друг въпрос. Демографският спад в страната ще намали броя на децата и на студентите. Тогава самите университети се стремят, за да запазят държавната си субсидия

и цялата си университетска общност от преподаватели, да осигурят необходимия брой студенти. Намаляват все повече и повече изискванията за влизане в университета. Това създава нов проблем, защото реализация, пристъпа на хора с висше образование, се търси и от такива, на които природата, уви, не им е дала интерес, възможности, среда, за да продължат във висшето образование.

Копринка Червенкова: Кажете ми, след като непрекъснато намалява броят на децата в училище, защо се увеличава броят на университетите?

Иван Иванов: Защото законът не може да забрани това.

Копринка Червенкова: Как да не може?

Иван Иванов: Не може, защото иначе ще въведем монопол на определени висши училища. Могат само да се завишат изискванията към откриването им.

Марин Бодаков: Искам да попитам Миряна Янакиева заради нейния двоен статут - тя хем е учител, хем е университетски преподавател. Къде се къса веригата на качеството в средното образование, за да конструира този скрит образователен пазар и как той може да бъде легализиран?

Миряна Янакиева: За съжаление, нямам готов отговор как може да бъде легализиран, нито пък имам еднозначен отговор къде точно се къса тази верига. Ще споделя обаче от една съвсем наскоро провокирана тревога, за която изказването на г-н Иванов ме подсети. При вероятността все пак да се проведе матура през 2004, аз чувам от устата на самия министър, че тя ще бъде в олекотен вариант. Това изключително много ме тревожи, защото мисля, че едно от криворазбиранията на съвременното българско образование, свързани с изкористяването на мотивацията за учене и на отношението към знанието като към самоценност и самоцел, се дължи на криворазбраното опростяване. То е представено като криворазбрано европеизиране на българското образование, обвързано е с едни много криворазбрани представи за приложност. Много се говори за това как образованието трябва да бъде прагматично. Аз твърдя, доколкото имам някакви наблюдения върху чуждестранни образователни системи и практики, че отговорно и морално ангажираните с изграждането на концепции за образованието хора и институции в други страни започват да схващат това като бомба със закъснител. Това е свърхакцентирането върху прагматичния аспект на образованието, който ние разбираме като възможност тук и сега да се отговори на ученика или на студента това, дето го учи, за какво тутакси ще му послужи. Изобико не се залага на идеята, че има образователни и информационни дейности на човека, които са интелектуално и духовно развиващи и чиито плодове по никакъв начин не биха могли да му бъдат по-

казани тук и сега. Ние така разбрахме прагматизацията, европеизацията и приложността на образованието и се самозалъгаме, че това може да се постигне с опростяване и олекотяване както на учебното съдържание, така и на изпитите. Мисля, че въпросът, който аз бих определила, може би малко идеалистично, като отношение към познанието като самоцел, изобщо липсва в разсъжденията ни какво и защо да бъде българското образование. Доколкото университетът е институция, където духовното отношение към познанието на човека е припознато именно като самоцел и самоценност, сблъсъкът между криворазбраното опростяване на обучението в средното образование и изведнъж много високите (а е съвсем друга тема от каква гледна точка са високи) критерии на кандидат-студентските изпити води до някакъв абсолютен срив в съзнанието на хората, които се явяват на изпит...

Марин Бодаков: Това ли е полето, в което се разгръща корупцията?

Миряна Янакиева: Какво да разбираме под корупция? Ако говорим само за частните уроци, аз действително не мисля, че това е най-страшната форма на корупция в българското образование. За корупция само във финансови измерения ли говорим?

Марин Бодаков: Не само във финансови измерения, а за преплитане на частния интерес и публичния интерес. Според моите представи, публичният интерес е цялото образование да бъде съсредоточено в училище, а не вътрешните за училището хора да го изнасят навън под формата на частни уроци.

Миряна Янакиева: Аз съм далеч от това отговорността за печалното състояние на българското образование да бъде едностранно стоварена върху който и да било от субектите, които участват и си взаимодействат в този процес. По-скоро наистина мисля, че отговорността е споделена - и на родители, и на институции, и на преподаватели. Ясно е, че няма безкористна мотивираност и взаимна заинтересованост от ефективно и загрижено професионално общуване между преподавателите в средното и преподавателите във висшето училище; че изобщо няма никаква обмяна на мисли относно това какви са целите на средното образование, включително и с оглед на една от неговите перспективи, а именно да подготвя за кандидатстване или учене във висше учебно заведение. Казвам една, защото с това не се изчерпват целите на средното образование. То има и ред други цели, свързани и с поставения тук въпрос за социализацията, за типа отношения между хората в училището, доколкото то, освен източник на репродуктивно, приложно или развиващо знание, представлява и действителност, в която живеят хора.

Миряна Янакиева: Да. Прав е Румен Петров в статията, публикувана неотдавна в "Култура",

че българското образование е лишено от мисия. Мисленето в такива категории като мисия отсъства от главите на преобладаващата част от учителите, родителите и представителите на институциите. Много съм била озадачена, например, какви са критериите за приемането на нови учебни програми по различни предмети, след като е съвсем очевидно, че те не работят. Ако през последните години са написани прилични учебници по някои предмети, то е в повечето случаи въпреки стандартите и учебните програми, а не защото те са били спазвани. Ако отделни преподаватели съумяват да мотивират учениците си и да предизвикат техния интерес (наистина искам да акцентирам върху интересността, а не само върху полезността), това пак е плод на техните усилия, на техния професионализъм, на тяхната безкористна лична ангажираност с това, което правят. Те често пъти го правят наистина въпреки програмите и въпреки стандартите. Има размиване между учебното съдържание като количествен показател на повечето учебни дисциплини, за което аз мога да съдя главно от хуманитарния цикъл, и същевременно твърдението, че ще се предложи олекотен вариант на матура. Как да бъде олекотен, след като е изкуствено утежнен самият формат на учебното съдържание! Противоречията са страшно много на всяко едно ниво и ако всичко, което нахвърлях в насипно състояние, е източник на голямо объркване в средното образование, съвсем естествено е да се окаже, че висшето е някаква друга планета, друго измерение, което си има своите проблеми и бъркотии, без между тези две измерения да съществува каквото и да било диалог. Аз нямам усещането за отговорно и сериозно замисляне над тези проблеми. А и много често учениците отказват посещаване на училище с мотива, че взаимоотношенията там са отблъскващи. Това е действителност, върху която ние, възрастните, нямаме почти никакъв поглед. Как се чувстват, как общуват в собствената си среда? Още една прекъсната връзка. Университетът не може по никакъв начин да коригира всичко това. Учениците идват объркани в него, по един или друг начин преминали бариерата на кандидат-студентския изпит, а по отношение на него също имаме много резерви. Първият проблем, с който се сблъскват във висшето образование, е, че преобладаващата част от тях просто нямат навици за общуване и навици за учене. Зная, че всичко, което казвам, е много повече в режима на констатациите, отколкото на предложението на реални и ефективни мерки за преодоляване на този хаос, но ми се струва, че това е един от смислите на подобни разговори. Да констатираме и - право, куме, в очи - да си кажем в какво живеем. За съжаление, в момента не виждам нищо устойчиво в българското образование. Не виждам едно нещо, за което да се захвана и да кажа: "Ето, това е здравето място, на което да стъпим."

Иван Иванов: Тъй като г-жа Янакиева спомена, че не трябва приложността да води до опростяване на знанията, не съм имал това предвид. Що се отнася до хуманитарните дисциплини, напротив, те трябва да развиват духа, фантазията. В същото време дисциплините, пряко свързани с приложните науки, трябва да дават този тъй необходим базис от природни дефиниции. Но следващата стъпка трябва да бъде не опростяване, а разширяване на хоризонта на всички деца.

Надявам се, че такова определение - "олекотена матура" - първо, не съществува, и, второ, че няма да бъде реализирано. В отговор на това, че трябва да се направи широко обществено обсъждане, ще кажа, че не бих желал да се стига до резултата, до който се стигна при онази среща на министър Атанасов с ученици в НДК.

Миряна Янакиева: Аз също съм много скептична към широките обществени дискусии. Обикновено това е симулакр.

Иван Иванов: И най-често, когато непрекъснато се отлага решаването на даден проблем, като се търси все по-широка обществена дискусия, от която накрая нищо не излиза, то е, защото липсва визия за решаването на този проблем у самите инициатори на непрекъснато действащата дискусия.

Мариана Бакърджиева: Различните мнения и различните гледни точки са много полезни, но трябва да бъдат чути от това ниво на средоточие, което е овластено да взема практическите решения за развитието на образованието и за неговото ежедневие случване. Защото образованието всеки ден се случва, независимо от това, че хората, които са институционално овластени да се ангажират с него, са пасивни. Тук пак имам предвид Министерството на образованието. Годни наред то произвежда решения, които не дават ефективен резултат. Защо колкото и различен да е човек, като отиде в това министерство, просто потъва в системата и индивидуалността му се губи? Освен това аз искам да бъда информирана какво се случва, какви мнения се съпоставят в министерството. Как обаче се случва така, че подобни изявления като това за олекотени матури стигат до медиите, за да може да формират общественото мнение? Как се стига до подобно изявление на министъра? Експертна група ли е работила? Колко време е работила? В кои региони е работила? Какви анализи и оценки е направила? Как ги е съпоставила с предишни модели на образователната система? Влизайки в класната стая, ако знам, че децата трябва да излязат с матура, като учител ще направя всичко необходимо за подготовката им, но е необходимо да се знае предварително какво точно ще включва матурата и какъв ще бъде нейният формат. Ако знам, че ще излязат без матура, пак ще направя възможно най-ползното за тях. Няма никакво значение, че в кризисното състояние на средно-

то образование в България има училища, които са много добри, че има голям брой учители, които са изключителни. Това е въпреки системата. Мога да акцентувам на болезнените въпроси според своето разбиране. Един от тях е абсолютната липса на каквато и да е стойностна ангажираност на различните институции, които се занимават с оформянето на живота в училище.

Копринка Червенкова: Искате да кажете, че министерството по някакъв начин унижава учителите?

Мариана Бакърджиева: Мисля, че министерството също трябва да покаже полезността от своето съществуване. Защото учителството го показва. По никакъв начин не мога да говоря за униженост на българския учител. Питам, обаче, г-н Петров какво ще каже и той казва: "Това е моето мнение. Какво ще каже министерството, не знам..." Когато мен ме питат в училище, не мога да си позволя липса на отговор.

Асен Петров: Казвате мнението на директорката ли?

Мариана Бакърджиева: Не, искам да кажа, че когато ме питат, аз не се измъквам от отговор.

Асен Петров: Аз не мога да се изкажа от името на министъра на образованието.

Марин Бодаков: Аз искам да попитам г-жа Върбанова, чувства ли се унижена като родител?

Ваня Върбанова: Чувствам се изолирана. Инициатор на такива дискусии върху образованието би трябвало да сме тези, които седим в основата. Защото ние, родителите и учителите, сме всеки ден в училище. Ние сме първите, които се сблъскваме с проблемите. Можем да предложим начини за решаването им. Това трябва да стигне горе, някъде...

Копринка Червенкова: Вие, като родителско настоятелство, освен че събирате пари, каква друга роля имате?

Ваня Върбанова: За съжаление, на родителските настоятелства се гледа като на неправителствени каси. Банкова сметка, от която се вадят финансови средства, за да запълни училището някоя от многото си дупки. Ние обаче сме настоятелство, което не се заговори само с това. Първото нещо, което направихме в нашето училище, беше компютърен кабинет - осигурихме възможности за специализирано обучение на деца, родители и учители.

Копринка Червенкова: Събрахте си пари?

Ваня Върбанова: Спечелихме си ги с проект. Но с наши средства и доброволен труд обзаведохме кабинета, назначихме учител (открихме ново работно място). Върху нас се стовари голямата тежест за организацията, функционирането и управлението на този кабинет. Вторият ни проект е "Програма за пълноценно интегриране на учениците в училищната и социалната сре-

да". На първия етап чрез обновяване на фонда и помещението на училищната библиотека я превърнахме в модерен учебен и културно-информационен център за социални контакти между учители, родители, ученици, културна общественост. Няма да спрем доук.

Мариана Бакърджиева: В кое училище се случват тези хубави неща?

Ваня Върбанова: В 61-во училище "Св. св. Кирил и Методий" - София. За съжаление ентузиазмът ни срещна известна съпротива от страна на учители, и на родители - нежелание за промяна на статуквото, въпреки че то на никого не харесва.

Мариана Бакърджиева: Не бих казала нежелание. По-скоро невъзможност, просто системата не позволява.

Копринка Червенкова: Докъде би могла да стигне активността на родителското настоятелство?

Ваня Върбанова: Далеч, ако можехме да управляваме бюджета на училището. Например: тази година са отпуснати 6000 лева за ремонт. Общината избира фирмата изпълнител и за шест хиляди лева се ремонтира само един етаж на училището. Ако тези пари бяха гадени на настоятелството, за шест хиляди лева щяхме да направим три пъти повече неща.

Асен Петров: Колкото и грешки да са допуснати от различни екипи на министерството, има и неща, които са променени. Една от промените е разширяване на ролята на родителските настоятелства. Преди тази законова възможност беше много тясна. Сега с промените в Закона за народната просвета се дадоха по-големи правомощия. Сигурно може и още, но все пак крачка в тази насока е направена.

Ваня Върбанова: Много още може.

Асен Петров: Отговорността за правилното функциониране на едно училищно настоятелство е както на самите родители, така и на директора на училището, който трябва да умеє да работи с това настоятелство. Друга промяна от последните десетина години е увеличаването на училищата, които имат клас с интензивно изучаване на чужд език.

Копринка Червенкова: Чува се, че качеството на преподаване в тези класове е много съмнително.

Асен Петров: Това е друг въпрос. Ясно е, че качеството във всички училища не е еднакво. Фактът, че след седми клас децата имат предпочитани училища, показва, че в обществото съществува реална класация на качеството на обучение в различните училища. В София през последните няколко години те са ясни.

Копринка Червенкова: По какъв критерий?

Асен Петров: По бал. Голям пропуск в нашето образование е, че няма система, по която да се оценява работата на училището като цяло. Тъй

като моята пряка работа е инспектирането в училищата, това е голям проблем пред самото инспектиране. Как то да се промени така, че да се извършва по критерии, които да дават възможност в резултат на инспекцията да се поставят училищата и качеството на обучение и на управление. Критерии обаче няма. Трябва да се направят. Ние вече сме тръгнали в тази насока. Инспектиране от европейски тип изисква съвършено друго финансиране и друг човешки ресурс. А в министерството в инспектирането участват девет човека. Затова училищата се инспектират само с контролни функции - спазват ли се законите, правилниците, наредбите...

Копринка Червенкова: А качествената оценка?

Асен Петров: Качествена оценка няма. Това се съзнава и се работи в тази насока. Това няма да стане нито до месец, нито до година. Трябва да се разработят критерии за оценка на училището. Трябва да се осигури и ресурс, човешки и финансов, така че всяко едно училище да бъде проверено по въпросните критерии за съвсем обзорим период от време. Не на двадесет или тридесет години, когато целият личен състав се е сменил... Става въпрос да става на четири-пет години. При добро инспектиране и оценяване може да се прави атестация. Това е вече подалечна цел. Да се влияе на категорията на училището, на кариерното израстване на учители и директори, дори на тяхното заплащане.

Копринка Червенкова: А кариерното израстване на децата не е ли критерий?

Асен Петров: Кариерното израстване на децата е в друга насока. Това е обратна връзка със самото развитие на учениците. То може да се прави, но по-добрият критерий, според мен, не е кариерното израстване на децата, тъй като там влияят и много други фактори, а външното оценяване. То се прави върху знанията на децата от проверители, които не са вътре в училището, където детето е обучавано. Във връзка с това точно оспорваните матури са форма на външно оценяване, която е крайно необходима.

Копринка Червенкова: Кои бяха против матурите? Родителите?

Асен Петров: Против матурите бяха голяма част от родителите. Те не можаха да разберат нуждата от тях, след като не са гарантиран вход за висшето образование, а само допълнително натоварване. Против матурите бяха и университетите. Това е принципна позиция, по която вероятно ще имаме спор. Утвърждаването на матурите като форма на външна оценка удря проблема за корупцията, свързана с университетите. Приемът в университетите се извършва с вътрешно оценяване, което се осъществява от крайно ограничен кръг от университетски преподаватели. Приемът чрез матури при външно оценяване изважда университетските преподаватели от оценяването на матурата и всички се сецат...

Копринка Червенкова: И им бърка в джоба.

Асен Петров: Бърка им в джоба катастрофално. Тук може да се говори за частните уроци на учителите, които съществуват... Извинявайте, аз съм историк и обичам да гледам нещата в историческа перспектива. Как се появиха частните уроци в България? В моето ранно детство на частни уроци отиваха ученици, които имаха двойки по даден предмет и трябваше да не останат на поправка и да не повтарят. След това започна да се ходи на частни уроци за изучаване на език. След това се установи, че частните уроци са необходими за вход в университета. През 80-те години това беше още слабо, но след даването на академичната автономия университетите съвсем умишлено почнаха да поставят като изисквания за вход в университета да се покрива учебно съдържание, което далеч надвишава учебното съдържание от средното училище. Това е съвсем умишлено. В учебника пише сто процента, а ние искаме за вход сто и двадесет. Тези двадесет процента трябва да се получат отнякъде - чрез четене на литература, посещение на курсове и т.н. Частните уроци за кандидат-студентските изпити се появили порано поради това, че приемът за някои специалности е сто места, а желаещите са две хиляди и конкуренцията издига нуждата от шестцици. И досега има университети, които приемат по документи. Там проблемът с изпити и с корупция не съществува. Последни се появили частните уроци за кандидатстване в езиковите гимназии, които даже изместват и кандидат-студентските. В момента университети има много. Учениците не се притесняват толкова дали ще влязат в университета. Въпросът е дали ще влязат в Софийския университет, в Нов български университет... Почти всеки, който желае, влиза в някакъв университет, докато приемът в гимназиите е най-труден. Той е много по-труден, отколкото приема в университета.

Копринка Червенкова: Там има ли я разликата между сто и сто и двадесет процента, за която вие говорите?

Асен Петров: Приемът за броя на паралелките, който се разрешава след седми клас, е свързан с допълнително финансиране от държавния бюджет, не покрива всички желания на директори, училища и региони. Всяка година през декември училището дава заявка какъв прием иска да прави през следващата година. Заявките минават на регионално ниво през Инспектората. Там по-голямата част от тях се утвърждават, след което следва утвърждаването им на министерско ниво на база колко пари има държавата и оттук колко паралелки с прием след седми клас в рамките на държавата могат да се финансират. В последните години утвърдените паралелки покриват реализирания прием от предишната година. Проблемът идва от това, че много деца получават слаби оценки на изпита. Това е то разликата между пожелали да кандидатстват

след седми клас и продължили в някакво училище с прием след седми клас. Борбата в София се съсредоточава точно за това в кое училище ще влязат децата. Тук наистина основният фактор е качеството на обучението. Не всички гимназии дават едно и също образование. Във Френската, в Английската, в Немската гимназия всички предмети се учат на чуждия език. В други училища едвам успяват да намерят двамата учители, които са минималното изискване, за да се преподават два предмета на език. Освен бройката на преподаватели по езика, го има и качеството на преподавателите.

Миряна Янакиева: Може ли все пак да върна разговора в руслото му? Стана дума за резервираността на университетите към матурата. Освен тези причини, които вие, господин Петров, посочихте и за които сигурно има основания да се твърди, че съществуват, намирам тази резервираност до голяма степен за основателна. Самата аз се нуждая поне от неколкогодишен достъп до резултатите от матурите, за да преценя дали наистина като национален изпит те осигуряват толкова надеждна селекция, колкото е необходима от гледна точка на един университет. Матурите трябва да се докажат като форма на селекция на най-добрите. Това опира до проблема за техните критерии. Опира до проблема за подбор на проверителските комисии. Наистина, изчаквателната позиция на университетите от тази гледна точка има и принципни основания...

Асен Петров: Абсолютно сте права. От гледна точка на министерството беше грешка, че нямаше достатъчно дълго време апробация на матурите. Не че оправдавам предишния екип на министерството. По закон беше записано в коя година се полагат матурите. Предните екипи просто не бяха направили нищо за апробирането. Получи се така, че матурите трябва да започнат утре, но никой не знае как да ги организира, защото не е правен нито един опит. Тези апробации, които бяха и миналата, и тази година, показват доста възникващи проблеми. Аз не знам какво точно е имал предвид министърът, когато е говорил за олекотен вариант, но от тази гледна точка - тук пак изказвам лично мнение - не е толкова страшно и тази година матурите да не са абсолютно задължителни. Ако се проведе добра апробация, която да послужи като преглед на това как се организират матурите, и да се направи добър анализ, това е по-добрият вариант, отколкото абсолютно да кажем: "Не! Випуск 2004 тотално на матура!" В други страни тази апробация е вървяла доста дълго време. В Чехия са ги апробирали пет години, преди да ги направят абсолютно задължителни. Ясно е, че са се справили доста по-добре.

Миряна Янакиева: Аз бях в Националната комисия, която проведе апробация миналия май месец. Констатирахме толкова много проблеми в установяването на общи критерии, и то само

В тази малобройна комисия, която проверяваше представителната извадка от 3500 работи. Резултатите като цифрово изражение бяха катастрофални, някъде около 2 - 3,50 среден успех. Обаче не чух никъде да се оповести задълбочен анализ защо е така.

Асен Петров: Предполагам, че колегите са правили анализ.

Мариана Бакърджиева: Те направиха само едно статистическо преброяване.

Асен Петров: Статистиката е само част от анализа. Проблеми има не само с оценяването. Ако петдесет процента от децата има двойки, обяснението може да е в две насоки. Едното е, че критериите са твърде завишени. Второто е, че реално децата не излизат с тези знания, с които трябва да излязат от средното училище. Има и друг момент - недостатъчната мотивация на децата. Когато знаеш, че отиваш на пробен изпит, каквото и да изкараш, то няма значение за теб, предварителната подготовка, нагласата е съвсем различна. Ако детето цяла година се е готвило и си учи този предмет по друг начин от останалите, защото знае, че по него ще се яви на матура, знае, че този изпит решава дали ще бъде прието в университета, то ще мобилизира всичките си сили и резултатът ще е съвсем различен. Просто в нашето образование това е проблем, наследен от десетилетия. Тук в новата образователна степен се близа трудно, но тя се завършва лесно. В нормалните държави е обратното. А у нас най-тежкия изпит в момента е след седми клас.

Марин Бодаков: Аз искам да попитам, г-жо Върбанова, имат ли възможност родителите от вашето родителско настоятелство по някакъв начин да контролират качеството на обучението, така че да не им се налага да изваждат децата си да ходят на частни уроци, за да ходят спокойни на изпит за следващата степен?

Ваня Върбанова: За съжаление, нямаме никаква законова възможност да контролираме качеството на учебния процес. Да кажем: "Този учител, според нас, трябва да бъде подменен, защото качеството на преподаване е много ниско." Един конкретен пример от нашето училище. Учителка страда от заболяване на вегетативната нервна система години наред. Заболяването прогресира, тя започва да се държи неадекватно в час, залита, става за посмешище на учениците. Обучава децата в пети, шести, седми, осми клас, а нали говорим, че ще се държи матура по математика, че тя е фундаментална дисциплина. Тези деца излизат осакатени по математика след седми и осми клас, ако от пети клас родителят не плаща за частни уроци, за да може детето да навакса това, което в клас е извън възможностите на учителя да бъде преподавано качествено. Настоятелството не може да направи нищо, за да принуди ръководството на училището този учител да бъде пенсиони-

ран по болест. Директорката се оправдава с Кодекса на труда - нищо не се предприема с години. Единственото спасение не са ли частните уроци? Ето как системата ни принуждава да наливаме пари...

Асен Петров: Това не е толкова образователната система. Това е предпоставено от Кодекса на труда. Ставаше въпрос за училищното настоятелство. То не е работодател и не може да назначава или да сменя. Работодател е директорът. За да прекрати трудов договор, той трябва да има основания, изписани в Кодекса. Там точно е изписано на какво основание може да бъде прекратен договорът, отделно има списък с хронични заболявания, според който всеки страдач от таква заболяване не може да бъде не само освободен, но и дисциплинарно уволнен. Хора със сърдечно-съдови и психически заболявания не могат да бъдат уволнени дисциплинарно, съдът ги връща веднага. По Кодекса на труда няма вариант за прекратяване на трудовия договор по некомпетентност. На един учител може да му се търси отговорност, ако поради разсеяност не си е попълнил книгата за учебния материал. Това е документ и по документи може да се наказва учител за неизпълнение на работа по документи. Но за качеството на преподаването не може да му се търси отговорност, защото то е недоказуемо.

Мариана Бакърджиева: Това ще бъде факт до момента, в който Инспекторатът има само контролни функции само по формални критерии, а не по качеството на работа. Докато няма критерии по компетентности за всяко ниво в образователната система - учител, директор, експерт, за всички длъжности в министерството също.

Асен Петров: Става въпрос за създаване на критерии за оценка на всички нива. След като се създадат всички критерии, тази оценка да влияе на заплащане, израстване и т.н. Но се съмнявам, че би се стигнало до уволнение въз основа само на тази оценка, тъй като трудовото законодателство е отделно. То е над разпоредбите на Министерството на образованието.

Мариана Бакърджиева: Но когато това бъде направено, системата ще бъде организирана по компетентности, а не по формални признаци.

Асен Петров: Основната трудност в тази насока е финансово обезпечаване на контингент от подготвени хора, които да могат да извършват такива проверки и оценки...

Мариана Бакърджиева: Кои са тези хора?

Асен Петров: Този етап на практика не съществува, тъй като инспектирането от страна на министерството е от девет човека. От страна на инспекторатите - четиристотин човека за цяла България. За София са четиридесетина души.

Мариана Бакърджиева: Как вие за себе си оценявате ефективността на работата на инспек-

поратите, след като те се занимават само с контролиране на нормативни положения, които в целостта си се изпълняват в училище? Това са нормативни документи, които организират учебната работа. Каква е ефективността на работата на толкова много хора.

Асен Петров: Не са толкова много. В други страни говорим за хиляди и десетки хиляди инспектори.

Мариана Бакърджиева: Само че в другите страни те не се занимават само с контролни функции.

Асен Петров: Някои от тях се занимават точно с контролни функции. Това се решава различно в различните страни. Методическата и контролната дейност може да са съчетани, както е в момента в България в лицето на експертите, които са и методисти по определени предмети, и ги контролират. В други страни двете дейности са разделени. Те си имат методисти, които са в помощ на учителите, и инспектори, които вършат проверката.

Мариана Бакърджиева: Състоянието у нас ме кара да мисля, че има липса на задължителен ритъм на квалификация на различните нива, освен на тези, които са заети с контролни функции.

Асен Петров: Проблемът за квалификацията е отделен. Той е проблем на цялото образование не от вчера, а поне от петнадесет години. Квалификацията изисква много средства. Навремето учителите ги пускаха шест месеца платен отпуск.

Мариана Бакърджиева: Как контролните функции се осъществяват, без квалификация на контролиращия орган?

Асен Петров: Контролните функции вървят по линия на натрупания опит...

Мариана Бакърджиева: Т.е. не мога да позволя да ме проверява човек, който е с по-малко натрупан опит от мен?

Асен Петров: Не би и трябвало. Обаче нямаме разработена система за обучение на експерти.

Мариана Бакърджиева: Това е толкова тежък проблем, че докато не се разработи такава система, ние ще си търпем...

Миряна Янакиева: Кой отговаря за преценката на компетентността на самите експерти?

Асен Петров: Контролната дейност първо е на ниво училище. Директорът си контролира учителите. Следващото ниво са регионалните инспекторати по образованието за всяка област. Численият им състав варира от шестнадесет до четиридесет за самата София. Те контролират и учители, и директори.

Копринка Червенкова: Министерството ли ги назначава?

Асен Петров: Назначава ги министърът. Те са държавни служители. Следващото ниво на контрол е министерството, което има право да

контролира и училищата, и директорите, когато сметне за необходимо. Контролира и регионалните инспекторати. В министерството също има йерархия. От отдела, в който съм аз, а и от други отдели, се включват в тези проверки. Нашата работа се следи от директора на дирекцията. Над него е министърът.

Мариана Бакърджиева: Представите си експертни, компетентни, задължително квалифициращи се звена в образователната система, колко биха се променили представите за качеството в образованието.

Асен Петров: Това са два проблема. Единият е за квалификацията. Другият е за кариерното израстване. Когато става въпрос за промяна на длъжност - от учител към директор или от директор към експерт, или от учител към експерт, - как да става това движение? В България няма механизъм да се развива това нещо чрез утвърдени критерии. Например, директор се става чрез конкурс. Последните години не са правени конкурси за директори поради реди причини. Директорът след този конкурс става длъжност. Има страни, в които това е професия. За да си изпълнява функциите, директорът преминава курс на обучение, защото в университета не е учен да бъде директор. Той е обучаван за учител.

Квалификацията на учителите също е голям проблем. Ясно е, че не можем в момента да подготвим професионални обучители. И прибягваме до една система, която напомня Бел-Ланкастърската система от XIX век. Събираме десет учители по география. Те изкарват едно обучение със специалисти, дошли отвън за два дена. След това всеки един от тях събира по десетина свои колеги на място и им преподава. Ясно е, че това не може да има успех...

Мариана Бакърджиева: Защо министерството допуска такива неефективни форми на квалификация?

Асен Петров: Защото в момента това е единствената реално осъществима форма.

Копринка Червенкова: От разговора ни догук останах с впечатлението, че и цялата държава да работи само за образованието, пак няма да се справи.

Асен Петров: В европейските държави делът от бюджета, който се отделя за образование, е в десетки проценти. А ние се радваме, че минаваме от 3,9 към 4,1%...

24 октомври 2003

Гневни художници срещу учебникарския хаос

Хаотичен разговор с художниците Тоня Горанова, Борислав Кьосев и Цвятко Остоич

Учебникарските конкурси/скандали вече са всекидневие, а най-често срещаните им медийни образи не помагат да разберем какво по-точно става в този сложен "бизнес". Камо ли да си отговорим на класическите въпроси "Кой е виновен?" и "Какво да се прави?"...

Тук се опитваме да представим по-нетрадиционна гледна точка към напъравата на училищни учебници. Даваме думата на художници и книжни дизайнери, които също са заинтересувани от нови, по-порядъчни, правила на "играта". Правила, които да озаптят основния бич в тази сфера - корупцията. В същото време не вярваме, че училищното образование ще бъде либерализирано чрез учебниците. Втрещването в тях обаче подсказва съществен проблем на образователната ситуация у нас: тя е фиксирана върху властта на учебника, а не върху продуктивното взаимоотношение образоващ-образован. В крайна сметка въпросът опира до това, как знанието да се създава в хода на обучението, а не да бъде давано наготово. Защото само реалното творческо конструиране на учебния материал в час може да подпомага социалната промяна в България.

М.Б.

Цвятко Остоич: Напоследък се спекулира, че пазарът трябва да решава всички проблеми, свързани с учебниците. В случая обаче категорично не става въпрос за свободен пазар: първо, родителите купуват задължително тази книжина, второ, гържавата облага издателя ѝ с 20% ДДС, и трето - липсва какъвто и да било пазарен механизъм при реализиране на тиражите. Учебниците са най-печелившият сегмент от книжния пазар: става въпрос за мощни издатели, сигурни тиражи и... Да, интересите в този бизнес постоянно се преплитат с интереси на определен кръг чиновници в образователното министерство. Единствено с това си обяснявам нежеланието на институцията да промени нещата по начин, по който самата тя да излезе чиста от ситуацията. Колкото по-малко доказана намеса на министерски чиновници има в една процедура, толкова по-добре за ведомството. Виждате какви дела се завеждат непрекъснато срещу него...

У нас продължава да се води спорът за значението на дизайна в книгата. А учебникът е синтетичен продукт, в който текст и изображение не могат да бъдат отделени механично, както продължава да се прави; намесата на съвременния дизайнер в книгата не е декоративна, а в учебника тя обслужва конкретна методология: затова ние заставаме зад по-достъпна и атрактивна визия, която може да спечели децата за обучението. Специално за буквара тя е преобладаващата част - ако не е добър, губят всички.

Борислав Кьосев: Признавам, правила сме доста книги, но букварът се оказа най-тежката за решаване графична задача: трябваше да измислим такава система, в която нещата да са ясно най-вече за децата.

Марин Бодаков: Кои са най-фрапантните случаи на неразбиране, че текстът и изображенията в учебника са като двете страни на лист хартия?

Борислав Кьосев: По-миналата година трябваше да правим Музика за първи клас, а там децата не учат ноти, те дори не ги виждат. Слушат музика, но не могат да им бъдат поднесени имената на произведенията и авторите им, защото първокласниците не познават буквите. С колежата Остоич решихме, че не бива да слагаме пиктограми, защото това е абстрактно мислене на по-високо ниво и излишно би обременило децата.

Марин Бодаков: И как това беше посрещнато от музиколозите?

Борислав Кьосев: Авторският колектив беше на същото мнение и учебникът стигна до процедура в министерството. Тогава в рамките на конкурса можеха да се правят препоръки. За да бъде одобрен учебникът, трябваше да се съ-

образим с препоръката на един от оценителите по съдържанието - в учебника да има индикация за действията, които ще извършват децата в учебния час. Фактически изискването беше да въведем пиктограми. Противно на собственото си убеждение, бяхме длъжни да направим този компромис. Искам да покажа как оценяването може да повлияе върху качеството на продукта. Веднага се усети проблемът, че хората, които оценяват съдържанието, и тези, които оценяват визията, не се допират. Те не са заедно на една маса.

Марин Бодаков: Буквално или принципно?

Борислав Кьосев: И двете. Понеже - според авторите на Наредбата за оценяване на учебници и учебни помагала, - визията и текстът имат малко допирни точки, оценителите по съдържание и графичен дизайн взимат решенията си поотделно, без да се запознаят взаимно с аргументите си. Случва се и друго. Да си представим два проекта, които имат сходна визуална идеология, но и се различават помежду си. При журирането се получава така, че колежата, които оценява единия проект, е казал: "Учебникът минава." Колежата, които е оценявал другия, обаче е казал, че той не може да мине. Близката визия не винаги е гаранция за еднакво качество. През 2001 година, когато около учебника на Владимир Атанасов, тогава вече министър, се завъртя "голямата история", министерството веднага започна да подхвърля към Съюза на художниците, че от страна на художниците е имало преднамерено и субективно оценяване, изтъквайки друг подобен случай. СБХ предложи нашата част от комисията да бъде по-широко представена с аргумента, че трима души очевидно са малко, за да осигурят обективността в оценяването, а по-голям брой експерти могат да гарантират безпристрастност на решението. Даже и да предположим, че има някой, който преднамерено лобира за конкретен учебник, той няма да може да се наложи над останалите. В предложението си стигнахме дотам, че двете комисии да се съберат заедно и общо да претеглят кои от учебниците стават и кои - не. Представете си следното: комисията по съдържанието казва: "Тези два или три, или пет учебника са много слаби по съдържание. Този е най-добрият." Тогава има смисъл да се търси баланс и другата комисия да прецени, ако има някакви недостатъци по нейните критерии, то дали те са достатъчно силно аргументирани, за да бъде отхвърлен учебникът с категорично най-доброто съдържание. До този момент обаче министерството не възприема тази идея.

Марин Бодаков: Как реагирате на идеята на министър Игор Дамянов с министерството да контактуват директно авторските екипи, а впоследствие от образователното ведомство

да бъдат организирани търгове, на които да се явяват издателите?

Цвятко Остоич: Това ми се вижда направо не-сериозно. Издателят е продуцент на учебника, той не само организира тиражирането и разпространението, но и създаването на продукта още от първоначалния замисъл, както и финансово обезпечава целия издателски процес, включително и тровамата и скъпоструваща процедура по оценяването. Какво се получава? Министерството се мъчи от година на година да завиши изискванията към издателите за участие в процедурата, респективно към всички автори, и да си улесни работата. Първоначално пред него се представяше корица, цветна разпечатка на две коли, ръкопис и приложен илюстративен материал. Предполагаше се, че ръкописът и реално направена част от учебника са достатъчни, за да може експертите-оценители да си изградят мнение дали въпросният учебник трябва да бъде одобрен от МОН или не. Полека-лека министерството реши целият учебник да се гледа във вид на черно-бяла разпечатка плюс една цветна кола. Това значи цялата работа да се свърши. Сега се получи така, че максимумът на учебниците е три, но преди това бройката не беше фиксирана. Това е и хубаво, и лошо.

Марин Бодаков: Защо да е хубаво и защо - лошо?

Борислав Кьосев: Лошо е, защото може да има шест хубави учебника, а министерството ще пусне само три. Може да се окаже, ако наистина някой седне внимателно да разгледа нещата, че тези трите, които не са пуснати, може би са и по-добри от другите. Ако шестте са хубави, нека да минат и шестте. Ако обаче от десет има само един хубав, нека да е само един. Това "три" всички го разбират като точно три. "Не повече от три" и "три" са различни неща.

Цвятко Остоич: Това обаче е закон, който не може да бъде променен.

Борислав Кьосев: А хубавото е, че залогът за издателя е висок. Критериите към него се увеличават. В момента министерството иска учителят да бъде последната инстанция... Но нали всички кандидатстващи учебници трябва да отидат в училищата, а това са страховтни разходи за всяко издателство. Особено за издателство, чието проект ще бъде отхвърлен.

Цвятко Остоич: Ако минат всичките или по-голямо число от три, то времето ще ги отсее. В един момент ще остане някой учебник, за който ще има все по-малко търсене и издателството ще си зададе въпроса дали да продължава да го печата. Хубавото е, че издателят се състезава с още поне десет проекта и знае, че ако мине неговият, той ще получи една тре-

та от пазарния сегмент. Едно е да минат шест учебника, които се борят за по 10 000 тираж, друго е да минат три, които получават по 20 000.

Борислав Кьосев: Ако учебникът не мине, това е загуба за издателя.

Цвятко Остоич: Е, и за който минава, също е загуба, но тази загуба отива след това в цената на продукта. Измислената от министерството сложна и тежка процедура я плащат в крайна сметка родителите. При това за тиражи, които не играят в реалния пазар. Аз тук ще се върна на закона за трите учебника. Откъде се е появила тази магическа цифра три? Можеха да бъдат пет. Можеха да кажат да е един.

Марин Бодаков: Във вестник "Дневник" беше публикуван текст подписан от Пламен Паскалев, председател на Съюза на издателите на учебници и учебни помагала в България. Той още в първия пасаж цанардосва "Просвета - София" и "Булвест 2000", защото те получавали почти всички одобрения. Кои са другите, които искат да участват в тези работи? Каква мотивация имат всички те според вас?

Цвятко Остоич: Процедурата във вида, в който се проведе тази година, не е гаранция за това, че най-добрите три учебника по всеки предмет са минали. С комисията от експерти се получи един абсолютен фарс - една част от проектите, която бяха отхвърлени на тази процедура, със заповед на министър Игор Дамянов бяха върнати обратно в процедурата за оценяване от учителите. Комисията от експерти се окажа без значение. Това даде основание на всички недоволни от крайния резултат да протестират, а участието на експерти в първата фаза на процедурата само легитимира тази манипулация. Съюзът на художниците се намеси с писмо още при първите изяви на Владимир Атанасов, който на втория или на третия ден, като стана министър, даде изявление...

Борислав Кьосев: Мога да го цитирам буквално. Той каза, че министерството няма да позволи да отпадат прекрасни по съдържание учебници заради лошия им графичен дизайн.

Цвятко Остоич: Ако фразата се обърне по законите на логиката, излиза, че министерството ще допусне учебници с отворителен дизайн да присъстват на пазара, защото притежават някакви други много високи качества. Съюзът на художниците излезе с протестно писмо до министъра, връчено му лично от председателя на Съюза на българските художници проф. Христо Харалампиев и от проф. Владислав Паскалев от Националната художествена академия, доайен в специалността "Илюстрация и оформление на книгата". Писмото беше оставено без последствия. Доколкото тогава бяха постигнати някакви критерии

за качествена оценка на дизайна на учебниците, всички те в оценъчните карти (на учителите) бяха елиминирани. И на експертите по графичен дизайн и илюстрация им бе отнета възможността за професионална оценка на проектите.

Борислав Кьосев: Действителният разговор за качествата на един учебник не може да се състои при сегашните процедури. Защото всеки ще извади аргументи в защита или обратни аргументи, преплитайки двете неща.

Марин Бодаков: Защо става така?

Борислав Кьосев: Не са обществено достояние отхвърлените проекти. Как да сме сигурни, че наистина най-добрите учебници биват одобрени. Може би това е една от причините за редица спекулации по този въпрос. Аз не мога да си изградя мнение дали комисията и министерството са си свършили работата. Да, действително аз не мога да преценя съдържанието, но разгръщайки един учебник, мога да си изградя мнение направен ли е както трябва от художника и има ли необходимите качества.

Марин Бодаков: Значи има преплитане на частния и обществен интерес. Кой го осребрява? Вината в министерството и в неговата намеса ли е? Или то шмекерува, играейки си ситуационно?

Борислав Кьосев: През цялото време министерството не желае да въведе ясни правила, които да важат за всички. Процедурата трябва да бъде максимално прозрачна.

Цвятко Остоич: Всички - и издателите, и министерството - подозират авторите на цялостния продукт "учебник", че търсят някакъв особен интерес. Докато особеността интерес на всички е просто го децата да стигне най-хубавият учебник.

Марин Бодаков: Оценителите пишат ли мотивации защо ги отхвърлят? И публични ли са тези мотивации впоследствие?

Борислав Кьосев: Пишат, но не са публично достояние. В процедурата всеки подозира всеки. Издателите се подозират взаимно, че някой от тях играе нечестно. Пари под масата или кой знае какво друго... Министерството също се страхува, защото мисли, че всички го пързаят - само да си пробутат продуктите. Министърът се среща поотделно с авторите и издателите, недоволни, че техните учебници са отхвърлени... Съюзът на художниците нееднократно пише до министъра остри възражения относно процедурата. Липсва общественият дебат по тази така важна тема, всички да седнат на една маса заедно с министерството, което трябва да инициира този разговор. Да седнат и да измислят процедура, която да е прозрачна и работеща.

Тоня Горанова: Понеже попитахте кой е виновен, за мен има конкретен отговор. Виновно е министерството, защото образованието на нашите деца е държавна работа. Работата на министерството е да организира нещата така, че да се появяват на пазара качествени учебници. А то прави фалшиви наредби една след друга. Човек чете, чете, чете двадесет страници. Накрая нищо не загарява, а там има едни приказки - "Ето, сега ще се гледа текстът, ще се гледа дизайнът"... И когато тази наредба се проиграе, се вижда, че тя не работи.

Марин Бодаков: Има ли специалисти от вашата гилдия, които да консултират писането на такива наредби?

Цвятко Остоич: Само един път, през 2001 година бяха поканени двама специалисти от Съюза на художниците при разработване на наредбата. И това не мина без скандал заради нелоялност от страна на министерството. Оказа се обаче, че има цели две комисии: едната - от професионалисти, другата - от чиновници. Накрая министърът утвърди наредбата, която беше направена от чиновниците и не се различаваше много от предишната наредба. Миналата година беше потърсено съдействие от Художествената академия, но само в частта за Държавните образователни изисквания. Впоследствие обаче нещата, които те бяха представили, бяха преработени без тяхно съгласие. Имаше реакция от Художествената академия, имаше реакция и от СБХ. Някои от нещата се поправиха, някои останаха. Този път, понеже Съюзът не участва пряко в писането на наредбата, той можеше да атакува само тази част от документите, засягаща Държавните образователни изисквания.

Много е важен въпросът с тях. И там ситуацията е много сложна. Едната опасност е общообразователните изисквания да бъдат сведени до купчина от правила, което в крайна сметка ще доведе до унифициране на учебниците. Колкото повече са правилата, толкова учебниците ще стават еднакви и никаква идея, която може да е по-добра, няма да може да си пробие път, защото някой чисто формално ще я отреже. Другата тенденция е общообразователните изисквания да са само някаква рамка, която да не позволи да се правят безумия. Миналата година общообразователните изисквания бяха повече. Сега малко се скъсиха, но какво?... Аз имам чувството, че ако на министерството предложим учебник, който не е вертикален, а е хоризонтален по формат, той просто няма да мине. А защо? Защото те ще кажат: "Ама ние нямаме такава практика! В общообразователните изисквания пише какви формати".

Борислав Кьосев: Тук има нещо друго. Всичко това е смислено, дори разширените държавни

образователни изисквания и по дизайн, и по съдържание, стига да бъдат подходящо разработени. А такова нещо досега не е ставало.

"Здравно-хигиенни норми" се употребяваше до едно време. След това отпадна, защото очевидно няма разработени такива. Няма разработен еталон за шрифта, по който децата се учат да пишат, което за мен е изключително важно. Много пъти го поставяхме в пространството като сериозен въпрос. Никой не му обърна внимание.

Цвятко Остоич: Такъв шрифт не е разработен по държавна поръчка на българската държава, както се прави по цял свят. Ние сме виждали германска разработка на шрифт за ученици в първи клас, правена през 1968...

Борислав Кьосев: Даже в никакъв документ не е казано, не само за този, но и за печатния шрифт... Нашите учебници, но и всички други учебници ползват за печатен шрифт кирилски вариант на Таймс, по т.нар. руски стандарт. Значи този учебник, по смисъла на това, което пише в държавните образователни изисквания, не е с българска кирилица. Включително и в буквар, на който ние сме автори, но това е по други съображения. Ние смятаме, че този шрифт е по-четлив, затова сме го използвали. Но това също не е изрично казано. Ако бяхме сложили един безсерифен шрифт, каква ни е гаранцията, че в Министерството този учебник няма да отпадне именно заради това? Никъде не е вписано в документите серифен или безсерифен. Понеже инерцията в практиката показва, че се използва серифен, никой не смее да го бутне, без никъде изрично да е указано. Самите преподаватели, или голяма част от тях, твърдят, че на този етап от развитието на децата безсерифният шрифт по-лесно се възприема. Това са проблеми, които си ги задаваме като въпроси, обаче няма кой да ни отговори. Държавата е вдигнала ръце и въобще не се занимава с това. Тя даже не знае за съществуването на този проблем.

Цвятко Остоич: Споменава се като нещо с второстепенно значение. Никаква дискуссия никъде не се появява по този въпрос, който за мен е фундаментът на образованието. След като няма стандартизиран такъв шрифт, това означава, че в един момент децата в Пловдив ще се учат да пишат по един начин, в София - по друг. Зависи на какъв учебник са попаднали. Според нас Държавните образователни изисквания трябва да имат силата на стандарт разработен от съответните специалисти.

Тоня Горанова: Във връзка с разширената комисия, СБХ предложи: на открито заседание, на което могат да присъстват и журналисти, двете комисии заедно да обявят кои ще са

учебниците, които ще бъдат одобрени и отхвърлени и защо. Тогава процедурата става абсолютно прозрачна. Това и на министерството ще му върши работа, защото никой няма да може да го атакува с презумпцията, че неговият учебник не е минал поради някакви скрити причини. Тогава всички ще чуят защо този проект минава, а този не...

Цвятко Остоич: В документа, който тогава писахме, беше залегнала идеята конкурсът да бъде анонимен. До ден днешен не мога да разбера защо министерството и издателите бяха толкова против идеята. Можело да се познае кое на кого е и т.н.? Но идеята, че анонимността може да бъде нарушена, не може да се вмениява в една процедура, докато не бъде доказано, че тя е нарушена. Анонимността за мен има много плюсове и за тези, които оценяват, защото те могат, заставайки зад нея, да не бъдат атакувани. Просто казват: "Аз не знам, че това е твоето" и толкоз... Философията ни беше следната: една служебна комисия проверява по документи дали всичко е подадено, както е по наредбата, затваря учебниците в едно помещение, до което имат достъп само оценителите. След това същите тези служебни лица отново вкарват пликите с данните на издателя в пакетите, в които са учебниците. Отварят се официално и се извества резултатът. В предишни случаи масово участваха в процедурите и специалисти от министерството, относно което смятам, че е недопустимо. И за тях няма полза от таква неща. Там има доста сложни отношения. Част от чиновниците в МОН се оказват и автори на учебници. Опасността, че може да бъде опорочена процедурата, е главно в министерството. Другото нещо, което се случи на последната процедура, е, че беше предложена декларация, която всеки оценител трябва да подпише и която е с доста странен правен смисъл. Тя гласи приблизително следното: освен че е задължително човек да няма роднински отношения с автор от екипа или да е участвал в самия проект, той не трябва да има договор с издателство, което би могло да повлияе на решението му. Среду това Съюзът на художниците също възрази, защото по този начин от процедурата се изхвърлят всички специалисти в бранша. Работейки тази работа на граждански договор, те непрекъснато се намират в договорни отношения с различни издателства.

Борислав Кьосев: Там не пише "издателство, което участва в процедурата", пише "издателство". Ако имам договор, примерно с издателството на БАН, което не представя учебник на процедурата, аз не мога да участвам... Дали тези отношения могат да повлияят на обективността, според мен, е въпрос лишен от правен смисъл.

Когато министерството анонсира някаква наредба, издателите мълчат. Издателите надават вой, когато процедурата мине. Надават вой тези, чиито учебници не са минали. Това е логично. Ако аз съм издател и представям три учебника, ако и трите са минали, аз какво ще твърдя? Че процедурата е лоша? Мълча си. Протестираат другите. Ако догодина обаче моите не минат или от три мине само един, и аз ще се жалвам.

Цвятко Остоич: Аз мисля, че няма какво да коментираме поведението на издателите. Те са свободни агенти на пазара. Това, което правят, си е тяхна работа. Техният стремеж е да си реализират продукцията и да изкарат максимална печалба. Въпросът опира до някакъв регламент, за да има обществена полза от цялата тази операция. Ясно е, че тази продукция с голямо обществено значение и огромна стойност се произвежда всяка година, мощни фирми работят ли, работят... Никакъв не е проблемът да произвеждат качествен продукт. В това следва да се състои намесата на държавата в лицето на образователното министерство - да организира такава процедура, в която експерти поемат нужната отговорност, за да бъде решен най-после учебникарският проблем. Издателите са длъжни да си гонят интереса, иначе няма да съществуват като търговци. Обществото пък трябва да контролира тази стока, за която всички говорят, че излиза доста скъпо на всяко семейство всяка година... Въпросът за мен не е толкова колко пари струват учебниците, колкото какво получават тези родители и деца срещу тези пари.

Тоня Горанова: Всички протести на оцетени автори и издатели всъщност са продукувани от личен интерес. Единствен СБХ се стреми не да наложи активно своите интереси, а да постави сам на себе си контрол. Да знаете някой друг да се опитва да го прави? Освен това съществува начин за контрол, който не изисква много средства. Защото досегашните процедури изискват десетки хиляди лева. Това, което нашият Съюз предлага, е голяма комисия, каквато е практиката в цял свят, защото синтетичен продукт, какъвто е учебникът, не може да се оценява посредством механичен сбор от критерии, фиксирани в анкетна карта. Държавните образователни изисквания бяха вкарани от министерството в една анкетна карта - нали така става в последната наредба, която ни размахаха чиновниците. Оказа се обаче, че ако я проиграеш, стига да си спазил шрифт, формат и някои други чисто технически неща, всеки един учебник минава. Т.е., може да мине един учебник, който е безобразен, вреден като качество, вреден като текст, вреден като дизайн и като визия. Той минава благополучно през тази анкетна карта, тъй като

изискването за качество от седемнадесет въпроса беше половин въпрос. Когато сумираш накрая нещата, учебниците при всички положения ще минат.

Цвятко Остоич: Проблемът е в това, че някои от показателите в анкетната карта са фундаментални, но други - негодат.

Тоня Горанова: Илюстрацията може да отговаря на съдържанието, но да е направена по такъв начин, че да учи детето на лошо, ако не е направена качествено и със съответната отговорност. Не може да се оценява механично илюстрацията посредством анкетна карта. Това трябва да се направи от специалисти, които да са минимум десет. Хората, които биха влезли в тази комисия, трябва да са с имена, с достойнство, заради които да не може да ги търкаляш и да ги работиш: "Слушай, аз ще ти дам едн-колко си. Работи за моето издателство."

Цвятко Остоич: Беше направен списък от четиридесет имена от Съюза, които да се предложат като експерти.

Тоня Горанова: Неслучайно по целия свят се използва точно тази технология. Не съществува качествено и авторитетно жури, което да е с малък брой хора. И трябва да са хора с име. Като минат процедурите, в пресата излиза, че това бяха този, този, този и този. Тези хора слагат името си и казват: "Аз приех това нещо." Един човек, който гържи на себе си и е качествен, трудно ще направи компромис. Пак се свежда до контрола. Нищо не става в тази държава, и където и да е, без контрол, в което и да е малко звено. Ние се борим точно за това - да има контрол дори върху самите нас, за да има качествен учебник. Абсолютно никакви лични интереси. Крайният стремеж е да се получи добър учебник.

Марин Богаков: Учителите избират ли добрите учебници?

Тоня Горанова: В повечето случаи се оказва, че учителите не избират. Вече се сблъскахме с това. Има учители, с които сме говорили на общи срещи. Те казват: "Ние избрахме този учебник, но нито един не го получи, тъй като директорът каза, че ще работим по други учебници". На много места в провинцията директорът на училището и общината решават кой учебник ще бъде използван. Всъщност става въпрос за издателства, а не за учебници. Преди двадесет години може би имаше една успешна система - учителите се събираха на общия съвещания на учебниците през август. Би могло пак да се направи такава неща. На тези срещи могат да присъстват автори и издатели, медици... Изложба на всички учебници. Оглеждат се, обсъждат се всички и всеки да решава кой какво избира. А не директорът, не е той, кой-

то ще реши по всеки един предмет кой учебник е най-добрият.

Марин Богаков: Има ли корупция в този смисъл?

Тоня Горанова: Всички го признават. Учителите го признават, издателите го признават, авторите - също.

Цвятко Остоич: От самото министерство признаха това нещо. Представителното лице, което дойде в Съюза, каза: "Да, знаем. Има корупция и ние се борим". Но не отговори как. Ние сега засегнахме и въпроса с учителите, които, по смисъла на тази наредба, трябваше да преценяват в случаите, когато има повече от три проекта, кои са трите, които остават, и, ако са повече, кой отпада. Това предполага, че началната комисия от експерти ще си свърши работата, ще отсее в някои случаи повече от три, а някъде няма да бъдат и толкова. На практика се оказва, че те не могат да преценят по съвест по тези документи, с които разполагат, и по правила нещата, както им се иска. Те са принудени да пуснат голяма част от проектите към следващата комисия. Както се оказва, и седемнадесетте проекта, които са били отхвърлени, със заповед на министъра са включени отново в процедурата. Тази година учебниците за втори клас за учениците в България са оценявани само от учители от училищата. Искам да поставя въпроса доколко е разумно да бъде така. Осъзнавам, че ако кажа на всеослушание, че учителите не бива да оценяват учебниците, ще има страшен вой срещу мен, че те реално са специалистите. Само че има една подробност - те не са експерти. Оценяването от комисия от експерти предполага оперативност и решаване по специализирани изисквания в един разумно кратък срок. Взимането на решения от хора, които са практики, изисква в определен срок учебникът да бъде апробиран в системата, за да могат те впоследствие да кажат: "Това ми харесва. Това не ми харесва." Смело мога да кажа, че експертното решение в случая е за предпочитане. Да не говорим, че експерти по дизайн и илюстрация в училищата липсват.

Борислав Кьосев: Никъде в наредбата не беше залегнало по какви критерии и по каква технология тези учители ще решават каквото и да било... Освен това се получи, че през август тях ги няма в училищата. Едвам ги събираха. И в резултат имало огромно количество недействителни протоколи.

Марин Богаков: 50% недействителни протоколи (според моите източници).

Цвятко Остоич: За какво говорим тогава? Явно е, че тази процедура не работи, а всъщност тя е решила кои учебници да влязат в клас. Има и друг проблем. Има училища в Со-

фия, които имат двадесет учители по един предмет. Има училища от по-малки селища, участвали в процедурата, където има по един учител. Техните мнения са равнопоставени, което също не би трябвало да е така...

Тоня Горанова: Експертни комисии практически не съществуват. Поне в нашата част за дизайн и илюстрация стои една абсолютно неработеща комисия. Там учебниците преминават 100%. Оттам отиват при учителите, и там - хаос. Когато и едното, и другото звено не работят, кой е този, който е решил кои учебници ще отидат при децата? Кой? Ами то е ясно кой... Работят съвсем други механизми, които нямат нищо общо с качеството, с образованието и с децата. Катастрофа.

Цвятко Остоич: За съжаление, у нас учебникарският проблем се върти около едно нещо - не как децата да получат най-добрия продукт, а кой е взел парите. Това е моето впечатление. Не че това не е важно, но българското общество изцяло игнорира въпроса за качествена страна на тази продукция. Едно семейство може да не си купи художествена литература цяла година, но комплект учебници на децата е длъжно да подсигури. Покупката на тази стока е донякъде принудителна и затова гържавата би трябвало да я контролира в лицето на Министерството на образованието. Всички писания в медийното пространство се въртят около въпроса как е станало, какви машинации е имало, колко лошо е било всичко, как някои се били уредили, а други - не. Забравя се да се говори за същественото. Мен не ме интересува дали учебникът на детето ми струва 6.50 лв., дали е на конкретно издателство... Цените на тези учебници са горе-долу еднакви, но бих предпочел да дам пари за по-скъп учебник, за да получа качество. И самите родители нямат право на избор. Каквото им каже учителят... Родителите казват на търговеца на пл. "Славейков": "Искам учебниците на едн-кое си издателство", и нито гледат качеството, нито имат право на преценка. За съжаление, в медийните разисквания аз не чух нито самите учители, нито и родителите. Профсъюзът на учителите се появява единствено когато става въпрос за уволнения и съкращения.

Марин Бодаков: И каква е финалната диагноза на учебникарската ситуация у нас?

Борислав Кьосев: Министерството стои разклучено между пълния контрол и никакъв контрол. И не може да реши какво да прави.

Политиците и гражданското общество

р а з г л а

Културата е усилие по трудния път

Разговор с Райна Гаврилова

Христо Буцев: Днес живеем в особен, различен от "досегашния" свят. В една Индия, например, освен всичко друго, се произвежда и вино за износ... А образованието и културата имат за основна цел да пренесат "предишното" в "бъдещото". Какво трябва, според вас, да пренесе днешното българско образование в бъдещето?

Райна Гаврилова: Трябва да може да пренесе спокойствието, увереността в себе си. Защо, когато се срещаме с явления като производството на вино в Индия, първата ни реакция е защитна? Щом сме толкова добри в производството на вино, защо се тревожим, че в Индия ще се появи някой друг, който никога не е пил вино и който ще ни застраши? Способността ни да реагираме на съревнованието позитивно е може би първото нещо, към което трябва да се променим. Трябва да се започне доста от дълбоко. В момента чета една изключително любопитна книга - "Държавата срещу реформите", която наблюдава как държавната администрация реагира на опитите за реформи. Направи ми много силно впечатление как се подменят понятията, с които описваме реформата и като следствие се променя целият смисъл на това, което човек прави. В случая, в един проект, чиято първоначална цел е била "ново качество" на образованието, тя съвсем невинно бива подменена с "повишаване качеството" на образованието. На пръв поглед изглежда безобидно. На практика обаче това са свършени различни неща. "Ново качество" означава промяна, която започва много от дълбоко и отнема ужасно много време. От друга страна е предположението, че качеството вече си го има, въпросът е само мъничко да го повишим, така че да се подобри... Опасявам се, че всичките ни усилия трябва да започнат доста от дълбоко и да са мислени доста по-стратегически.

Христо Буцев: 15 години не се е говорило за образование, а днес то е в устата на всички...

Райна Гаврилова: Мисля, че се стигна до нетърпимост към сегашното състояние в обра-

зованието, защото толкова време отказваме да приемем връзката между него и пазара... Макар че в някакви документи и стратегии се говори за връзка на образованието с живота, че под една или друга форма това битува в българското общество от много години, никой не го взима на сериозно. Образованието винаги се възприема като езотерична сфера, която произвежда качество per se, само по себе си. Тя е самодостатъчна, има своя собствена логика, свои собствени ценности... Тази гледна точка се приема от мнозина. Изведнъж обаче много хора започнаха да разбират, че образованието е сфера, която дава възможност на човека да живее по-добре, да постигне социалното благо. Което означава, че пазарът е водач по отношение на случващото се в образованието. Имам предвид два факта. Първият е, че амбициозните и умните, озлеждащите се деца в България след средното си образование се опитват да учат навън, но не толкова заради стандарта на живот в Европа или САЩ. Ако ги попитате, те ще ви кажат, че искат да живеят в България. Преди време разликата между Изтока и Запада - че там можеха да пият портокалов сок всяка сутрин, а ние не - се разграваше като кардинална културна разлика, портокаловият сок бе в някакъв смисъл мерило на качеството на живот. Сега портокаловият сок го има и тук. Въпреки това те отиват там. Защо? Обезпокоиха се родители, университети, работодатели... Вторият факт е конкуренцията на частните училища, особено в средното образование. Процентно те са пренебрежимо малко на фона на общия брой. Децата отиват в частното училище, плащайки за нещо, което иначе им се предлага безплатно. Представете си ситуацията, в която човек има възможност да получи нещо безплатно - диплома за средно образование, а отива да плати за същото това нещо. Значи той абсолютно не ценя, не вярва в това, което му се предлага безплатно. Разбира се, това все пак се случва в средите, които могат да си го позволят - нещо като средна класа...

Другата причина за днешната нетърпимост към сегашното състояние в образованието е намесата на паразитиращи частни интереси, които изкривяват ситуацията и обезсърчават и онези, които имат желание за промяна.

На трето място идва безпокойството на властите в България, най-малкото на Парламента и изпълнителната власт - там, обратно на разпространеното мнение, има хора, които мислят и не са доволни от това, което наблюдават. Да не говорим за неправителствените организации като тази, с която аз се занимавам, за които образованието е нескончаем източник на предизвикателства... Така именно се генерира общото недоволство, към което след-

ва да се добави натискът на родителите, които непрекъснато изпитват усещането, че децата им са лишени, излъгани...

Марин Бодаков: И веднага ще ви попитам: защо тогава родителите не желаят матуририте - ако може да са през 2006 г., а най-добре да ги няма?

Райна Гаврилова: Това са различни неща. От една страна е натискът нещо да се промени. От друга страна е съпротивата срещу промяната, защото тя ни се вижда застрашителна, щом засяга самите нас. Това е дилемата на всяка реформа. Винаги, във всяка реформа има проактивна страна, която трябва да преодолява съпротивите. Ако вие разговаряте с всеки един от тези родители поотделно, той тук-такси ще се убеди в необходимостта да има матури. Рационалният аргумент е съвършено ясен. Аз не мисля, че въобще има нормален човек в България, който...

Христо Буцев: Но да не е моето дете...

Райна Гаврилова: Да. И тогава той веднага се сблъсква с ирационалния, всъщност с персоналният аргумент. За съжаление в България този непрекъснат сблъсък се случва навсякъде - частният интерес се сблъсква с рационалния реформаторски държавен интерес. И държавата, понеже е слаба и се бои от взимане на непопулярни политически решения, винаги отстъпва. У нас се създава култура на зависимост и преговори от най-лош тип. По принцип демокрацията е култура на преговорите, различни групи с различни интереси се срещат на масата, уговарят някакви неща и после спазват тези уговорки. В България тази култура се превърна в пазарлък от най-лош ориенталски вид. Всеки се опитва да надлъже другия, като преследва собствените си интереси. Слабост на всички министерства на образованието от доста време насам е, че (това въпреки че важи изобщо за изпълнителната власт у нас) те започват да мислят за следващите избори от дения, в който ги избераат. Вместо да започнат с радикалните реформи веднага, когато е най-силната им подкрепа, когато обществото по една или друга причина - рационална или мистична - ги подкрепя, вместо тогава да започнат с непопулярните действия и след 2-3 години да са произвели някакъв резултат, от първия момент те започват да не искат да разочароват, да не загубят това, което са направили, и "какво ще стане, ако загубим нашата електорална подкрепа"... Затварянето на училища е изключително непопулярно решение, но кой нормален човек приема, че могат да се поддържат училища в селища, където има само 4 деца.

Христо Буцев: Но дали от повече от сто години българската традиция не е образование

рег се, образование за себе си... и дали, говорейки за пазар и образование, както при Тодор Живков се говореше за "образованието, близко до живота", не нарушаваме тази традиция?

Райна Гаврилова: Тук има привиден парадокс. Бих казала, че много отдавна в България наистина има силна валоризация на образованието. Когато се появява идеята за образование - а не, че ученето е част от овладяване на религията, както е в килийното училище, - когато образованието се обособява като самостоятелна дейност, то се вижда като път към успеха. Образованието започва да придобива стойност, защото дава качества, предимства, път в живота. Това е тенденция, която се засилва през първите години на модернизация на новата българска държава, през които образованието е трамплин към позиции - чиновнически, дипломатически и т.н. Действително в българската култура образованието се е превърнало в ценност само по себе си. Аз не мисля, че това е лошо. Когато една сфера е свързана с позитивни очаквания, това е добре. Образованието е едно от малкото неща, в които обществото все пак още вярва. На фона на общото разочарование от почти всичко и от реалното разпадане на маса институции, които дълго време са били почти свещени, да останат островчета на вяра е много добре. Но това е едната страна на въпроса. Съвсем друго е какъв е типът на образование, което предлагаме, и дали образованието трябва да бъде общообразователно, т.е. да създава някакви образовани хора, или трябва да бъде професионално, т.е. да готви специалисти. Българската традиция е по-скоро в областта на общото образование. Лично аз смятам, че това е правилният път, защото образованието е онзи механизъм, който е призван всяка година да включва нови и големи масиви от хора в социалната и в културната среда. Това е мястото, където те придобиват базови умения. От тази гледна точка образованието е човешко право. Аз наистина вярвам в него.

Марин Бодаков: Право на културно и социално наследство?

Райна Гаврилова: Право дори на отделния човек. В нашия тип държави правото на образование е установено като неоспоримо, защото то дава възможности. Това е особено вярно в настоящия момент, когато нашата държава се опитва да не бъде егалитаристка. Тя не може да предостави на всички еднаква работа, заплата, сигурна пенсия и т.н. Това, което тя може да предостави на всеки свой гражданин, е равен достъп. Той минава през равното образование. Общобразователният елемент трябва да бъде много силен. Той обаче трябва да даде възможност в един момент да се направи избор. Кога трябва да бъде изборът и кой да

направи избора, е ключовият момент. Не е държавата тази, която може да каже на 14-годишните деца: "Ти отиваш да ставаш механик и свършваш дотук. Ти ще станеш шофьор, ти - фризьорка, а вие ми се виждате подходящи да станете професори." Абсолютно недопустимо е да се започва с ранно профилиране в едни строги граници. А това именно се разбира обикновено, когато се казва, че училището е свързано с живота, училището обслужва... В повечето модели за образователни системи върви общообразователна линия, която запазва възможностите за преориентация. Едновременно с това, когато децата придобият някаква идентичност (защото дотогава те са неоформени като буци глина), когато започнат да придобиват някакви собствени качества, тогава трябва да се появят някакви стесняващи избори. Но не мисля, че панацеята е създаване на специализирани училища отрано, където децата като в някакъв прекрасен нов свят още от рано ще ги моделираме...

Един от важните спорове в българското общество, които никога не се случват, е: колко и какво е общообразователното? То не е универсална константа. В Древна Гърция се приемат седемте науки, които трябва да овладее всеки млад човек и те са валидни до края на Средновековието. В периода на модернизацията образованието и средната образованост имат други определени черти. В началото на XXI в. общото образование отново трябва да се предефинира. В момента дебатът спонтанно следва (без да рефлексира върху това) исканията на пазара. Да речем, навлизането на езиците - отрано и по много - е натиск на пазара: всички видяха, че се дават частни уроци, че има интерес и т.н. По някакъв начин и гражданското образование се случва чрез натиск отвън, въпреки че е естествено децата, след като живеят в демокрация, да познават основните ѝ принципи... Обемът от знания, които трябва да се изучават, и учебните дисциплини, трябва да бъде обект на обществен консенсус. Това не означава референдум - всеки да гласува какво трябва да влезе в програмата и какво не. Държавата трябва да бъде водещата, но засега това е оставено на интелектуалци, неправителствени организации и пр. Аз не съм кой знае колко знаеща "по математиката", тя не ми харесва и мисля, че минимумът от изисквани знания трябва да бъде доста по-надолу от сегашния. Но може би математиците ще имат други аргументи, които да ме убедят, че логическото мислене минава и през предизвикателствата на математиката, че истинското абстрактно мислене минава през математиката. Бих приела такова становище, но трябва да бъде убедена. За мен е изключително frustrиращо това, че за важни неща, за основните

неща прословутият обществен дебат у нас не се случва.

Марин Бодаков: Парламентарната комисия по образованието ли трябва да бъде основният агент за случването на такива дебати? Защото имам усещането, че всички заинтересовани страни гледат единствено към нея. И по-важното: къде се срещат и срещат ли се въобще визиите на образователното ведомство и на културното ведомство какво се случва и какво трябва да се случва у нас?

Райна Гаврилова: Разбира се, че парламентарната комисия трябва да участва в тези дебати, защото членовете ѝ трябва да бъдат убедени какъв тип закони да подготвят. Нали накрая те ги гласуват? Те задължително трябва да бъдат част от този обществен дебат и да бъдат постоянно питани, ако щете и чрез медиите. Но целият процес несъмнено трябва да се води от този, който взима решения - изпълнителната власт. Законодателната власт прави законовата рамка и следи тя да следва времето си. Политическите решения се взимат от политическите ръководства на министертвата. Затова точно политическите ръководства трябва да разберат необходимостта от воденето на дебати. Ако те изработват свои визици, платформи, стратегии, те трябва да минават през публични обсъждания. Политическите ръководства на министертвата са тези, които носят огромните отговорности. Но и огромните възможности. От тяхното поведение и от самите персони в тях зависи всичко. Силно централизираната система на управление на всичко в България (а тя за съжаление се засилва!) минава през процес на "вътрешноведомствено приготвяне" на всичко това. Случващото се в група от 4-5 експерти не представлява обществен дебат. Институциите трябва да бъдат пресирани да влязат в него. Разбира се, на първо място зависи доколко министертвата имат разработени визици за времето на своя мандат. Кои са точките А и Б, между които искат да придвижат образователната система в България? Не мисля, че имат такава визия. Това донякъде отговаря на вашия въпрос. Въпросът къде бихме искали да се озове българското общество след 10 години не се дискутира. Да оставим гражданите, те едва ли биха могли през свободното си време да посветят много усилия на това да мислят как виждат България след 15 години. Но сред политическата класа тази дискуссия отсъства тотално.

Христо Буцев: Защото отделните партии като че ли нямат собствени виждания за след 10 - 15 години.

Райна Гаврилова: Бих се съгласила. От време на време се появяват добри предложения за ре-

форма в стил "Дајте да повишим качество-то!", но няма обща визия. Всичко тръбва от дълбокото неразбиране, че образованието и културата са част от социалното развитие и демократизацията, а не са някакви украсяващи панделки, не са някакви съпътстващи сфери. Дълго време и на здравеопазването се гледеше така, но острата криза в него се разви много бързо и изведнъж всички видяха колко важно е промените да се съгласуват поне финансово. По-голямата част от политическата класа гледа на образованието и на културата като на нещо, за което трябва да се работи, за да се задоволят очакванията на населението. То, населението, кой знае защо, се било втренило в тях и трябвало нещо да се направи, защото иначе творците ще са много гневни, родителите ще са недоболни... Истинско разбиране, че това общество се формира, живее, говори, комуникира и се движи напред главно чрез образованието и културата, липсва. В многобройните документи, изписани по света на тази тема, аз съм срещала да се говори за културата като за цимент на обществото. Колко души в България гледат на културата по този начин? Ако нямаш цимент, какво става с постройката? Много хубави тухли, които при първата криза се разпиляват, защото го няма онова, което да ги държи заедно. Разбира се, тук говорим за културата в един по-широк смисъл, в който изкуствата са само част от цялото. Но виждам напоследък окуражителни знаци: вече много се говори за култура в сфери, в които преди тя не присъстваше - политическа култура, бизнес култура, култура на местното самоуправление и взаимодействие...

Христо Буцев: Доколко българският елемент в цимента съществува?

Райна Гаврилова: Метафората с цимента не е съвсем точна, защото културата не е еднородна, а циментът е еднородна маса - слагаш го навсякъде и свършва работа. Исках да илюстрирам каква е ролята на културата. Тя, започвайки от езика, най-малкото създава възможност за комуникация чрез думите, които използваме, и довежда до разбирателство. Още на нивото на езика се формира възможност за диалог, формира се възможност за това, което според мен е базово за демокрацията - преговорите, непрекъснатите уговаряния. Виждате, че най-ожесточените дебати се случват по повод неполитически събития. За политическото се смята, че е конфронтационно и че трябва да е така. Но по повод на филм, изказване, статия или цитат от някого избухват настроения, които изваждат на преден план всичко, от което обществото се гневи, но няма начин да го изкаже. Затова виждам културата като цимент. Тя довежда хората на едно общо за всички място.

За мен най-голямата грама на българското общество е загубата на вярата в солидарни действия. Тя започва от загубата на вярата в неправителствените организации, които се смятат за саможизни паразити на гърба на обществото и разпределят чужди донорски пари. Минава се през загубата на вяра в съдилищата и в политическото представителство. Да не говорим за правителството, което би трябвало да бъде нашият всепризнат представител. Затова чрез културата, чрез разговори и обединяване по определени теми може да се постигне събирането на хора, което от време на време и забелязваме. Това се вижда най-ясно в средите на творци, писатели, журналисти, те бързо намират онези точки, които ги обединяват.

А това, което казахте, е много важен въпрос - елемент ли е българското, традицията? Те са в цимента, разбира се. Нашето отношение към българското е проблематично, защото през последните 20 години, когато ние започнахме да осъзнаваме по какъв начин национализмът вреди и културното наследство обслужва идеологически позиции и намерения, ние си дадохме сметка колко хлъзгаво е позоваването на културата и неговото използване.

Стана така, че мислите хора в България за една крачка дистанция от националното, защото се изпълниха с подозрения към неговите политически употреби. Имам известни опасения, че това може да предизвика обратен ефект.

Първо - едно разделение между хората, които мислят върху културата, и хората, които живеят в нея и за които това е поредната интелегентска поза: "нещо, което е тука и е прекорасно, и си е наше, а се разрушава така, както разрушихме ТКЗС-тата"... Имахме хубави фабрики, развихме ги. Имахме хубава национална култура, голям национален архив, където всичко си имаше място, имахме си герои, хайде сега всичко на боклука - Вапцаров, Смирненски, тоталитарните паметници и т.н. Най-опасното е, че това създава абсолютно неразбиране между един елит, който говори на един език, и гражданството, което не разбира за какво става дума. Гледайки моите студенти, виждам, че те са бунтарски пристрастни към националното, предизвикателни са. Тези от тях, които заемат национална позиция, го правят бунтарски - воят знамена, честват празници... Те усетиха у нас, техните учители, лекото отдръпване от националното, защото все пак ние видяхме колко е опасно то и какво произвежда - войни. Хората на 100 км от София си горят църквите и къщите за история и култура - това е наше, това е ваше...

Вчера гледах "21 грама" - филм, много похвален във вестниците, с добри холивудски актьори. Аз съм от поколението, което добре помни

предшните периоди в нашата култура. Филмът е добър, но не е неочакван. На нас ни е познат. Ние сме гледали "Сталкер", "Жертвоприношение". Това са филми, в които се вижда същата естетика - едри планове, липсата на филтри, които изявяват всички пори на човешкото лице, колорит, издържан в кафеникаво-сиво, с представяне на грозното... Може би това е естествено. Може би нищо не трябва да се прави. Това е махало. От едната крайност то ще отиде в другата и накрая ще намери своята среда. Въпросът е има ли опасност да излезне нещо в този процес.

Христо Буцев: Като например българският език... Как мислите, трябва ли да го спасяваме?

Райна Гаврилова: Аз съм по-скоро с либерални нагласи и не мисля, че в тази сфера могат да се правят централизирани експерименти. Френският модел, най-граматичен в това отношение, показва цялата си несъстоятелност. Всяка трета дума на френския младеж е американското "cool". Не мисля, че в тази област може да се върви с директиви и решения. Обаче виждам нещо друго опасно, което е особено разпространено в третия сектор - на неправителствените организации. Това е липсата на усилия за превод, но не толкова заради популизъм. Това разкрива един голям дефицит на нашето социално мислене. Например, ние нямаме българско понятие за "constituency". Понякога също използвам въпросната дума, когато искам да говоря за хората, заставащи зад една идея, политика или организация, които споделят нейните ценности и, ако е необходимо, ги подкрепят с политическо действие. Извинете, това не е електорат - този, който отива и си пуска гласа в урната. Има цял списък с такива понятия - факт, който показва цялата незрялост на нашата обществено-политическа терминология и, респективно, битие... Накратко, аз нямам рецепта за това, което трябва и не трябва, но виждам какво липсва.

Христо Буцев: В момента просто нахлуват други реалии, за които търсим думи. Така е било и по време на Освобождението.

Райна Гаврилова: Взимам си думата "незрялост" обратно. Бих казала липса на достатъчно ясно изразена тревога, която да доведе до някакъв обществен, граждански, интелектуален проект, който да дебатира около тези думи. Единственият такъв дебат, на който съм присъствала, беше когато се опитвахме да преведем термина "gender". Преведохме го изключително удачно с "исторически и социален пол"... Три думи за това, което не можахме да наречем нито род, нито "гендер" като руснаците. Мисля, че това е тревогата - за онова, което влиза в езика и живота, но мнозинството не може да го възприеме.

Христо Буцев: Човек, който не излиза от Интернет, ми каза за чатовете: "Господин Буцев, хлапетама все повече пишат на кирилица, все повече знаят къде да слагат запетаи"...

Райна Гаврилова: Абсолютно бих го потвърдила. Затова не мисля, че има основания за безпокойство. Ефектът на махалото действа безотказно. Но в определени случаи се изискват съзнателни действия, както е за превода на понятията. Може би около това трябва да има разговори, да се набележи кръг от алтернативи. Да се организират периодични сбирки с някакво концентрирано умствено усилие, в което да се предложат 4-5 варианта. Един кръг от хора, които ги използват често, да се уговорят и да ги използват известно време, за да се види дали те ще се наложат. Някои от тези културни действия изискват усилие. Не може да очакваме всичко да се случва спонтанно и регулирано от пазара или от добрата воля на любознателните граждани.

Марин Богачков: Искам да ви попитам има ли взаимовръзка между всички тези образователни и културни проблеми и разрастващата се демографска криза? Дали тя не се развива отчасти и благодарение на маргинализацията на културата?

Райна Гаврилова: Връзката не е причинно-следствена. Маргинализирането произтича от цялата философия, по която българското общество се развива през последните петдесет години. Този период е изключително прагматично-технократски. Няма нужда от култура, разбира се, разбира се, културата, разбира се, културата, изглежда като трафарет сред грандиозните задачи да бъдат намерени на хората жилища и работа. Културата беше изтласкана и маргинализирана, а образованието беше или инструмент на пропагандата, или на подготовка на работна ръка. И двете бяха окастрили от истинските си социални функции. Връзката с демографията обаче е пряка и плашеща. Наскоро двама социолози - Харалан Александров и Михаил Мирчев - представиха стряскащи демографски данни. Те ще променят значително характера на българското образование. Връзката е по-скоро обратна - промяната в демографията ще смени образованието в България. Ако всичко това предварително не се предвиди, не се изчисли, ако не се помисли как демографията се променя и как образованието трябва да реагира на тези демографски промени, така че да запази качеството си, ще стане още по-страшно. Това, което ще настъпи след 15 години, ще бъде бой за преразпределяне на образователния пазар. Когато има свръхпредлагане на образователния пазар и ниско потребление, една от възможните стратегии е гъмпинга, свалянето на цената. В случая с образованието това е сваляне на качеството.

вотом. Все по-лесен прием, все по-лесни дипломи, което ще засили спиралата, в която сме в момента.

Христо Буцев: Вие като че се съмнявате в принципа на конкуренцията: колкото повече предлагане, толкова по-високо качество...

Райна Гаврилова: В една стратегия за образването конкуренцията трябва да присъства, но това трябва да започне отсега. Образованието не трябва да бъде оставяно без онзи контрол на качеството, който за него е ключов. В пазара на други стоки потребителят е онзи, който наказва некачественото, при това наказва веднага. В сферата на образованието ефектът на лошото производство и поражението върху потребителите ще бъдат усетени след 15-20 години. Тук го няма незабавният коректив. Затова в образованието има две ключови понятия - качество и контрол на качеството. Ако не се тръгне оттук и не се развие цялата система, никакви работи "на парче" няма да свършат работа. Може би ще приемат матурата, но ако тя няма връзка с университетите и с цялостната подготовка преди тях, какво ще покаже тази матура? Първата година всички ще изкарат среден успех 2.75 и ще настанат страхотни писъци, че изискванията са били много завишени. И какво ще стане на следващата година? Матурата ще задава въпроси А плюс Б на квадрат колко прави, за да сме сигурни, че всички ще изкарат поне четворки, така че да не се види, че образователната система е рухнала. Това е понижение на качеството.

Христо Буцев: Да се наяваме, че ще се стигне до натиск за повишаване на качеството.

Райна Гаврилова: Големият въпрос е кой оказва натиск и как ще се случи това. В момента не се случва. Политическите сили, особено в този момент, са в дълбока криза на пренареждане. Вероятно това отразява състоянието на обществото, но се пропуска много време. В тази ситуация те се хващат с отделни проблеми, когато са готови и когато видят политически интерес, т.е. отново на парче. С риск да прозвучи патетично, мисля, че отговорността е на гражданското общество. Имам предвид силни и независими от държавата индивиди, които влизат в някакви обединения, за да свършат нещо. Но тъй като в България това не се наблюдава много-много, имам предвид две други конкретни неща - граждански организации и медиуми. В тях виждам единствените устойчиви механизми, които могат да оказват систематичен натиск. Това не е въпрос на кампания. За разлика от някои други в българското общество, мисля, че политиците в България не са идиоти. Между тях поне половината са смислени хора, кои-

то биха искали да направят нещо, хора, които не знаят как да се справят със собствените си политически партии, но с "малко помощ от своите приятели" може би биха могли да направят нещо. Това е моята оптимистична теория. Не мисля, че доминиращото в момента в България мнение, че всички са маскирани, е добро. Може би някой ден хората ще се вдигнат и ще протестират в полза на матурите, но някак имам съмнения.

Христо Буцев: Това не би могло да се случи никъде по света.

Райна Гаврилова: Непопулярните каузи биха могли да бъдат движени само от група силно мотивирани хора. Ако детето му не може да завърши с минималните изисквания 11 клас и учителката пише шестцици по всичко, за да бъде с добра диплома, защо родителят ще иска да прати детето си на матура.

Христо Буцев: Едно време детето се е пращало на чуждо да се учи, да му е трудно. Но сега вече световният стандарт е друг.

Райна Гаврилова: Съгласна съм с вас. Винаги съм си мислела, че и по отношение на човешките същества важи физическият принцип за запазване на енергията. Човек се стреми да извърши всяко нещо с минимални усилия. Това е просто природен закон. Това, което отличава човека, е културата. Тя му дава мотивите да направи нещо по трудния път. Това е ролята на културата и образованието. Да направиш нещо по трудния, а не по лесния път, е усилие, което върви срещу човешката природа и може да дойде само от културата. Това имам предвид, когато казвам, че културата е циментът. Тя убеждава хората - недоволни, защото виждат негодите и неудобствата за себе си - да видят в далечното бъдеще и свое благо. Не е лесно. Затова трябва да има някой, който да провокира, препоръчва, налага.

Марин Бодаков: Основният ми мотив да симпатизирам на премиера Сакскобургготски е този, че той въведе в политиката моето собствено поколение, поколението на 30-тина годишните. Е, разбира се, не и в културното министерство. Възможно ли е действително млади хора да бъдат въввлечени в управлението на културата и образованието у нас?

Райна Гаврилова: На нивото на политическите кабинети няма начин. Това зависи от персонални решения. Трябва да се смени радикално структурата на управление на културата. Мисля, че посоката, в която трябва да върви България и в частност културата, е радикалната децентрализация, връщане на правата и задълженията там, където се създава и употребява културата. Държавата има ангажимента да изработва и поддържа необходимите правила. Да поддържа фонд средства, до който

да имат достъп всички културни партньори. Всичко, което сега минава по бюджетни линии, да влезе в него. Да се кандидатства за него с проекти, отворени за всички. Третото е защита на културното наследство и националните културни институции. Останалото управление трябва да бъде върнато в общините, където хората живеят. Това започва с финансова децентрализация. Когато държавата им пусне малко от това, което събира на едно място, и остави на общините и на хората да решават, бъдете сигурни, че те ще запазят местния си театър. Затова трябва целият механизъм на управление на културата да се смени и тя да се управлява от тези, които знаят как да направят необходимото и имат енергията да го направят.

Държавата трябва да направи три неща - да създава закони, но не като тези в момента - направени по неясни механизми и които не се прилагат. Да създаде национален фонд и той да бъде значим. Дали той ще се пълни от лотарията и тотализатора, или от другаде, но да бъде значителен. И на трето място, да се опазва онова, което не може да съществува само - националните библиотеки, националният театър, националната художествена галерия... Има един кръг институции, които са скъпи за поддръжка, но гарантират на хората правото на минало и на наследство.

Христо Буцев: Няма ли да е по-рационално да се обединят Министерството на просветата и на културата?

Райна Гаврилова: Има възможност да се обединят. Но това, с което Министерството на просветата се занимава в момента - изключително подробно надзирание и месене в работата на образователната система отгоре до долу, ще превърне министерството на културата в някакъв отдел с вторични функции. Трябва първо самото Министерство на образованието да извърши собствената си децентрализация, да прекрати опекунството върху всяко училище, всеки директор... И когато огромният му щат престане да се занимава с това, а започне да следи качеството, да провежда националните изпитни сесии, да променя законодателството, когато е необходимо, да се занимава с европейските договори и т.н., би могло да се мисли за подобно същностно обединение на министерствата...

Христо Буцев: Нека завършим пак с Индия... Вие преподавате в СУ, в катедра Културология. Защо там не се изучава Изтокът?

Райна Гаврилова: Тъжната истина е, че нямаме специалисти. Мисля, че в катедрата ни има хора, които дълбоко споделят българската и европейската култура. Преподаването се отличава с високо качество и разбиране. По от-

ношение на Изтока ние можем да привлечем 4-5 налични специалисти, както, например, Бойка Цигова от години води курс по японска култура, за който винаги има интерес сред студентите. Но нямаме готовност за систематично образование дори за Близкия изток, камо ли за Индия и Китай.

11 май 2004

Финансиране, обвързано с качество

За образованието като политически приоритет

Разговор с Надежда Михайлова

Състоянието на образованието и корупцията в него е тема, твърде значима за в. "Култура". Затова е важно от неговите страници да се чуят и идеите на основните политически сили.

К

- Вие сте не само майка на ученичка и студентка, но и преподавател в Софийския университет. Каква е общата ви оценка за българското образование?

- Мисля си, че ако го нямаше нечовешкото усилие на родители и учители из цялата страна, българското училище просто нямаше да го има. Защото ако децата ни разчитаха само на държавата, нацията щеше да е наполовина неграмотна. Ще кажа нещо още по-силно - докато правителство подир правителство се опитват да реформират образованието, нашите училища, лашкани от една министерска инициатива към друга, успяват да дадат на децата ни образование на световно равнище. Наскоро прочетох, че според Бостънския Колеж, който прави най-представителните сравнителни международни изследвания на образованието, стандартът на грамотност на българските деца е равен с този в Англия и отстъпва единствено на две други държави - Швеция и Холандия. Добрите страни на българското образование ме карат да призная, че всички политици сме в огромен дълг към него. Ние направихме много малко за българското училище през последните 15 години. Много от реформите, които се извършиха, са в грешна посока; и много от това, което се очакваше от нас, не беше направено.

Но мисля, че в СДС вече знаем какво трябва и какво не трябва да се променя в образователната система, за да тръгнат нещата.

- Кои са, според вас, основните дефицити в българското училище?

- Българското училище, от една страна, изоставя традициите си. В същото време в преподаването го голяма степен отсъства съобразяването с днешния ден. То не е прагматично, не е обвързано със съвременния пазар на труда, който би гарантирал конкурентност на нашите деца. Не е и интересно. За мен няма нищо скандално в това децата ни да учат Толкин, Коелю, "Хари Потър", както го правят децата в други страни. Защото училището и университетът трябва да предлагат знания, съобразени с променените нагласи на децата ни. Моите студенти, с които дълго разговарям след всеки учебен час, ми казват точно това - те искат знания, съобразени с деня, знания, които да им помагат да бъдат активни, а не да се чувстват третирани като пасивни потребители. Българското училище бавно изоставя отживелите си стандарти, а в същото време не предлага възможности на учениците да развиват инициатива. То се отдалечава и от миналото, и от бъдещето.

- Вие как се държите със студентите си?

- Стремя се да стимулирам способността им да мислят, насърчавам ги да ме провокират с всякакви въпроси. Образованието е двустранен процес, то трябва да е предизвикателство и за мен, и за тях. Студентите наистина ме карат да мисля, че в тяхно име си струва България да бъде променяна.

- Има ли нещо, което особено много ви гразни в образованието ни?

- Да. Безразличието. Безразличието на политици, на чиновници. Като помислите само какъв министър беше сложило това правителство да отговаря за образованието, можете да разберете какъв е интересът на сегашното управление към българското училище и българския университет. Вижте какво стана и със заема от Световната банка. Този провал не само ни лиши от възможност да извършим смислена реформа на образователната система. Той показва, че решението на проблемите на училището зависи преди всичко от ангажираността и от ясната идея накъде трябва да върви нашето образование.

- Новата образователна стратегия не решава ли този въпрос?

- Това не е стратегия. Това е неосмислено усилие да се инсценира дейност. Тя само доказва, че правителството започва да усеща как напълно се е провалило в тази област.

- Какви са основните мотиви на един политически водач да предпочете като фокусна тема на социалната реанимация на своята партия именно образованието?

- Смятам, че политиката трябва да се занимава с реалното. В България отвикнахме политиците да говорят конкретно, да поставят действителни проблеми. А моята цел е СДС да чува проблемите на хората и да ги решава. Когато си в опозиция, също трябва да предлагаш алтернатива, а не непременно да си срещу всичко и всекиго.

- Споделяте ли тезата, че се нуждаем от пълна либерализация на българското образование? Колко "гържава" следва да има в образованието въобще? И кои ще бъдат политическите ви приятели в тази реформа? А кои, извън политиката, разпознавате като агенти за реална промяна?

- СДС е за децентрализация, т.е. за такава роля на гържавата в образованието, която да се сведе до грижа за общите стандарти. Същинските правомощия трябва да са на общините и училищата. Нужно е да се засили ролята на училищните настоятелства, защото те са начин за гражданско участие в образованието. Трябва да се признае и издигне ролята на родителите. И в управлението, и във финансирането на образованието трябва да се включи галеч по-широк ресурс.

- Свързвате ли корупционния натиск в образователната система с т.нар. безплатно образование?

- Няма такова нещо - безплатно образование! Въпросът е колко то струва, кой плаща и кой следи как се използват или прехосват средствата, вложени в него. Данъците, събирани от всички, осигуряват безплатно образование, родителите, които дават пари за частни уроци, също осигуряват безплатно образование. Ако увеличим незначително бюджета за образование, нищо няма да се промени. Затова казвам, че при новата организация на образованието трябва да следим реалното качество, иначе казано - трябва да има ясна връзка между похарчените пари и ефекта от дейностите.

Социалистическото бюджетиране, чийто модел и досега действа в областта на образованието, е разходно - покривно. В него валидни са количествени индикатори -

брой се колко са училищата, колко са учителите, колко са учениците. И срещу тези бройки, както и като се отчете материалната база, се отпускат средства. Тази порочна практика не обвързва финансирането с резултата. Финансирането трябва да е обвързано с качество. Не е случайно, че Европейският съюз изисква програмно бюджетиране. Което ще рече, че пари, както казах, се дават за дейности. Без разумна структурна промяна парите ще продължават да изчезват като вода в пясък.

- По какво различавате учителската гилдия от учителския профсъюз, към кого ще насочите вниманието си?

- Истината е, че подгържам връзки и с профсъюзите, и с отделни учители, и с граждански структури на специалисти от сферата на образованието. Не правя разделения, за мен е важно да чувам повече мнения и позиции. Започнах поредица от срещи, чиято цел е доразвиване на раздел "Образование" в управленската програма на СДС. Искам да предложа и някои конкретни инициативи, свързани с регламентирането на пазара на частните уроци, както и с нередностите, които се случват при кандидатстване в езиковите гимназии.

- Как си представяте широките дебати върху бъдещето на образованието у нас, до каква степен е възможно те да бъдат предизвикани от една партия и от коя критична точка те могат да станат наднартийни?

- На пръв поглед темата с образованието винаги е стояла в центъра на публичното внимание в България. Като централен и първостепенен политически въпрос тя обаче не е поставяна. Защото в условия на тежка икономическа криза образованието естествено отстъпва пред друго - инфлация, безработица, приватизация. Наложило се е твърде съмнителното схващане, че образованието би трябвало и би могло най-компетентно да се управлява от самите образователни дейци - преподаватели и чиновници. Затова преди две години заявих, че за СДС образованието се превръща в национален приоритет и настоявам за създаване на Национален форум "Образование", който да изработи устойчива стратегия за развитие на българското средно и висше образование. С извеждането на образованието в приоритет на политическа и национална позиция, а не в образователно-учрежденска, СДС потвърждава, че най-острата фаза на кризата в България е преодоляна и вече е време да помислим конструктивно за бъдещето.

Ще ви призная нещо твърде лично. Омръзна ми да правим политика, базирана само на миналото и носталгиите. Много политици са обладани от носталгични тежнения по различни периоди от близкото и по-далечното минало. Мисля обаче, че освен да се оплакваме, бихме могли да вършим и нещо конструктивно. Качественото образование е условие за икономически растеж и конкурентоспособност на българския бизнес. Обучението в областта на новите информационни технологии, чужди езици, гражданско общество, математика, естествени науки, както и международната акредитация на висшите училища и дипломите реално ще интегрират страната ни в Европа. Адекватната образованост и умения на гражданите са условие за привличане на чужди инвестиции.

- Достатъчно добре подготвени ли са членовете на парламентарната комисия по образование и наука, за да осъществяват смислени и продуктивни разисквания? Защото съм уверен, че лабораторната работа по философската рамка на образованието следва да бъде разчертавана там, надали това може да се случи сред популизма на пленарната зала...

- Не бих искала да коментирам работата на бившите си колеги, понастоящем депутати от ОДС. Ще кажа само, че в комисията се реагира вяло по много от важните въпроси, по които трябва да се води истински граждански дебат. В момента СДС работи със свои експерти и съм уверена, че ще можем своевременно да излизаме с позиции по ставащото в сферата на образованието.

- Как тълкувате натрапчивото твърдение на министерски чиновници, учители, дори на родители и ученици, че преди всичко е нужно политическо решение на всички образователни въпроси? Възможно ли е, според вас, в нашите условия решение да дойде и отдолу? Можем ли да говорим за абдикация на гражданското участие в образователната сфера?

- Вече ви казах, вярвам в образование, в което родителите да имат силен глас и участие, а не само да дават и последния си лев за частни уроци. Ще отстоявам модел, в който родителите участват в управлението и наблюдението на училищата, където са техните деца. Родителите и сега осигуряват голяма част от образованието на децата си, абсурдно е да бъдат изолирани. В същото време, политическите партии трябва да поемат

реален ангажимент, а не само да вдигат от гъжд на вятър популистки лозунги.

- Какво означавате като цел на българското образование и кога, според вас, то е качествено? Дори представители на образователното ведомство заявяват, че скритата цел на българското училище е износът на най-добрите ученици на Запад.

- В България сега има училища, които поддържат най-високи световни стандарти по математика, естествени науки и езикови умения и не бих се примирила с нищо по-ниско от този стандарт. Искам обаче да видя и училища, които затварят пропасти между образовани и необразовани, училища, които осигуряват качествено образование и в селата и малките градове, които осигуряват същия стандарт на образование и за ромските и турските малцинства. Крайната цел на образованието трябва да бъде диплома, която да отваря вратите по света. Давам си сметка, че това не става единствено с международни спогодби и правителствени договорености, а с качество. А с тези, които смятат, че образованието трябва да се поддържа на по-ниско равнище, за да не ни напускат децата ни, нямам никакво намерение да споря. Безпредметно е.

- Неразривно свързан с образователния въпрос е и проблемът за антисоциалното поведение на учениците. Имате ли идеи как отделите за закрила на детето да се превърнат в професионален и публичен застъпник на детските интереси, а не печално да фигурират като Комисията за борба с противобобществените прояви?

- Ще ви отговоря по-общо - СДС е за подготовка на цялостна стратегия за модернизация на живота на ромската общност и част от тази стратегия трябва да е проблемът за интегрирането на ромите в българските училища, т. е. за десегрегацията на ромските училища. Децата, независимо от своя произход, трябва да имат равен старт с другите и да се състезават помежду си.

За мен не търпи отлагане и въпросът за социалната интеграция на децата в неравностойно положение. В България те са разглеждани като медицински случаи и са вкарвани в специализирани училища за глухонеме, слепи и пр. Вярно, в тези училища се полагат специални грижи, но това означава изолиране на тези деца в гета. В Европа се следва социалният модел, който изисква такива деца да бъдат доведени в нормалните училища.

- Как ще контрирате твърдението, че заниманията с образование могат да дадат резултат далеч в бъдеще, докато същността на политическото е ефикасно действие тук и сега?

- Някой може да каже, че образованието е политически безинтересна тема, защото не притежава блясъка на икономическите реформи, мащаба на международните отношения и рядко политик е запомнян, защото е направил реформа в образованието и е повишил стандартите в средните или висшите училища. В съвременната политика обаче има редица случаи, в които изнасянето на образованието като приоритет води до определено положителни резултати. Достатъчно е да припомним кампанията на Тони Блеър, който - по съветван от Бил Клинтън - издигна като основен лозунг "Образование, образование, образование!". И действително реформира английската образователна система. Като тук искам много ясно да подчертая - образованието не е приоритет на лявата политика и е време да развенчаем тези заблуди. Образованието е и може да бъде приоритет на една дясна политика. Мисля, че СДС оттук нататък ще докаже това.

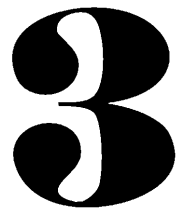
19 април 2004

Въпросите зададе **Марин Бодаков**

Висшето образование: катастрофи в качеството

р а з д е л

Проблеми във висшето образование

Марин Бодаков

На 8 април т.г. Институт "Отворено общество" организира работна среща на тема "**Проблеми на висшето образование**". Участниците разискваха дискуссионни теми като: качеството на и достъпа до висшето образование (водещ **д-р Анастас Герджиков**); принципите на финансиране, интегрирането на българското висше образование в европейското образователно пространство и връзката му с пазара на труда (водещ **доц. Анна-Мария Томанова**); управлението и информационната обезпеченост на висшето образование, необходимостта от системен подход при решаване на проблемите му (водещ **проф. Марко Тодоров**). Водещите на практика са членове на три различни правителства.

В своите уводни бележки **доц. Райна Гаврилова**, директор на Института, поясни, че целта на работната среща е както стимулирането на обществени политики в областта на висшето образование, така и на поне минимален консенсус по решаването на неговите проблеми. Тук ще се спра само на ръководената от **д-р Герджиков** сесия (пълната стенограма на работната среща "Отворено общество" обеща да публикува в интернет). Според водещия основните дискуссионни въпроси относно качеството на образованието са следните: как да се повиши ефективността и обективността на работата на Националната агенция за оценяване и акредитация (какво да правим с лобирването пред нейни членове, дали в акредитацията да участват експерти от чужбина, дали това да става в рамките на агенцията или се налага тя да бъде направо закритата); как програмната акредитация да се осъществява по професионални направления, а не по специалности; какви (да) са вътрешноуниверситетските системи за поддържане на качеството; как вместо качество чрез проверки "отгоре" да се премине към създаване на реална конкуренция между висшите училища за студентските места и държавната субсидия; как да бъдат въведени механизми, насърчаващи конкурентност между преподавателите, и възможности на студентите за избор между дисциплини, алтернативни курсове и преподаватели; как да се

провежда ежегодна атестация на академичния състав и на персонала, ангажиран в обслужващи дейности; как да се проучва студентското мнение; как съобразно демографската криза да бъде адаптирана системата за квалификация и преквалификация на възрастни към нуждите на пазара на труда. Д-р Герджиков на финала заяви, че в образованието се нуждае от системен подход към бъдещите реформи и обвързване на качеството с пазара.

Проф. Ивайло Знеполски предложи паралелна гледна точка, според която рискуваме да обсъждаме непоправимото, а да не си даваме сметка каква представа има обществото за рамката и целите на самото висше образование. Според него важните въпроси са следните: защо има хем огромен прогрес в учебните програми, хем криза в мотивацията на преподавателите и студентите? Защо има качествени преподаватели и некачествени университети? **Доц. Анна-Мария Томанова** смята обаче, че проблематизацията на качеството на образованието се е превърнала в чудесна възможност за мимикрия и блокаж на нужната промяна. От какъв пазар тогава се нуждае развитието на висшето образование - от пазар на труда или от пазар на знанията?

Проф. Пенка Бояджиева засегна масовизацията на образованието, довела до хетерогенност на социалния му състав - както в областта на способностите, така и в областта на мотивацията. Тя припомни въпроса означава ли повече образование по-малко образование?.. А и по време на прехода студентите станаха два пъти повече, а преподавателите останаха същите на брой.

Проф. Йорданка Кузманова, председател на Съвета на ректорите, поиска първо изграждането на система на качеството, а после всичко останало. Тя се присъедини към проф. Бояджиева, според която българските университети трябва да участват активно в европейските мрежи по осигуряване на качеството. Проф. Кузманова смята, че именно в Асоциацията на европейските университети е бъдещето на континента.

Проф. Марко Тодоров заяви, че не се интересуваме достатъчно от средата, в която са поставени университетите - защото тя не стимулира създаването на механизми за качество.

Проф. Андонов от сп. "Стратегии" изненада с твърдението, че висшите училища у нас не отговарят на възхода (?!?) на средните... **Проф. Мария Сотирова** не скри, че висшето образование у нас реално се занимава с отлагане на безработицата. Тя също смята, че средата не оказва пазарен натиск върху университетите. Нужни са рейтингови агенции, които да следят реализацията на възпитаниците на пазара, прогължи учената.

Според **доц. Румен Пранчов** в пазара на фалшиви дипломи вече участват и т.нар "стари" и авторитетни университети. Според него през първия си мандат ректорът не прави реформи, защото иска да го изберат втори мандат, а през втория просто не му пука какво става в университета. Затова западната система на ректорско назначение би следвало да бъде обсъдена и у нас. Доц. Пранчов заяви, че няма да е жив да види закрит заради ниско качество български университет. Оponира му Бойчо Кокинов, според когото след десетина години у нас ще останат 1-2 университета, защото мнозинството от ВУЗ-овете няма да успеят да повишат качеството на предлаганото образование и младите хора ще предпочетат да учат навън. Д-р Димитър Вацов от сп."Критика и хуманизъм" поиска да говорим що е некачествено висше образование и заяви, че контролът трябва да осигурава санитарния му минимум. Тук **проф. Знеполски** заяви, че трябва да обсъждаме качеството посредством степента на трудност на влизането в и излизането от университета.

Д-р Димка Гочева зададе въпрос, вече задаван от доц. Петя Кабакчиева и проф. Георги Димитров: как да говорим, че качеството пада, след като никой не го мери... Тя заяви, че оценките за качеството на преподавателската работа в Софийския университет се пазят дълбока конспирация...

Народната представителка **Татяна Калканова** сподели наблюдението си, че всички началници са съгласни с реформите, стига да не случват в техния университет. Според нея скоро ще се усети липсата на студенти, предизвикана от демографската криза, а и в момента се вече се търсят не толкова висшестепенни, колкото специалисти. А и за какво качество можем да говорим след като броят на студентите във филиалите е 3 пъти по-голям, отколкото в самия университет.

Какво втае тук? Може би копнеж по решителна законодателна промяна.

Образование - но за кого и как?

Милена Кирова

На 20-21 ноември т.г. в Института за литература към БАН се проведе колегиум "Училище и литература" в памет на проф. Дочо Левков. Докладите през първия ден засегнаха интересни проблеми на образованието през Възраждането: общини и училище, католическото образование, методиката на Петър Берон, възрожденският даскал ... чак до наказанията в училище. През втория ден акцентите в проблематиката започнаха да се преместват към съвременното състояние на литературното обучение в България. Преходът в подобни случаи е винаги рязък: от умерено носталгичния и примирено-домашен тон, с който говорим за историческата чичовщина на българския народ, към нетърпеливото изобличение на грозната (ни) социална действителност. Мрачните настроения кулминираха в проведената следобед кръгла маса "Училището и литературата днес" с участието на група преподавателки от софийски училища и един регионален експерт от МОН. Дискусията очерта много потискаща и безнадеждна картина: пълна липса на мотивация сред тези, които се учат; институционална и нерядко лична безпомощност сред учителите, хаос в МОН, жестока борба на пазара с учебници; нагла чиновническа безотговорност отвсякъде... Училището е в криза! Образованието е в опасност! Тук сякаш трябва - подобно на Гео Милев - да се запитаме със септемврийския патос на усъмняването в утвърдените ценности: Но що е образование? Кой, как и защо учи литература в днешна България?

Нямам никакво съмнение в пълната безпомощност на чиновниците от МОН, виждам отблизо залязващата мотивация да се учи литература, знам добре какви учители произвежда висшето образование и кой (все още) става учител... И въпреки това бих искала да припомня, че дебатът за кризата в българското училище е перманентен: от Освобождението насам той почти никога не е напуснал публичното пространство. Изглежда така, сякаш българското училище е във вечна криза, винаги на ръба на своето оцеляване. А това, което поражда усещането за криза, според

мен е липсата на желание (и съзнание) за промяна в един образователен проект, изграден още по времето на Възраждането и слабо податлив на модерни промени. Тук ще засегна само един от многото аспекти на неговата историческа неадекватност. Това, което искам да кажа, е, че нашата национална образователна стратегия се старее да бъде (по възрожденски) енциклопедична. Тя е лишена от модерен рационализъм в опита си да научи "на всичко". Ренесансовият идеализъм чудесно преля в социалистическата идея за "всестранно развитата личност". Само че през Възраждането знанието все още можеше да се побере в един "рибен" буквар; днес, век и половина покъсно, това е толкова невъзможно, че всеки опит за него неизбежно преминава в пародия. "Голямото знание" предизвиква все по-голяма неохота и все по-ясно усещане за безсилie сред тези, които би трябвало да го усвоят. Прегмети като алгебра, физика, стереометрия, тригонометрия... предизвикваха най-вече потрес и отвращение в моите усилия на добра ученичка; веднага забравях всичко, което ми беше донесло отлична оценка. На същия принцип са изградени и гимназиалните програми по литература. Те прогължават да имат грандомански характер. Всеки учител ще ви каже, че са невъзможни за реализация (и) поради причини от чисто практическо естество. Отгоре на всичко са обременени с тежък понятиен апарат, който невинаги е по силите на самите учители. (В това отношение още по-трагично е положението с учебниците по български език, където най-прости правила се предлагат в напълно недостъпни понятия.) С всичко това не искам да кажа, че трябва да променим изцяло характера на българското образование по литература и да преминем към някакви "нови" форми на обучение, напр. тестове; литературният тест е комично построение, недоразумение по дефиниция за един курс, който е преди всичко интерпретация. Убедена съм обаче, че програмите трябва да бъдат направени реалистично и да учат на много по-малко, но ясно, достъпни и усвоими неща. "Достъпни" в този случай никак не означава прости или старомодни; не можем да се върнем към доктринерския манталитет и примитивните хуманитарни представи отпреди десетина години, но можем да преподаваме новото по ясен и разбираем начин. (Това, разбира се, означава то да е ясно на самите преподаватели, толкова ясно, че да могат да го преподават достъпно.) И още нещо: трябва да забравим "демократичното" убеждение, че всички деца могат да се (на)учат еднакво. Моят опит показва, че най-много една четвърт от учениците в София са способни да овладеят умението за сътворяване на литературно-

---

интерпретативен текст. Другите просто не разбират какво означава да извлечеш проблеми, да ги подредиш според някаква логика, да постигнеш някакво обобщение, дори само да си направиш план. И така е в София, а средният процент едва ли надхвърля десет. Някой ще каже: преди не беше така, всички владееха жанра на съчинението... Истината обаче е друга. В това носталгично "преди" имаше ясни клишета, които се запамятаха, имаше механизми на принуда към тяхното усвояване и преди всичко - липсваше самото социално съзнание за неадекватност в употребата на клишета; клишето не беше срам, а норма според спецификата на социалните навици. И когато днес чуваме упреци, че учениците мислят възпроизводително, трябва да имаме предвид, че децата правят това, което са правели техните родители, техните учители и учителите на техните учители... По-скоро трябва да свикнем с мисълта, че много малка част от хората в едно общество могат/искат да мислят самостоятелно. За тези, които могат, трябва да се грижим отделно, на различни места и с различни програми, като не искаме невъзможното от останалите. Какви са начините на "различен" подход - това е начало на друг разговор. Засега ще ни стигне да не травмизираме излишно останалите деца.

За фабриките за дипломи и академичното достойнство

Доц. Иван Христов

Великотърновски университет
Св.св. Кирил и Методий

През последните години шумно се афишира приобщаването ни към европейските структури и "цивилизования свят". Не толкова охотно се говори за вътрешното противодействие на този процес от страна на институциите и за престъпните форми, които то изнамира. Това в пълна мяра се отнася за висшето образование. Нееднократно вече се писа за т.нар. "фабрики за дипломи" ("diploma mills"), организирани на базата на различни български университети. Неизяснена остава родната специфика, обогатила световния опит. Замълчава се тяхната връзка с организираната престъпност. Не се дискутира един от най-важните им мотиви - да консервират старите структури извън законните източници на спонсориране и въпреки принципите на европейското образование. Има много какво да се каже за академичната и морална деградация, за потъпкването на академичното достойнство, съпровождащи този бизнес.

Нека най-напред си изясним що е "фабрика за дипломи" ("diploma mill"), или "фиктивен университет" ("bogus university") и защо те са поставени извън закона в САЩ и Европа.

По този начин се обозначават институции, които предлагат висше образование срещу заплащане, без да са акредитирани и без да осигуряват реално обучение. Често техните дипломи имитират дипломите на престижни

университети. Примитивното печалбарство девалвира реалните стойности във висшето образование. Заради високата степен на обществена опасност, в някои щати на Америка законът преследва дори техните потребители, ако се опитат да използват дипломите си. Европейската студентска конвенция предупреждава за тази опасност. "Фабриките за дипломи" нямат място в Европа.

Сега за българската специфика. У нас това явление придобива абсурдни форми и се ползва с абсурдна подкрепа от страна на институции, които в "цивилизования свят" се борят срещу него. В България "фабрики за дипломи" извън законните си структури създадоха самите университети. Нароуха се всевъзможни "центрове" извън университета-майка, които по закон не подлежат на акредитация, но също по закон не могат да извършват преподаване. Защо и те са "фабрики за дипломи"? Не гастролна ли там академичният състав от базовия университет, който е акредитиран и който в крайна сметка издава дипломите им?

Първо, не винаги преподавателите са същите. Например "центърът" на ВТУ в София има необяснимата привилегия да съставя сам учебните си планове и да кани каквито иска лектори без контрол от легитимните факултети на Университета. А този пример не е единствен...

Второ, дори когато академичният състав е същият, курсове, които пред редовните студенти се четат цяла учебна година, в т.нар. "центрове за изнесено обучение" се отбиват за три дни. Казвам "отбивам", защото десет лекции на ден са не само непосилни за преподавателя и студентите, но и защото това изключва най-важното - общуването. За каква академична среда може да се говори тук? А нали именно академичната общност (лат. universitas) е в основата на университета и университетското образование?

Трето, този бизнес протича основно в китни градчета, далеч от университета-майка и неговата академична инфраструктура. Най-често наличните библиотеки са на ниво да осигурят донякъде училищното преподаване и да запълнят времето на скучаещи пенсионери. За лаборатории и компютърни центрове и дума не може да става. Какво да кажем за изследователска дейност и международен обмен? Това са изисквания, неизпълними по места. Затова акредитацията на базовия университет не се разпространява върху неговите параакадемични образувания. По никакъв начин тук не са спазени държавните изисквания, осигуряващи качеството на дипломите. Налице са всички признаци на една "diploma mill" - отсъствие на реално обучение, несъответствие на акредити-

мационните изисквания и фактическа неакредитираност. В някои случаи дори привидност за това няма. ВТУ например издава дипломи по агрономство! Кога университетът е бил акредитиран в тази област? Но дори и това не е всичко!

Да не казвам кой университет успя да впише в схемата една характерна за Източна Европа форма на организираната престъпност, свеждаща се до "източване" на държавните учреждения чрез поставяне на частни фирми на техния "вход". Ректорът на този университет сключи серия от договори с частни посредници, които набират (!) студентите и организират функционирането на "фабриките" по места. В част от въпросните фирми-посредници той и неговите подчинени имат дялово участие. Мотивите на частния посредник са ясни. За него са 70-85 % от студентските такси. Активите са за посредника, а всички пасиви, като деградирани на дипломата и сричан престиж, са за университета. Договорните 15-30 % от приходите са нищожна полза по сравнение дори с краткосрочните вреди. Заинтересованите се облагодетелстват за сметка на университета, за сметка на неговото добро име и бъдеще. За това се писа много. На два пъти въпросът беше разглеждан в парламентарната комисия за борба с корупцията. Тя сезира МОН и прокуратурата. Беше назначена комисия от просветното министерство, която плахо заключи, че студентите в т.нар. "центрове" не са потребители по смисъла на Закона за висше образование. Тримесечна прокурорска проверка показва наличието на състав на престъпление и даде начало на наказателно производство. В момента тече следствие. На пръв поглед всичко е ясно, но да не забравяме къде живеем!

Във връзка с това нека не пропуснем и една друга българска специфика. Говоря за необяснимата подкрепа, която "фабриките" получават от отговорни представители на държавната власт. За позицията на американския департамент по образованието всеки може да прочете в неговия сайт в интернет (<http://www.ed.gov>). За позицията на българските министри научаваме от антикорупционните публикации, най-често в негативен контекст. Правителственият сайт не съдържа дори идентификация на проблема. В Америка секретарят на образователния департамент координира усилията на различни държавни органи, които се борят с това явление. Между тях е и ФБР. (Виж например изявлението на неговия заместник от 15 януари 2004 за проведената работна среща.) В България просветният министър отменя постановление на Върховната касационна прокуратура от 1 август 2003 г. за закриване на незаконни-

те центрове на ВТУ и продължава функционирането на два от тях (в София и Добрич) с още една година. На въпроса не се ли притеснява за качеството на дипломите, той отговаря, че в България всички дипломи са еднакво съмнителни?! На свой ред, на депутатско питане за централните на университета, източван от частни фирми, министърът на вътрешните работи отговаря едва ли не с похвала! Колко гъвкава форма за спонсориране си бил намерил този университет и как всичко е правилно! На парламентарен контрол дори беше разигран епюг, че въпросният университет бил "демонизиран". За да стане сравнението с Америка още по-забавно, нека споменем, че там "фабриките" най-често са самодейни предприятия с оборудване за 500 USD (компютър и кабелен интернет), а доходът им средно - под 1 млн. USD. Каква дилетантска организация! Каква липса на въображение и размах!

В момента очакваме промени в закона за висше образование, включващи всевъзможни забрани. Дали пък въпросът няма да се реши законодателно? Дано! Но защо не се забранява ползването на дипломи, издадени въз основа на обучение извън акредитираните звена на университетите? (Колко ли партийни активисти и мутри биха изпицели!) И какво ново дават конкретните забрани, след като сегашният закон съдържа общ текст, изключващ неакредитираното обучение и обучението по центрове? И сега в образователния процес има място не за фирми-посредници, а за фирми-потребители, които сключват договор за повишаване подготовката на своите служители. Дали не се цели оневняване на извършените престъпления с презумпцията, че сегашният закон не ги забранява, защото не ги изрежда поименно? Признавам си, че не разбирам от право...

Що се отнася до академичната деградация, мога да споделя личен опит. През юни миналата година с ректорска заповед бях определен за председател на държавна комисия за писмен държавен изпит по философия в ЦО - Добрич. По онова време още не беше приключила проверката на МОН и нямаше становище на прокуратурата за централните на ВТУ. Отидох, но поне хонорар отказвах. Доиде време да проверяваме, а работите еднакви! От общо шестнадесет тринадесет съвпадат буква по буква, две са с няколко променени думи и само една е различна. Е, какво да проверяваш? Квесторите (от Добрич) твърдят, че всичко е редовно. Студентите са действащи учители по философия от региона, които трябва да узаконят работните си места. Иначе не можело да бъде! Самата тема не допускала различия. Случай без precedent вероятно не само

в България. Отказахме да оценяваме и решиме да отнесем въпроса до факултетен съвет. По закон се оценяват знания - слаби за двойка, отлични за шестица. За какви знания да говорим в този случай? Откъдето и да погледнеш, абсурдът е пълен. Ако са преписвали, да пишеш двойки е малко. А и така би признал, че изпитът не е опорочен и се е състоял редовно. Ще се разтичат оскърбените педагози поотделно да търсят сметка, че са неправилно оценени, че отговорът им не е за двойка, а за тройка, или дори за четворка! Или хайде да приемем тяхната версия. Нека от уважение към учителската професия сметем, че сме се сблъскали с уникален природен феномен в региона на Добрич. Нека там учителите са така паметливи, че могат да научат наизуст 38 въпроса за държавен изпит и да ги възпроизведат дума по дума. Цитирам: "еднаквостта на работите лесно се обяснява с краткостта на въпроса, разработването му от екип от студенти, а останалите колеги го получиха за заучаване." Но къде остават държавните изисквания за образователна степен "магистър"? Как да се даде за механично наизустяване? Защо не раздаваме дипломите си направо в елитните гимназии? Децата там имат не лоша памет и наизустяват не по-зле от добричките педагози. Това е лесно проверимо. Или разликата е само в платените такси! И как да оценим авторите на отговора, който другите папагалски възпроизвеждат, без да знаем кои са, и при положение, че изпитът е анонимен? Нека по тези въпроси се произнесе факултетен съвет, а ако трябва и институциите, следящи за държавните стандарти!

Развитието на нещата нататък е показателно за принципите на този бизнес. Студентите казали така, квесторите казали онака и въпреки докладните и приложените копия от първите страници на писмените работи, заобикаляйки факултетния съвет и мнението на академичната общност, деканът и ректорът отстраняват "провинилия се" председател на комисията. Деканът я оглавява и тичат между две сесии да оправят нещата. Дипломите са издадени, потребителят е доволен. Да живее висшето образование! До ден днешен никой не коментира съвпадането на писмените работи. Те не доказвали нищо! Важен бил "установеният ред" - какво твърдят студентите и квесторите (казахме, също от Добрич). Какво ти академично достойнство! Гледай да няма недоволни потребители, с преподавателите някак ще се справим. Ще цитирам финала на студентската жалба до декана - очевидно последният им писмен текст в университета. Какво по-добро свидетелство за качеството на това образование! Възпроизвеждам го с точност до буква: "За

нас всяко друго решение - опит да ни се предложи повторен изпит голословни, без доказателства, обвинения в нашата добросъвестност, ще бъде неправомерно, несъобразено с процедурните правила за полагане на писмен изпит. Горещо се надяваме на Вашата намеса, за да се поправи несправедливостта в зорудиш и получим оценките си своевременно, което ще стопира стреса ни, в който сме поставени не само ние, а и семействата ни." А това са учители - елитни студенти в магистърските програми! Какво да кажем за другите потребители в системата на т.нар. "центрове"! Каква ще е тежестта на нашата диплома, когато на пазара на труда излязат 12 хиляди (за толкова се знае) подобни, че и по-слаби нейни приносители? Как университетът ще съхрани престижа си и ще бъде избираем за европейско спонсориране?

Не случайно концепцията за т.нар. "центрове" и концепцията за европейската интеграция се застъпват от противоборстващи си кръгове в академичната общност. Ще се възползвам от сполучливите метафори на проф. Георги Капривев в неговата статия "Кентаври в Академията", публикувана в "Култура" (бр. 11 от 12 март 2004). Този бизнес е присърце най-вече на "хуманитаристите-аграрници", които произвеждат модерен научен продукт, чиято дейност протича в елементарно даскалуване и в най-близката кръчма. За тях "центровете" осигуряват (както им се струва) сигурен доход и независимост от европейските стандарти и глобализацията на висшето образование. Това е самозащитна реакция на отживял времето си манталитет и обречени академични структури. Нормално е те да се стремят да се консервират, докарвайки си издръжка извън законните източници и въпреки принципите на европейското образование. Не е моя работа да коментирам криминалния аспект на нещата, свързан с обозамяването на длъжностни лица. По-интересна е идеологията, която се създава. Разбира се, че нищо не е "просто така", а с високи цели. За "пламенното родолюбие" и готовността да се противодейства на всякакви "външни попъзновения" не мога да добавя нищо ново. У нас те се извяват най-ярко в кръчмата - жизнения ареал на "аграрника", и са сложет до болка познат. Оригинална е само версията, че така се създава заетост за обречените на безработица младежи по села и градчета. Добри родолюбци ги спасяват от улицата...

По-интересна обаче е псевдо-модернизаторската идеология. Така, виждате ли, се улавял пулсът на времето и се запълвали пазарни ниши. Това било дистанционно обучение, което тесногърдите не оценяват. Нищо, че на Запад никой не обръква "фабриката за дипломи" с

дистанционното обучение, както не я объркват и националните институции! Тук на помощ идва изконната враждебност на провинцията срещу столицата и срещу останалия свят. Има още много какво да се каже за рецидивите на тази враждебност, за стремежа за вътрешно капсулиране и отпъждане на преподаватели не от населеното място или нежелаещи да се приобщят към схемата. Това води до потискане на онази част от тях, която по думите на проф. Каприев принадлежи към групата на "хуманитаристите-индустриалци". Това са хората, създаващи конвертируем научен продукт и търсещи международни контакти, на които пречат местничеството и неакадемичният дух.

Не е далеч времето на влизането ни в Европейския съюз. Нека не се заблуждаваме - не всички университети ще издържат на конкуренцията. Ще оцелеят тези, които съхраняват доброто си име и успеят да се включат в европейската академична мрежа. В които надгледее академизмът. Въпреки дезорганизацията и корупцията в днешна България.

Кентаври в Академията

Разговор с проф. Георги Капривев

- Проф. Капривев, има ли "професорски заговор" в почти едновременното излизане на преведената от проф. Цочо Бояджиев "Сума на теологията" и вашия превод на книгата на Алберт Цимерман "Тома от Аквино"? Нарочно или случайно е това съвпадение?

- Както казва Георги Парцалев: "Аз случайно го мислех, ала то нарочно стана." Да, на пръв поглед - случайно. Исках да преведа книгата на Цимерман, издадена през 2000 г. Той е мой учител и се занимава с Тома повече от 50 г. По това време Цочо Бояджиев, грузият мой учител, превеждаше "Сума на теологията", като си въобразяваше, че ще издава по няколко въпроса в отделни книги. Дори две излязоха.

- А аз се излъгах и си ги купих...

- Всички се излъгахме. Когато приключих превода, видях, че Цочо Бояджиев тръгва към публикуване на цялата първа част, договорихме се с издателите от "Изток-Запад" и моят превод бе забавен около месец, за да се появят заедно. Всъщност да, нарочно стана.

- Преводът на Цимерман и особено преводът на "Сума"-та са поредното събитие, създадено от българските медиевисти. Оказва се, че в България философската медиевистика е сякаш най-активна и, така да се каже, най-правеща неща...

- За най не знам, но безспорно е едно от лидиращите философски направления тук. По академичните мерки и критерии - успешна дисциплина. Продуктивно въведена изцяло нова дисциплина за България. За разлика от много други научни клонове, затрити от комунизма, в България не е имало философска медиевистика и преди "щастливата" дата 9.IX.1944. Нашите тогавашни философи са неокантианци, позитивисти и т.н., за тях средновековието е мрачна епоха. Не че някои не са чели лекции по средновековни теми - Цеко Торбов например. Разбира се, по комунистическо време това беше изключено. В средата на 80-те Здравко Попов предлага на някакво факултетско събрание да се въведе тази дисциплина, защото има подготвен човек. Тогавашният философски началник Николой Ирибаджакъв обаче се разкрещява:

"Не, това е враждебно, това противоречи на марксистката идеология!" Да, противоречи, така е.

Подготвеният човек е Цочо Бояджиев. Точно когато бях начинаещ студент (1982/3), той се осмели да направи някакви четения по средновековна философия и успя да привлече около себе си хора, които нескромно ще определям като таланти - Калин Янакиев да спомена най-напред, който завършваше студентството си тогава, Олег Георгиев вече беше асистент в Университета, моя милост и още мнозина други. Не всички станаха професионални медиевисти, но те продължават да бъдат грамотни на високо ниво. През 1984 г., значи преди 20 години, се създаде лятната школа в Елена, която продължава да работи. Много тъничко излязоха публикации - къде поради неоглеждане, къде поради лична храброст на някои от издателите. Малко, но излязоха. Ние бяхме набрали скорост, както и някакъв авторитет, и през 1990 г. нещата се отпусиха. Тогаваше се основа специалността "Философия на средновековието и ренесанса" в СУ с титуляр Цочо Бояджиев, а аз му бях асистент. Впоследствие тя се появи и в други университети. Интересът се разви, школата се разрасна.

- Значи можем да говорим за Българска медиевистична школа?

- Ами те първо западните ни колеги заговориха така. И ние какво, приехме го. Кога говорим за школа? Когато налице са не просто някакви хора, които се занимават с едно и също - това не е достатъчно, те трябва да работят заедно. Но и това не е всичко. В този "инкубационен период" преди политическите промени ние фактически работихме в някаква полулегалност, като съмишленици и на собствен риск. Тогаваше се създадоха общи методи, парадигма се създаде, създадоха се общи направления, общ език. И когато излязохме на международен терен, се видя, че тази школа действително работи като отбор. Ако се загледа човек, темите, с които се занимаваме, на пръв поглед изглеждат случайни, изглеждат доста отдалечени една от друга, но се вижда, ако внимателно се проследят нещата през тези 20 години, че все пак се проработват общи пространства. Всяка от издадените книги или статии, както и преводите, са примери за това.

През 1990 ние се втурнахме в преподаване, преводи, писане, от което Цочо Бояджиев успя да отнесе даже един здрав инфаркт. Много лакомо се нахвърлихме. През 1994 - това са някакви съвпадения сигурно, но се случи, че няколко магистрални работи излязоха едновременно: преводът на "Християнската фило-

софия" от Жилсон и Бьонер, томът "Средновековни философи" с преводи на различни автори, първият брой на "Архив за средновековна философия и култура". Списанието излиза всяка година, сега - живот и здраве - ще се появи през април и ще честваме юбилей - 10-ти брой. Създадена беше и "Bibliotheca christiana", доста книжки има вече от нея - по-егри преводни текстове.

През 1990 година ние с Цочо Бояджиев за първи път се озовахме на медиевистки конгрес в Кьолн, а през 1992 бяхме вече и забелязани. Започнахме съвместна работа с "Томас Институт" в Кьолн. С Андреас Шпеер, тогава научен секретар, сега директор на института, замислихме един проект и през 1995 реализирахме конференция между института и българските медиевисти в Благоевград. Нещата продължиха, заедно организирахме международната конференция в София през 1999 година под патронажа на Международното общество за изследване на средновековната философия (S.I.E.P.M.). Имаме още няколко такива съвместни акции, издадохме заедно немалко томове. Нещата постепенно се развиха и сега сме част от солидна международна мрежа. Тъй като S.I.E.P.M. е безалтернативна структура, която обединява всички философски медиевисти в света, ние сме в обмен с всичките тези "всички". България е масивно представена в дружеството и е един от международните центрове за развитие на философската медиевистика. Най-общо казано, ние участваме както в съдържателното, така и в управленското изграждане на тази наука в световен мащаб. Спецификата ни е, че сме способни - това е запазената ни марка - да правим сравнителни студии между западната и източната философски традиции в християнска Европа. С това сме станали известни. И ето тази работа с Тома е една част от всичкото.

- Но имам усещането, че като че ли създадената българска медиевистична школа няма наследници. И вие споменавате все едни и същи имена. Идват ли след вас нови изследователи?

- Ох, ох, ох!... Хора нови идват непрекъснато. Ние имаме изключително талантливи студенти от много години насам. Един от тях стана мой асистент току-що - Тодор Тодоров. Той е много интересен, защото опитва да привлече и арабската традиция. Работим с кадърни хора. Сега имаме чудесни студенти в магистърската програма по средновековна философия и култура. Лошото е с реализацията. Те не могат да работят в България по специалността си, защото малкото академични места отдавна са запълнени. Тъй като ние сме относително млади хора, не може много оптимистично да се очаква пенсиони-

рането ни. Затова имаме доста студенти вече пласирани в западноевропейски и американски университети.

Разбира се, опитваме се да утвърждаме тази общност и извън държавните структури. С тази цел беше създаден Институтът за средновековна философия и култура с директор Цочо Бояджиев, който като частна институция се опитва да стимулира професионални изследвания по средновековна философия, така че тези хора да намерят някакво осъществяване. Но то не може да бъде докрай пълноценно. Това е много голям проблем - младите са тук, те са подготвени, но не могат да намерят реализация или поне такава, каквато на нас ни се иска.

- Това значи ли, че българската медиевистика е по-призната в чужбина, отколкото тук, в българското академично поле?

- Е, дали философите-позитивисти от Оксфорд са чували нещо за българската медиевистика или за медиевистика изобщо, това е един сериозен въпрос. Но тези, които работят в тази сфера и колегите от университетите, където има такава дисциплина, знаят поне 3-4 имена на български изследователи, тъй като имаме своите участия и публикации на Запад. Даже напоследък се стигна до парадокса да превеждаме сами себе си на български - текстове, вече публикувани на немски или английски. Да, признати сме, защото там има академична структура, тя е добре установена, докато българската академична структура е неустановена.

- Неустановена в смисъл?

- Във всички смисли. Ще започна от противното: аз се съпротивявам на твърдението, че, видите ли, в България няма наука, няма учени, всичко тук е хънта-тънта и всичко свъстно се прави на запад от Будапеща. Това не е вярно. Пример: в юбилейния сборник за Ян Артсен, който е манифестация на най-големи звезди от нашия занаят, отсам Елба има двама автори и това са Цочо Бояджиев и моя милост. Има, разбира се, високкоквалифицирани колеги и в другите научни области - аз не искам да изреждам сега имена, но ги има. Проблемът е, че няма достатъчна критична маса от действително произвеждащи фигури и няма адекватни академични структури.

Аз на шега, мисля за първи път пред вас, направих една типология на българската философия и хуманитаристика. Има философи-аграрници, индустриалци и постиндустриалци. Искам да направя уговорката, че това е идеална типология. Във всяка страна бихме могли да открием тези типове, нещо повече - във всяка отделна личност се открива дейс-

твие и на трите типа, въпросът е за пропорциите. Аграрниците са тези, които се реализират вербално на, така да се каже, местна почва. Тази почва се характеризира с два топоса: едният - ако изобщо е налице - е университетската аудитория, другият кръчмата или приятелският кръг, където те - наистина, някои блестящо, хвърлят сентенции, идеи, анализи, които остават акустични. Падаат в земята и не гният само по изключение. Индустриалците са ясно кои - хората, които произвеждат текстове, критични издания, преводи, изобщо всичко, което се брои за траен продукт в една наука. Постиндустриалците са тези, които пишат проекти и правят експертни оценки. Светът е такъв, че всеки от нас се занимава по малко с всичко това. Но пак казвам - въпросът е в пропорциите. Както е известно, България е предимно аграрна страна - и във философски аспект също. И това се отнася не само за философията, а за всичките ни хуманитарни науки. Това си има някакъв чар, но носи и проблеми.

Навремето Румен Даскалов написа за "Култура" статия, в която твърдеше, че българските хуманитаристи са разделени на две класи - такива, които имат международна реализация, и такива, които нямат. Това е правилно наблюдение. Между тези две класи текат напрежения. Те могат хубавичко да бъдат видени в работата на всякаквите научни съвети и разни подобни. Аграрничеството води до определен тип незадоволеност, защото модерната наука се мери по продукта, изкаран на пазара. В този смисъл другите два типа набират точки. А аграрниците набират ядове. Пак казвам, във всичките тези типове има таланти и бездарни, но самото поведение, самият начин - демодирани, домодерни - на реализация в науката води до фрустрации, които пък лични фрустрации водят до задръстване в самата наука.

Има един ясен критерий за незрялостта на културата и науката в България: че културата и науката са неспособни бързо да отгледят качествено от безкачественото. Ето защо в България като че ли няма постижения. Те се броят за лична работа и всичко се замазва. Затова за българския хуманитарист, който действително има нещо в главата си и може да се изразява писмено на някакъв друг освен българския език, е по-уютно да работи в западна страна. Там, от една страна, имаш шанс сравнително бързо да бъдеш оценен според класата си. От друга страна, изобщо никой не иска да разговаря с теб, ако не знаеш какво е излязло през последните 10-20 години в твоята област, особено моногра-

фиите. Хайде, някоя статия можеш да пропуснеш по невнимание, но не и тези, които излизат в сериозните списания. Не може! Коментира се, може отрицателно, с атака срещу тезата, може да има дебат, спор, но не може да се мълчи като пукал. Така доказваш дефицитите в собствения си професионализъм и след показването на няколко такива дефицита - отгърмяваш. Отгърмяваш по най-бруталния начин - просто не ти се поговява договорът. Там има контрол върху правенето на текстове или на критични издания, или на преводи, както и на преподавателската работа - перманентен, договорите са 3-, 5-годишни. Малцина са например тези, които в Германия се добират до статуса на "ординариус", тоест договор до пенсия. И това са вече световно признати академични фигури.

- В България за академичната общност няма ли такъв контрол!?

- Ами няма! Къде сте чули такова нещо? Да, мина акредитация, но се направи на казан - колко книги е написал факултетът. Факултетът книги не пише, книгите ги пишат техните автори. Ние също сме написали много книги в нашата специалност, но като се огледаш - няколко човека сме ги написали тези книги или статии. Разбира се, съществуват индивидуални научни критерии, но те не се прилагат. Всичко е уравниено "по щам". Наскоро в комисията по акредитация нашата специалност, иначе много ласкаво приета, успяла да предизвика скандал с няколко случая на колеги, назначени преди 20 години и още не представили дисертация, имаме даже асистенти пред пенсия.

- Но по какъв механизъм тогава остават в университета?

- Механизмът е аграрната атмосфера. А бе, години сме, говорим си сладко, лаф върви... А не се прилагат строгите, че даже и нестрогите академични критерии. Има правило в България, шегата настрана, има такова правило: че асистент, назначен без дисертация, ако не представи дисертация до 5 години, просто си заминава. Аз не съм чул някой да си е заминал.

- Но това е правонарушение!..

- Да, правонарушение е. За това пък на този, който произвежда активно, се гледа като на натезгач, графоман, гаг някаква, а не като на някой, който си върши коректно работата. Добрият стил е да снесеш една-две книги през живота си. Това не е никакъв стил, това е пълно безобразие.

В България, освен всичко друго, нещата стоят и политически лошо. Аз твърдя, че ние

живеем в кентаврическа ситуация във всякакъв смисъл, включително академичен. Кое е кентаврическото? Кентаврическото е в едновременната и "органична" заедност на несъвместими структури и системи. Наистина, би било изключително преналягане да кажем, че някакви стари, комунистически структури тегнат над Философския факултет на СУ. Но не така стоят нещата с Българската академия на науките. Боя се, че там такива структури съществуват...

- Как - съзнателно или по-скоро по нагласа, манталитетно?

- Манталитетно, както се казва на немски, *rund um die Uhr* (денонощно), а съзнателно, ако погледнем случая с Георги Фотев - понякога със сигурност да.

- Йордан Радичков, Бог да го прости, също...

- Това с Радичков беше безобразие по дефиниция. Но тук БАН ме интересува като структура, която прехвърля един модел на извъннаучни сметки и съображения върху общата академична структура: "Тоя е сериозен учен, но иначе еди-к'ъв си и...еди-к'во си...". И поради "еди-к'во си" той пади. Или обратното, качва се някой по някаква йерархия, за която изобщо няма качества дори да пристъпи в нея. За съжаление, на подобен тип аргументи робуват и научните съвети.

- И жертва стават творци като Радичков.

- Радичков стана жертва на партийна игра. Аз, разбира се, ако бях на мястото на Радичков, никога не бих се кандидатира за академик, това е много под неговото равнище. Той носи друго звание, той е най-големият български писател за всички времена. Но да се върнем към по-малко великите и към всекидневнието на науката.

Когато казах "политически лошо", аз имам предвид най-вече академичната политика. Тя е порочна. Ние имаме повече университети от Германия. При малкия брой сериозни учени тук, това има за следствия както "приличването" от един университет в друг, което води до сигурна научна дисквалификация, така и навлизането на хора с малка или направо никаква подготовка. Това ужасно принужда академичните критерии, компрометираща институцията "университет" и самата наука. Повечето дипломи в България са нищожни поради никаквото им научно покритие. На това отгоре, тези "университети" си произвеждат професори и доценти с локална значимост. Днес званията са обезценени, професорите станаха повече от хората и мен понякога ме е срам да призная, че съм професор. Така не се прави наука. Трябва ясно да се формулира правилото, че университетът не е

партийна школа, читалище или печатница на пари; и всички "университети"-недоразумения, работещи с такава мисия, да бъдат закрити. Мисля, че в някои от тях има неща, забавни и за прокуратурата. Сегашното състояние на висшето образование в България е самоубийствено.

В научните съвети често се работи с такива аргументи: "А бе, вярно, работата му е хента-пента, но той преподава в провинцията, няма среда, няма условия, освен това има 2-3 деца и болна тъща...". Ама научната структура не е профсъюз, не е земляческо гружество, не е благотворителна организация. Към науката трябва да се прилагат абсолютните научни критерии. Те отдавна са изработени и нищо не пречи да ги преведем на български. Понеже феноменът е интернационален, няма какво да се позоваваме на местни особености. Направо можем да ги приложим и ще видите какво ще стане тогава. Ще останат много вакантни места.

Апропо, вакантните места. На научните клонове, дори периферно свързани с комунистическата идеология, беше завещан огромен личен състав. Казваш, че не е хуманно да уволниш колежата, с когото си работил 20 години. Ами като се пенсионира, не назначавай нов на неговото място! Аз, разбира се, съм готов да водя война за всяко философско място, да се бия до кръв, за да се запази, но го разпредели към по-разумни дисциплини, не запзбай кухите структури! И за да не бъде насилствено тяхното унищожаване, защото нищо насилствено до нищо свястно не е довело, преразпределяй ги - към по-разумни, към по-перспективни, към по-флексибелни, в които може да се прави реална наука.

У нас се прави много виртуална наука, която продължава да произвежда предимно пушек, както казваше Владислав Тодоров за комунистическите заводи. И философията - предимно пушек и сигнали откъм свирката произвежда. Това е един голям проблем на българската научна среда и ето ви - о, богове! - контра-пример: в процес, така да се каже, на формиране е нещо с работно име "Гражданска академия за социални и хуманитарни науки". Тя се конституира от 4 частни - специално обръщам внимание на това - научни институти: Институтът за средновековна философия и култура, Институтът за критически и социални изследвания, Центърът за академични изследвания и Югоизточно-европейска академична лига. Най-вероятно този състав ще се увеличи, но ние, основателите, гържим да не влизат институти, занимаващи се пряко с политически проучвания...

- Общност на изследователи.

- Да, искаме такива, които правят академична наука. Тази академия се създава, 1) за да имаме една по-добра координация помежду си и в международен план и, 2) за да можем да се предпазваме от разни, нека ги наречем, непредпазливи действия от страна на други институции. В България има фундаментална наука, която се развива извън държавните структури. Това е новината от последните 4-5 г. Това е наука, произвеждаща видимо по-активно от тежките държавни структури. В частните институти няма работни места, там има проекти. И по тези проекти се работи...

- Постиндустриална наука.

- Да, продукцията е до голяма степен "индустриална", но в действие несъмнено е и "постиндустриален" ход. Някои такива институти нямат дори собствени помещения: защо са ми, когато имам електронна поща, имам телефон и винаги мога да събера 4-5 или 10 човека на някое място, без то да бъде офисът на моя институт. Това могат да бъдат виртуални институти, но доста реално произвеждащи.

- За разлика от другите - с масивни сгради и виртуална наука...

- Разбира се! Доста оптимистично съм настроен. Не само заради създаването на академията, но и от факта, че тази наука набира вече сила, самочувствие, има заг себе си история, авторитет.

- Това ли е алтернативата на старата академия?

- Една от алтернативите, и то мека, така да се каже, very soft. Не искаме да правим революция. Аз например съм убеден анти-революционер. В никакъв случай не казваме: "Ние сме алтернативата" на БАН. Боже, изобщо не ни трябва! Не, не, не, ние просто правим една независима структура, за която обаче, ако говорим отговорно, като погледнем хората в тези частни институти, не можем сериозно да си мислим, че би могла да съществува без сега наличните академични структури. Държавни университети, частни университети, БАН. Но! - успоредно с изпълняването на нашите служебни задължения (а ние добре си изпълняваме задълженията), мислим, че имаме потенциал да работим и по други проекти, които не е задължително да се влечат с познатия ни бюрократичен ход. Правила сме го спонтанно, сега съществуват частните институти, а и това обединение, което обаче не анулира отделните институти, те продължават да работят самостоятелно.

Разбира се, както не съм революционер и ако ме питате за моето строго лично мнение, ще

ви кажа, че за благо на българската наука Българската академия на науките трябва да бъде преформатирана. Сегашият ѝ вариант: с множество институти и стотици щатни изследователи, на които трябва post factum да се търси работа, е неефективен. От моя гледна точка най-добре би било слабите институти да се закрият, печелившите институти - а такива има - да се приватизират, навярно с някакъв дял държавно участие, или просто да преминат към университетите (и в двата случая не може да бъде съхранен раздутият щатен състав). Тогава самата БАН ще стане Академия в собствения смисъл на думата: малкото на брой назначени висококачествени учени и технократи ще се занимават с иницирането на стратегически научни проекти и намирането на пари за тяхното реализиране. Университетите и институтите пък ще трябва да се съревновават за тези проекти, защото те неизбежно са свързани с откриването на временни работни места. Така ми се вижда нормалното съществуване на една национална Академия. Това обаче е - подчертавам - личното мнение на човек, който, слава Богу, няма нищо общо с БАН и институциите, от които тя зависи.

- А не очаквате ли враждебност към Гражданската академия от, нека така да ги наречем, класическите академични структури? Особено след така изразеното от вас лично мнение?

- Не, не очаквам враждебност. Този, който би бил враждебен, би се показал като просто неграмотен да разбере за какво става дума. Той ще е някой, свикнал да мисли в други мерки.

- Но ако е "аграрник", нека използвам вашата типология, той едва ли би могъл да мисли по друг начин!

- Той ще привидно призраци. Някакви академично-политически ходове или държавно-политически ходове, защото не може да си представи нищо друго. Ще заподозре някакъв заговор, конспирация, насочена срещу нечи интереси, но тъй като такъв заговор не се вижда нито на хоризонта, нито под хоризонта - такъв просто няма, той ще бъде ужасно разочарован и ще ръкомаха в празното пространство. Има едни неща в световната академична структура, които се засвидетелстват с реални постижения и когато заг дипломите стоят постоянно нарастващи резултати, ти ставаш все по-малко зависим от ръкомахащи аграрни плашила. Те, наистина, могат да се опитват да ти направят горчив живота, но го правят главно чрез клюки и, разбира се, с дребни апаратни ходчета. Когато не участваш в тези пара-академични ход-

чета, тогава какво става?... Нищо не става. Керванът си лае, кучето си върви.

Не, нашите притеснения са главно от финансовите проблеми, които опитваме да решаваме по някакъв начин независимо от държавата. Защото държавата дава, както е известно, за изследвания нула цяло нула нула лева. В този смисъл ние се съобразяваме с държавната воля и търсим други източници.

- Ресорното министерство какво прави? На образованието и науката?

- Министерството със сетни сили благоволява да отпусне срамна субсидия за държавните университети; нашите заплати са истинска подигравка за работата, която вършим. Един от аргументите обаче е, че са много лицензираните именно от държавата университети и преподавателите им - също много. Това се отнася и за Академията. Правителството не прави нищо, освен да се гаври с нас.

- Това не е ли елемент на демотивация?

- Как да не е, и то още какъв! Защото всеки от нас върши някакви странични неща, за да изхрани семейството си, не за друго. Да намериш пари за изследвания, особено за изследвания в чужбина... Ние правим чудеса от храброст, за да си намерим сами парите. Това е ходене по мъките, което е винаги различно и сега не може да бъде типологизирано сериозно, но една голяма част от тези пари все пак идват от чужбина. От тези, които оценяват смисъла. В България няма интерес към развитие на науката. Аз изобщо не знам към развитието на какво има интерес България, но към науката категорично не. Не съм компетентен да го твърдя за техническите или природните науки, но за хуманитаристиката съвсем спокойно мога да кажа, че е оставена на саморасяк. Каквото израсне, израсне. Не е израснало кой знае какво, но е израснало повече, отколкото позволяват условията. Просто има хора, които казват: "Тук съм, сега съм и докога?" И започва да гребче срещу течението.

- Няма ли някакви стимули за това?

- Не. Философският факултет, понеже има някакви средства, отпуска пари, частично покриващи разходите по печата на една или друга книга. Намирам го за много хубаво. Но някакъв специален стимул, за да направим нещо повече - не! Разбира се, че не! Изследвания обаче има, защото има работещи изследователи.

Да се разберем, нашата наука по цял свят е финансово зависима. Наистина, говорим за различни количества, но за един и същи принцип. Нашата наука не може да се развива без спонсорство, тя няма възвръщаемост в па-

рични знаци. Или поне няма пряка възвръщаемост. И в този смисъл, ако се намери организация, която има такава възвръщаемост и реши да отпусне минимална част от своята печалба за спонсориране на науката, тя върви. Мога да дам примери, за съжаление те всичките са небългарски. Но там, където е направено, вижда се, че си струва.

В Германия съвсем наскоро бе приет закон, разширяващ възможностите за спонсорство, и големите индустриални и финансови компании една през друга създават фондации за стимулиране на изкуствата и хуманитарните науки. Във връзка с подмятанията на български финансови експерти, че все е тая гали има такава възможност, аз ще ги помоля да направят справка колко са докторите по хуманитарни науки в управителните бордове на тези фирми. Внушителен брой. Това са хора, които сами са имали и прогласяват да имат афинитет към науката и изкуствата. И те с удоволствие финансират културата и науката в своята страна, а не хазната на ЕС. В последните 15 години и в САЩ в хуманитарните науки се инвестират суми, които ние в Европа не можем да си представим даже.

- Без, както е прието там, да се очаква практически резултат?

- Не се очаква, но той е налице. Невероятни пари в последните, повтарям, 15 години, вложени във фундаментални хуманитарни изследвания. Най-бавните и тежки изследвания. Резултатът например в нашата професия е, че в САЩ се създадоха поне 4-5 института, съизмерими със западноевропейските. Пряката полза - инвестират много по-малко пари в европейското образование, например. Когато млад американски колега дойде при нас, вече виждаме един готов учен. А не както преди идваха някакви такива пернати-мъхнати и за 4-5 години той става учен но, разбира се, с една раздвоена идентичност и т.н. Когато човек мисли в държавнически мащаб, той може да прецени и тази полза. Т.нар. "прагматика" има много широки измерения. Тя е стратегия, вкл. държавническа стратегия, аз поне така я разбирам. Тя не се задоволява единствено с изкарване на пари; само някаква балканска прагматика е щастлива с това да изкараш днес 50 лева и да ги изпиеш довечера. Не, тук се работи с десетилетия напред, в този срок се връщат и парите. Американските институти имат средно 10 пъти по-голямо финансиране от европейските. Обратно, Германия дърпа сега назад с един криворазбран прагматизъм. Закриват се традиционни специалности, акцентира се върху инженерните науки и върху хай-изследвания. Германия ще плати за това горчива цена след

20-25 г., когато попълненията ще се окажат слаби и няма да има кой да прави тези хай-изследвания. Тогава ще трябва да си внасят американци.

Най-важното в науката е да се знае, че тя не може да се развива в една отгелно взета страна. Няма такава наука. Там, където я било уж имало, това не е било наука, а жапки имитации - и в Съветския съюз, и у нас, и във всички други нещастни страни, които са минали през тази система. Или глупавият опит на Хитлерова Германия. Напротив, непрекъснатото движение на интелектуалните енергии, обменът им движи науката напред. А енергиите се култивират на различни места. И като се култивират на различни места, те имат и различни криви на своето действие. Когато се стигне до препитането на тези криви и до конфронтацията на тези криви в световен мащаб, тогава има наука. Не може да има българска философия. Да, като изключим Йоло Денев, разбира се. Днес не може да има българска или датска, или германска философия. Няма провинциална философия. Няма локално литературознание дори, макар че литературата е силно свързана с такива локални явления като езика например.

- Очертахте като госта печална нашата ситуация, има ли начин за измъкване?

- Начините са известни - те са два. Е, има и трети - потъване на гръното. Обещавам обаче, че това няма да се случи, не защото съм пророк, а защото знам, че живият човек е жив човек и няма да остави никакви тълпани да определят съдбата му. Има две стратегии, едната се провежда и в някои балкански страни, като Сърбия, Македония, Гърция, където се инвестира в националните академични структури. В местния потенциал. Македонските колеги, мисля, получават двойно повече от нас. Румъния напоследък също започна да инвестира в собствени хуманитарни изследвания. България обаче не. Значи едното е гържавата да се плесне по челото и да спре да произвежда пушек. Но тя не иска да спре, защото се води от едно лошо мислене, не задължително марксистки шпековано, според което икономическата база определя надстройката. Това са отчаяни глупости и те могат само в едни малки глави да имат място. Другият път е това, което очертах на частната инициатива. Тук е много трънесто, много трудно се захваща, особено при липса на реални донори. Значи трябва да се разчита на някакви международни мрежи, което също е изкуство, но изкуство от друг порядък. Науката в България ще я бъде, въпросът е анти-наука докога ще има. А анти-науката не се произвежда по поляните, тя се

произвежда в университетите и академиите. Докога ще има анти-тела в тези институции и докога те самите ще ги произвеждат - това е въпросът. И как ще бъде това преодоляно?

- Дайте една кратка дефиниция за анти-наука?

- Анти-наука е дълченето на едно и също в продължение на 30 години. Анти-наука е липсата на производство или производството на пушек. Анти-науката е липса на открития. На перспективи. Тя е корупция на ума. А когато на всичкото отгоре анти-ученият е и слаб преподавател, което е всъщност неизбежно, тогава той става вече опасен. И такива хора просто трябва да бъдат безмилостно изхвърляни, както се прави в нормалните университети. Всякакви състрадателни напъни тук са безсмислени, трябва да се спазват строго научни критерии, а не партийни, махленски и какви ли не.

- Да се върнем на научните мрежи...

- Да, през миналата година в България бяха инициирани два много интересни проекта. Първият е спонсориран от фондациите "Туссен" и "Александър фон Хумболт" - създаване на югоизточноевропейска мрежа на философските списания. Събраха се около 25 човека, между които главни редактори на 10 списания от почти целия Балкан плюс Унгария, и създадохме тази мрежа. Тя произведе собствен сайт, който е жив и здрав на име - www.SEEPJ.cit.bg. Там са поканени всички списания. След като бъдат преценени като действително философски от излъчения борд, съставен от авторитетни учени, те могат да се представят с кратка обща анотация, със съдържанията на новите си броеве, с резюмета, с електронни адреси на авторите - абсолютно безплатно. Четири специализирани балкански списания бяха номинирани за регионални, тоест за такива, които ще концентрират изследователските усилия на целия регион в конкретната си област: "Архив за средновековна философия и култура", списание "Rizai" - българо-гръцко списание за антична философия, "Studia phaenomenologica" на румънските колеги и интересното хърватско списание "Synthesis philosophica", което прави специализирани блокове, но с център върху херменевтиката. Списанията бяха длъжни да се сдобият с международни бордове и ние привлякохме към "Архив"-а един страхотен борд - западноевропейци и балканци от много едър академичен калибър.

Оказва се, че на Балканите се чете философия. Нашите списания имат тираж, равен на западните, често по-висок. Ние имаме повече автори от западноевропейските. Не-

щата съвсем не са така тягостни, колкото някои си въобразяват. Е, финансовата перспектива е сумрачна. Но, Бога ми, и за западните колеги е такава. Техните списания също имат сериозни проблеми. Вместо да хленчим, ние просто трябва да си издаваме списанията. С тази мрежа аз съм много горд, защото става дума за кооперация първо на Балканите. Мисля, че с това правим история.

Вторият проект е инициран от комисията "Византийска философия" в Международното общество, на която съм президент, по предложение на Стен Ебезен от Копенхаген. Стартовият етап на проекта е финансиран от Фондация "Отворено общество" - София. Проект с най-малко 30-годишен срок за цялостна реализация (това е оптимистичният срок), който иска да каталогизира коментарите върху Платон и Аристотел във византийския културен регион. Този регион обхваща не само госта хлъзгавите държавни граници на Византия, а всичко до що е Балкан, Кавказ, Мала Азия, Близък изток и т.н., там, където византийското е оказало своето влияние.

- От Колхида до Равена. А Русия?

- Включително. Проектът е с много ясна форма, по която ще се действа стъпка по стъпка, набелязаха се приблизително хората, които ще работят, библиотеките, с които ще започнем. Западноевропейските са по-лесни, те са готови, за седмица може да се обработи Френската национална библиотека. Анкарската и може би нашата са доста потрудни. Това е една чисто научна работа, тя не може да бъде шумен медиен факт. Дори сама по себе си не е кой знае колко фрапантно въздействаща върху културата. Обаче: за да се реализира такъв проект, нужни са огромни екипи. Става дума за привличане на много мощен потенциал от различни страни и региони. Ето това е важното - координацията между различни специалисти, дето понякога не са и чували един за друг, която ще им даде възможности и за по-нататъшна съвместна работа. В този проект ние сме много внимателни, макар вече да има адрес (www.bucora.zwar.to), самият проект още е в производство, международният борг се консултира с експерти от цял свят. Искаме да работим бавно и темелно, защото това е огромна по обем работа и искаме да я свършим както трябва.

Изобщо нещата се развиват. Аз съм оптимист за бъдещето на науката в България, но, така да се каже, в тесни кръгове. Съгласен съм с Александър Кьосев, че България няма читава научна макроструктура, но това не

означава, че няма наука, защото в същото време има микроструктури - той не възразява, понеже сам прави такива, които работят на съвсем нормално европейско равнище.

- Това ли е идеята на вашето обединение - от микро- към макро-структура?

- Е, дай Боже! Но засега не. Просто искаме да заявим наличието на качествена наука във от държавните институции. А пък другото - не, това е далечна перспектива. Сигурно няма и да доживеем...

14 февруари 2004

Разговора води Мумко Новков

Резерват за светли умове

Разговор с проф. Иван Ланджев

- Проф. Ланджев, правите с проф. Каприев семинар, въз основа на текста на Дънс Скот "За първия принцип". Математик и философ обсъждат безкрайността - интересен експеримент...

- Това е идея на проф. Каприев. Аз лично мисля, че е тъжно за един математик да се окаже в положение да говори за математиката. Този курс пък и това интервю би трябвало да се приемат като проява на слабост.

Иначе с безкрайността като такава се занимават само математиката и теологията. На семинара говорим как се разглежда безкрайността от позицията на философа и от позицията на математика. Курсът е все пак философски, затова проф. Каприев говори повече, но мисля, че и математиката има какво да каже. Той постоянно твърди, че курсът е успешен, но аз - тъй като още не съм доказал нито една теорема - не съм толкова убеден. Иначе това, което чувам от него, ми е страшно интересно, така че аз частично съм лектор, частично обучаващ се. Но гледам, че и проф. Каприев се заслушва в гумите ми от време на време. Тук ми попадна подходящ цитат за този експеримент: "Математиката може да окаже дълбоко влияние върху астрономията, физиката и твърде чувствително върху философията. И въобще висшето мислене от един вид винаги може да повлияе на висшето мислене от друг вид." Голямото ѝ въздействие обаче не е върху хора въобще, а върху хора като проф. Каприев. Така че и това трябва да се има предвид.

- Има ли разлика между студентите философи и студентите математици?

- При всички случаи това са будни деца. В Университета (СУ) голямата част са такива. Е, езиците, на които говорим, са различни. Но, майки съзнание за това, че говорим на различни езици, комуникацията става възможна. Не мисля, че има особени проблеми. Научават за друг възможен поглед към проблема, нека така да го кажем.

- А един студент по математика как би се чувствал в такъв курс?

- О, мисля, че комфортно, но истински студент по математика, не просто посещаващ университета. Математик в чист вид.

- Такова ли е качеството на аудиторията, на която преподавате?

- Качеството на аудиторията, където влизам аз - в Бургаски Свободен Университет, не е много високо. Но ако имаме предвид качеството на хората, подготвени за световните ученически олимпиади - то е най-високото, възможно най-високото. Дори по света не съм виждал толкова качествен хора. Това са тези деца, които ще отидат в топ-университетите след време. Колкото до преподаването на математика - смесени чувства. От една страна това е свързано със застаряването на състава. Нови, изненадващи дисциплини не че няма, но няма чак толкова много. Хората се чувстват разочаровани в някакъв смисъл и се опитват да търсят новостите на други места, в чужбина или пък в младите университети.

- Нови в чужбина или нови в България?

- В чужбина, разбира се, най-качествените хора заминават в чужбина, в това няма никакво съмнение. Съмнявам се, че в новите български висши училища може да им бъде предложено нещо интересно. Тук нямам предвид заглавието на курса. Между другото, Нов български университет полага похвални усилия за създаване на едно съвременно обучение, въпреки това при всички има проблеми. Конфликтът например между математика и информатика - твърде много математика, твърде малко информатика... Това е проблемът за студентите. Но сега пък СУ откри нова специалност "Компютърни науки", да видим как ще тръгне, надявам се добре, защото по идея е много смислена.

- Кажете нещо за търсенията на българските математици. На читателите на "Култура" ще им бъде интересно - мисля, че вие ще сте един от малкото математици, появявали се на страниците на вестника.

- Математическата общност поостаря, позитивна, вече на места прозира, виждат се пробойни, никой не идва отдолу, което е лошо. И това е парадоксално, защото ние всяка година произвеждаме огромно количество млади математици на високо ниво - не готови математици, но нещо като много добър разсад. Те обаче напускат. Отиват в чужбина, националният отбор целият, но и не толкова добрите също успяват да се пласират. Въобще, оказва се, че математическите гимназии при всички проблеми работят добре. Но пак с уговорки, защото разни центрове като Казанлък, Бургас, Видин, Русе заглъхват. В Бургас например до VIII клас е много силно, но след това ги няма никакви. В Пловдив и Варна е добре и, разбира се, София с двете математически гимназии - Софийската и Нацио-

налната. Националният отбор, който определяхме за Балканиада тази година, е софийски - 4 човека от СМГ и 2 от НМГ. В "Б" отбора има 3 - Пловдив, 1 - Варна, 2 - София. В тези места се работи, инвестират се средства, време, ентузиазъм.

- За да се разпилеят впоследствие. Къде по света?

- Навсякъде. Харвард, МИТ (Масачузетския Технологичен Институт), Бъркли. Даже в МИТ българската група е относително голяма. В Англия не толкова, защото там има такси, докато американските университети предлагат някакво финансиране. В Германия има много хора, защото все още образованието там е безплатно, във Франция също имаме наши.

- Връщат ли се?

- И да се връщат, не съм чул. Остават там, за съжаление, много-много с математика не се занимават. Имаме няколко души на Уолстрийт, бивши олимпийци. Сега например те направиха една фондация за подпомагане на националните отбори. Дагоха значителна сума, тези бивши олимпийци. Но това са връзки по-скоро в частен порядък, не са връзки между институции.

- Значи националният математически отбор е осигурен?

- Да. Предишни години винаги имаше проблеми с командированятията: до последния момент няма заповед от министерството, не е ясно откъде ще дойде финансирането, от тук малко пари, оттам малко пари, министърът не подписва заповедта... Ей такива едни истории. Сега за първа година всичко е финансирано "от - до". Даже има възможност да пратим отбори на румънската национална олимпиада и на руската национална олимпиада. На руската заминава I отбор, на румънската - II отбор. Отделно на Балканиадата, отделно в Якутия има една олимпиада, отделно международната олимпиада, която е в Гърция, и мисля - на китайската олимпиада, която е една от най-силните в света. Китай, Русия и САЩ - това са първите три сили. И ние...

- ...Българите...

- Какво значи ние, българите?! Шестима българци! Шестима младежи са си заровили живота и смятат задачи като луди - това нещо не ми се ще да го свързвам с България. Не следва от България, това са индивидуални таланти. Току-що си говорих с един колега, който работи в Пиза - българин. Та той ми каза, че министърката на образованието на Италия е казала на ръководителя на националния им отбор, че ако следващата година

нак имат толкова слабо представяне - те са в двайсецимата, го разкарва, спира му финансирането и се обръща към българи да правят подготовката. Тоест към моя приятел в Пиза, към този юнак, който поддържа контакти с нас. Даже става весело: вземаме италиански младеж, подготвяме го и той печели златен медал.

- Разкажете в какво се състои подготовката, пък и самото състезание.

- Международната олимпиада е край на един дълъг процес. Тека много регионални състезания, които не са чак толкова важни, но важните са следните: зимни празници през зимната ваканция, пролетен турнир през пролетната. От тези две състезания се определят хора, които да се явят на подбор за Балканиадата. Тази година тя се провежда в България, в началото на май. Междувременно протичат някакви подготовки, хората идват тук, в Института по математика, четем им лекции, решаваме задачи. През април минава един III кръг на олимпиадата и децата с най-високите резултати идват на квалификация за националния отбор за международната олимпиада. От най-добре представилите се на този кръг ние каним 12 човека и от тях определяме отбора в състезание - в 2 гена се решават тежки задачи. Първите 6 + 2 резерви се канят на подготовка. Тя протича целия юни - лекции, задачи, след това заминават на олимпиада, взимат златните медали и се прибират... Шегувам се, разбира се, не е така лесно. В предишни години сме имали и по-силни отбори, но сега щастливо стечение на обстоятелствата ни позволи добро представяне. Държа да разсея няколко разпространени заблуди - първо, че българите сме много умни; всъщност през по-голямата част от времето сме госта тѣпи; второ, че сме сред първите математически сили на света - погледнете списъка на Филдсовите медалисти (but we're try in' real hard) и трето - че на някой му пука за всичко това.

- Това обаче не ограничава ли вашата работа само с един математически елит? Има ли такъв проблем?

- Проблем ли е? Може би е така, въпреки че ние ходим и по страната и изнасяме лекции в математическите гимназии. Но това, което даваме на тази група от 10 човека, другите не го получават. Няма как. Това е свързано с хора, с време. Ние сме силно ограничена група от хора, няма физически как да стане. В една Русия можете да си представите какво е. В Китай също. Тук има едно ядро от 10-15 човека, нека са 20, но в тях включвам и хората, които работят с малките, до 8 клас. Те също излъчват отбор за Балканиада сега. Но това

число е малко, защото всеки се е забил в една своя си област - решава някакви задачи и това трябва да прави всяка година и след 2 години, защото, общо взето, хората се повтарят в рамките на 2-3 години, ние си научаваме всичко - кой какви задачи решава, как ги решава. Не е лесно, изчерпва се човек, но мъчим се по някакъв начин да им предлагаме и по-свежи неща.

- Май няма много желаещи да се занимават с чиста математика?

- Абстракциите на математиката са пределно отдалечени от достойните за съжаление факти на природата. Отлив има въобще от чистата наука. Макар че в западния свят могат да бъдат изброени само 66 институции, които са неизменни приблизително от 1530 г. Между тях са Римокатолическата църква, Лутеранската църква, парламенти на Исландия и на о. Ман. Интересното е, че останалите 62 институции са университети. Това не значи, разбира се, че университетите са "безсмъртни". Не са, те се раждат и умират - виж Славянския университет. Но ако са съществували векове, то е, защото поколения учени са им служили със себеотдаване и страст.

Какво е всъщност университетът? Резерват за светли умове. Но той защитава не само светлите умове от света, но и света от светлите умове. С други думи, оградата около университета е важна - тя разделя два свята, които в противен случай биха се наранили един друг. В настоящия момент при тази "ограда около кампуса" има тенденция към снискване. И се страхувам, че това е усилие в грешна посока.

- Защо?

- Коя е най-важната роля на университета? Според мен това е, че той трябва да обяснява на света глупостта и суетата на неговите начинания. Какво трябва да прави университетът: дали да дава на обществото онова, от което то има нужда, или да му дава онова, което то иска? Ако двете съвпадат, няма проблем, но те доста по-често се разминават. Тогава университетът трябва да е безкомпромисен (ако иска да бъде истински университет), да игнорира желанията на обществото и да му даде това, от което то има нужда. Той трябва да жили. Ужилването е правилният избор на един водещ университет, в противен случай той вече не е водещ, а воден. Но това, за съжаление, може да се каже за много малко наши - а и не само наши - университети: натискът е толкова силен, че няма университет, който да не му се е поддал в някаква степен. Ала това е положението...

- Учудва ме защитаването от вас позиция за размиването между университет и общество...

- Тук е мястото да споменем т. нар. "индекс на Бъкстън", носещ името на своя откривател проф. Джон Бъкстън от Университета в Уорик, Англия. За него прочетох в една статия на Едсгар Дейкстра, известен специалист в компютърните науки. Дефинира се като дължината на интервала от време, измерван в години, с оглед на който организация или лице прави своите планове. За зарзаватчийския магазин загъгла например той е 1/2, за вярващия християнин е плюс безкрайност, за средния политик е малко повече от 4, за тежката индустрия - 10-20, но за управляващите заводи мениджъри доста по-малко, защото те трябва да пишат 3-месечни отчети. За академичния учен индексът на Бъкстън е (или поне трябва да бъде) близо до 50 (години), тъй като това, което той предлага на студентите си, трябва да ги ползва през целия им живот. Значи не е възможно близко партньорство между организации или лица със силно различаващи се индекси - всеки такъв опит неизменно пропада и двете страни започват да се обвиняват взаимно в глупост. Оттук следва, че някакво сериозно взаимодействие между бизнес и наука не би трябвало да се очаква. Опитът, според мен, да се разбере, обясни и оправдае съществуването на университета от финансова гледна точка е нездрав. Създава етиката на обществото на бестселъра, в което големият пазарен успех се бърка с качеството. Пример - операционната система Windows. Лансират се красиви имена без субстанция отзад. Обществото и индустрията не се интересуват от наука, те се интересуват от приложения. Изглежда доста невероятно компютърната наука да спаси компютърната индустрия, която вече имаше своите кризи. Но компютърната индустрия може и нанася тежки вреди на компютърната наука. Добре, новите технологии откриват и нови възможности пред развлекателната индустрия, но кой разумен човек го е грижа за това? Новите технологии усложниха нещата дотам, че сега човек се нуждае от експерт, за да си купи самолетен билет. Сещам се още за закона за електронния документ и електронния подпис - в научно отношение той е доста неиздържан. Самото понятие електронен подпис е абсурдно.

- Това ще рече ли, че проблемът за прилагането на науката в практиката е нерешим?

- Не, не, не, решим е. Общо взето, наука се е прилагала и ще се прилага. Например във военното дело от науката се очаква "да изравни рисковете". Тя помага, например, ужасите

на войната да се разпространяват не само върху малцинството, което трябва да се бие, но и сред другите слоеве. Утешително е, че в болшинството от случаите е използвана тривиалната част от науката. Има и контрапримери, разбира се. Сега в криптографията се прилагат някои идеи от теория на числата, за които се смяташе, че въобще нямат приложение. Но това е пак алгоритмичната част от теория на числата. За Голямата теорема на Ферма нямаме приложение, засега. Но пък за Малката имаме. Възникна нова криптография, построена на нови принципи. Преди беше така: имаш ключ за шифриране и може би същия или лесно изчислим от него ключ за дешифриране. Сега се намериха такива трансформации, които в едната посока се пресмятат лесно, но в обратната посока са трудни (да намериш телефонния номер на човек е лесно, но да намериш името му по даден телефонен номер - не толкова). За рождена дата на всичкото това се смята излизането на една статия на Дифи и Хелман през 1976 г. През 1999 г. се оказва, че в Англия тайните служби са имали идея за това още през 1969. Поради това, че имат период на 30-годишно пазене на секретност обаче, това нещо остава в тайна. Между другото, англичаните се отнесоха много коректно - те не предявиха никакви претенции към откритието, наш проблем си е, че сме го държали в тайна, казаха. Това обаче също е проблем: университетът е открита система, докато в бизнеса, в индустрията, в държавния апарат има тайни. В това отношение е важен е спектакълът от техники, с които една генерация предава знанието си на друга генерация. От една страна е гилдията, която разглежда прозренията и способностите си като ценна собственост, която трябва да бъде пазена в тайна. За тази цел знанието не се формулира. Отиваш чирак, работиш 7-8 години при майстора, научаваш занаята, знанията преминават в тебе, така да се каже, чрез осмоза и след това сам ставаш майстор и т.н. Университетите са на другия край на спектъра. Там задължително знанието е формулирано и задача на професора е да го предаде чрез явна формулировка. И никак не е чудно, че университетите процъфтяват най-вече след откриването на книгопечатането.

- Откъде идва този проблем?

- Това е стар проблем, още от XII-XIII век, когато се е решило, че знанието може да се продава. В момента, когато се е решило това - не от Бога или по друг някакъв божествен път идва знанието, а е стока - става една мътна и кървава. Тогава вече не диктува научната съвест - кое да се учи, какво да се учи, кое е по-ценно и т.н., - а диктува паза-

рът. Ето във връзка с това конкретни цитати от отчетния доклад пред общото събрание на Бургаския Свободен Университет: "Предпочитанията на кандидат-студентите са определящи при предлагането на специалности"; "Да се извърши трансформация от множество, в голямата си част малки и нежелани от кандидат-студентите специалности, към по-малко на брой, но предпочитани специалности." Защо така - защото е по-евтино. Тук има едни много интересни проблеми с "американизацията" на нашето образование. В образованието в университетите у нас, пък и не само - в Русия също например - се появяват нови моменти: 1) ентузиазъм за "иновативни" програми с красиви имена като например PR или "икономикс"; 2) даване на предпочитание на чуждия опит; 3) комерсиализация. У нас е традиция - наистина, ние много традиции нямаме, но една от малкото ни "здравни" традиции е постоянно да потъпкваме наличните традиции. Тук правя уточнението, че говоря главно за математиката, но и в другите области нещата стоят по подобен начин. Има едно изследване от 1998, в което по някакъв начин са сравнили дела на използваната математическа аргументация в уроците по всички дисциплини - физика, химия, биология. В Япония този дял е 53 %, в Германия - 20 %, в САЩ - 0 %. Това значи, че там знанието се предава без числа. Личният ми опит потвърждава това. Въпреки всичко обаче американската математика е най-добра, което е парадокс. Но той си има обяснение - докато американското образование по математика е сред най-лошите в света, системата на американското образование е най-добрата, защото в нея е вградена цялата световна математика. Защото американските университети се подкрепят от мозъците на целия свят. Те си купуват каквото им трябва, защото така е по-евтино. Само че тази схема не върви за нас - ние не можем да купуваме и трябва да произвеждаме.

- И какво произвеждаме?

- Ние произвеждаме нелоши математици, лошото е, че не можем да оставим тук най-добрите. Американската наука и образование са прагматични, а прагматизмът е особено изгоден, когато живееш сред идеалисти. Но дори типично прагматичната общност като селската винаги е допускала присъствието на трима идеалисти - попа, даскала и лекаря. Много често към тях се присъединява и четвърти идеалист - селският глупак.

- В каква роля виждате учения сред тези четирима идеалисти?

Като че ли на селския глупак, но както и да е... Не съм се замислял, но май ние сме той.

Има една теория за т. нар. "доларизация на образованието", която води до разрушаване на предметите с най-нисък доларов капацитет. Доларовият капацитет е частно, което има за числител вложения от институцията финансов ресурс, а в знаменателя - количеството усилия, положени от преподавателя за обучаване. Оцеляват специалности, които са с голям доларов капацитет, т.е. в които се влагат повече пари - например компютърните науки, и в които преподавателите влагат по-малко усилия. Тук веднага се разбира защо сега всички говорят за тестове - защото това намалява знаменателя (усилията). Едно е съчинение, което трябва да прочетеш, разбереш, оцениш, а друго е едно тестче, където налагаш шаблона и виждаш какво става. Оказва се, че математиката е с нисък доларов капацитет (както и философията) - малко инвестиции, а големи усилия при преподаване. Така че математиката, общо взето, по цял свят се намира в едно неприятно положение, силно притисната от информатиката.

- И от икономическите дисциплини...

- Някои хора наистина се чудят дали мястото на икономическите департаменти е в кампуса на университета. Дали не трябва да се отделят в специализирани висши бизнес-училища. Но, от друга страна, при мизерното финансиране, особено в частните университети, те внасят най-голям приход, защото са най-търсени. Аз не зная какво е качеството на обучението, което се води там, на какво ниво. Разбира се, има математически смислени проблеми в икономиката, но ме съмнява, че те се преподават. Много ме съмнява, че се разбират. Аз прегледех 1-2 наши учебника по финансова математика - много са весели. Никаква сериозна математика, въпреки че има сериозни неща от математическа гледна точка - случайни процеси, вериги на Марков... Нека повторя, в приложенията се използва тривиалната част от математиката. Сериозните проблеми - не.

- Преподавателите в Бургаския университет. Какви са проблемите на един университет извън София?

- Най-напред кадрите. Трудно им е да поддържат високо ниво на научния състав. И докато Пловдив, Благоевград, Русе все някак успяват да поддържат добро ниво, за другите университети не ми се мисли какво и как се преподава. Второто нещо - студентите. По принцип идват слабо подготвени студенти. В математиката и информатиката не идват хора от математически гимназии, което прави нивото по-ниско от това на самите математически гимназии. Защото една

чаша за вода събира точно една чаша вода, ако ще да изливаме литри в нея. При всички случаи хората от олимпийските отбори знаят повече от студентите, на които преподавам. При всички случаи. Там, прочее, не се изучава чиста математика, не зная дали има вече някъде.

- В Софийския университет...

- Да, има. Но и там положението е граматично. Пътувахме наскоро с академик Борислав Боянов, който наскоро стана декан на факултета, и той ме попита: "Колко души мислиш, че подадоха документи за първа специалност математика? Кажу някакво число, но направи една много песимистична прогноза!" И аз мислих, мислих и казах: "А бе 20" като страшно песимистична прогноза. Той каза: "Пет". Пет души са писали математика първа специалност! Но от друга страна - какво ще правят? На обществото не му трябва математика, това е ясно. Дори да казва, че му трябва, то не разбира какво приказва. Математикът също може да се рализира, но като каже, че е информатик, това става по-лесно. Информатиката за мен е в някакъв смисъл част от математиката - сериозната информатика. Несериозната - тя е занаят като поправката на телевизор. Особено ако работиш с Windows в някакви полета трябва да се пише нещо - отиваш, поправяш, заминаваш. Връзваш човека в Интернет и готово. Някакви особени творчествата не се изискват. Ако искаш да правиш научна работа, разбира се - там ще трябва да напишеш на хартия различни работи. Аз силно се чудя как имаме 50-ина университета, второ, как има хора да ги пълнят тези университети. При всичките демографски апокалипсиси, които ни затрупват.

- Скрита форма на безработица?

- Сигурно е така, сигурно е така. И сигурно много хора няма да има какво да ядат, ако няма толкова студенти в държавата. Но пък, от друга страна, не е ли вярно, че в някои университети - Софийския, Техническия, има огромно количество хора, които не е ясно с какво точно се занимават. Говори се по сурдинка, че един Физически факултет има толкова професори, колкото и студенти. Но аз съвсем нямам идея как би могло безболезнено да се преодолее това състояние. Болезнено е ясно.

- Но това убива качеството?

- Ами да. Твърдо убива качеството. Но въщност ние се интересуваме от топ-десетте човека, които ще завършат, така че с качеството... При всички случаи проблемите в образованието и науката са външни за образованието и науката, приносени са отвън, от

обществото, не са отвътре. При целия засоряващ потенциал, нисък, въпреки всичко в математиката са останали по-старите професори - това са си нашите професори - и те са си добри, и те са си тук. Добре, малко по-остарели. Но все още има кой да преподава. След 15 години обаче, според мен ще стане граматично. Аз се водя за млад. А след мен хората мога да ги изброя на пръсти. В Института, като се огледам, след мен са още 4-5 човека и това е. Няма! От друга страна, тук се е създало някакво ниво и горе-долу се поддържа. При успехите, които показваме на средношколско ниво, би трябвало да сме оптимисти. Една Унгария е имала същите успехи някъде в края на 60-те началото на 70-те години. С това нещо се е появило едно поколение математици, главно в комбинаториката и теория на графите, които днес са известни на всички: Катой, Ловас, Болобаш, Фюреду, Шимоновиц ...

- Всички ли работят в Унгария?

- Не само. Но поддържат много тесни връзки с Унгария. Дюла Катой е директор на Математическия институт на Унгарската академия на науките, Ласло Ловас работи в Йейл, Золтан Фюреду мисля, че е в Унгария, Шимоновиц е в Унгария, Вера Шош е някъде по света... Но това тук едва ли би се случило, защото специално Институтът е приют, в който някакви хора седят, получават нещо като социална помощ и правят нещо или нищо не правят - по свой избор. Има хора, които си работят, защото не могат да не работят. Нали? Като дойдеш събота и неделя, можеш да ги видиш всички тези, които седят в Института и работят. А има и такива, особено както направиха банкоматите сега - не се и появяват. Седят си по родните места и правят нещо друго. Как би се разрешило това нямам идея, но нашият институт съвсем не е драстичен пример. Нашият институт, смея да твърдя, е един от работещите в рамките на Академията. Но в разни други институти ... Защото имам представа и от други институти: там стои остро въпросът с финансирането, защото изследванията са свързани с опити, използващи скъпи химикали и апаратури. В математиката поне всичко е евтиничко. Подаянията, които се отпускат от Фонд "Научни изследвания", не стигат доникъде. Аз, между другото, се оказа, че съм в Управителния съвет на този фонд, но още никой не ме е потърсил - явно не е важно.

- И стоят в състояние на летаргия?

- Нещо такова. Преправят стари данни и публикуват статии, защото не може да не публикуват - нали статиите се отчитат на парче. Клод Шенън като че има не много по-

вече от две статии само - и двете са класически. Но при нас той би изхвърчал още на третата година. И правилно - нямаме нужда от такива, с които не можем да се отчитаме. А ние пък си имаме един "гигант" в диференциалните уравнения - към момента той има някаже към 1700-1800 статии, поне толкова бяха преди година. Но като цяло в математиката не е толкова песимистична работата, особено покрай тези ученически състезания ние влизаме в досег с ентузиазирани хора, с международна научна общност и, общо взето, математиката е една от конвертируемите науки. Тя е от конвертируемите и всеки от нас си има своите контакти. Разбира се, библиотеката не се попълва от известно време насам, разбира се, ние като отидем оттамък приплакваме за книжки и заемаме за дълго време всички ксерокси, разбира се, списания сваляме от мрежата, защото западните университети са електронно абонирани и до всичко, което излезе, имат електронен достъп. Ние пък вземем, та свалим всичко, което е достъпно за момента, на дискове. Пиратство... Така че имаме, в някакъв смисъл, не се оставяме и разполагаме с най-новите неща. Дори и да излезе някаква нова статия, казвам: "Я ми я свали от твоята библиотека и ми я прати". Оправяме се, въпреки че не е това, което трябва да бъде.

- Но това са индивидуални усилия.

- Да, това са индивидуални усилия и в частен порядък. Но някой тук (разбирай на ниво правителство) разбира ли от наука, как се прави, с какви пари и какви трябва да са изискванията към учените? Ей такива някакви същностни показатели. Не просто брой изцвъкани статии. Аз не мисля, че някой разбира, защото ако разбираше, щеше да се намери адекватно решение.

- Има цяло Министерство на образованието и науката...

- Навремето, когато правеха закона за електронния подпис, Баларев беше зам.-министър на образованието, пристигна писмо до института: "Моля, пратете мнението си за варианта за закон за електронния подпис" с дата 2-ри, краен срок 4-ти сутринта. Писмото се получи на 3-ти следобед. Не е много сериозно, нали? Не мисля, че ако има сериозно отношение, такива работи ще се случват. Хората сигурно правят нещо там, но не е много видно. Но пък, от друга страна, ние сме свързани с Европа, те не могат да бъдат заобиколяни. Европа ще си контактува с някаква точка, която е МОН, няма да контактува с научен институт. Въпросът е да се минимизират загубите от ненаучни дейности. Колкото повече хора участват в администриране-

по на науката, толкова по-зле. Взemi един компютър, сложи му два процесора - той няма да работи два пъти по-бързо. Той няма да работи два пъти по-бързо, защото ресурс ще отива за синхронизиране на работата между двата процесора. Когато парите, които отиват за администриране на науката, стават съизмерими с парите, които се дават за наука, тогава не се ли обезсмисля администрирането? Бях в комисията преди време и се оказа, че даваме за математика 6000 лева за 1 година. От тези 6000 лева 4 проекта получиха по 1500 лева. И си зададох въпроса: хубаво де, но целият процес на писане на рецензии, дават се хонорари, специален човек седи, който отговаря за математиката и той е на заплата - цялото това нещо, ако парите, които отиват за него, са повече от 6000 лева, какво правим? Хайде да махнем всичко, да дадем парите по случаен начин - по-добре ще е! Чисто по случаен начин, по азбучен ред да ги наредим - сега до тук, но пък след това ще започнем от тая буква, до която спяхме и така всеки ще получи в един момент... Апропо, спомням си, че имаше момент, в който месечните разходи за GSM-а на зам.-министъра бяха повече от парите, раздадени за математика в една сесия. Друг много интересен проблем - как се оценява качеството на такива проекти? Разбира се, има критерии, разбира се, дават се точки. Разбира се, залита се по имена. Във всяка наука се спускат пароли, т. нар. приоритети, извън които е невъзможно да се получат пари. Една такава парола е геномика, друга - защита на информацията, трета - устойчиво развитие и т.н. Сега разбираш, защо се занимавам с теория на кодирането, а не с равнини на Йелмслев. Всеки, занимаващ се с наука, се мъчи да вкара тясната си научна област в Прокрустовото ложе на министерските приоритети. Вчера един ученик, получил първа награда на научната сесия на Ученическият Институт по математика и информатика, ме запитва дали знам за някакво приложение на реферата му (квадратичен закон за взаимност на Айзенщайн). Ако не се намерело приложение, нямал шансове в конкурса на министерството "Млади таланти". Друг любопитен момент е, че бюрокрациите предпочитат да финансират големи колективи, "екипната работа", защото малко на брой големи групи са по-лесно контролируеми от голям брой парцаливи изследователи, полупобъркани гении, които на всичкото отгоре не могат да си напишат и отчета. Много по-лесно е и да изтърсиш парите накуп на едно място, вместо да ги разпределиш на 10 места. Това предполага по-малко мислене на единица финансиране. Такава е и европейската тенденция. Екипната ра-

бота се смята за по-ефективна, макар тази надежда да не е оправдана. Тенденцията за обединяване е характерна именно за слабите университети, за слабите научни звена. Тя почива на презумпцията, че две павеа, които поотделно не могат да плуват, като бъдат свързани заедно - ще заплуват. А 10 павеа, свързани в "екип" - те ще заплуват ли?

София, 6 април 2004

Разговора воду **Mumko Новков**

Няма армия само от генерали

За пътя на младите в науката

Разговор с проф. Камен Веселинов

- Нека започнем с Немския факултет в Техническият университет, който вече стана на повече от 10 години. Бях свидетел на ентузиазма сред кандидат-студентите - записаха се дори момичета. Начинанието се оказа успешно, така ли?

- Ако започна отзад напред - с момичетата изненадахме дори германските колеги. Във втория випуск, който приехме, имахме точно 50 процента момичета, което за тях беше много впечатляващо, тъй като процентът на жените в инженерните специалности в Германия е твърдо едноцифрен - 3, 4, 5, максимум 6 процента. А при нас - цели 50! Сега жените са малко по-малко от половината, но така или иначе балансът е приличен. А иначе факултетът има сложното име Факултет за германско инженерно обучение и промишлен мениджмънт. Обучението е в две направления: "Общо машиностроене" със стандартната за Германия продължителност от 5 години плюс 1 подготвителен семестър за езикова подготовка и за подготовка в областта на математическите и природните науки. В Германия средното образование е 13 години и от това произтичат известни разлики. А стремежът беше да се възприеме изцяло учебното съдържание от тях. Това е едната важна основа на факултета, другата е "Промислен мениджмънт" или "Индустриален мениджмънт". Обучението в специалността е, както в Германия се нарича, "надстроечно", тоест обучение за хора, завършили висше образование в инженерни и природонаучни специалности.

- Нещо като магистър?...

- Нещо като магистър, но по онова време нямаше степен "магистър", затова беше кръстено "надстроечно обучение". В рамките на 2 години студентите получават допълнителна икономическа подготовка в областта на правото, счетоводството, статистиката, финансите, на управление на персонала и на ре-

сурсите, мениджмънт и т.н. - всички тези неща, които не са свързани с инженерните науки, а представляват тяхната икономическа надстройка. Причината за въвеждането на това обучение беше, че такъв вид специалисти се продават много добре на пазара на работната сила в Германия, а междувременно се оказа, че и тук се продават добре.

- 100 процента реализация ли?

- Да, 100, повечето още преди да завършат. Положителният резултат от цялото обучение е в известен смисъл не много благоприятен за нас, защото студентите намират достатъчно добре платена работа и никой не иска да остане в университета. Добре е, че намират работа, лошо е, че не искат да остават тук. Повечето започват със значително по-висока заплата от моята и това са причините да не намираме хора, които да преподават. Има единици, разбира се, но наистина единици.

Тези две направления бяха изградени съвместно с два известни германски технически университета: машиностроенето - с университета в Карлсруе, промишленият мениджмънт - с университета в Брауншвайг. Обучението тръгна с български и германски преподаватели. Абсолвентите от двете специалности получават и германски дипломи: завършващите "Промислен мениджмънт" - диплома, подписана от българска и от германска страна, от двамата ректори; завършващите "Общо машиностроене" - българска диплома за инженер и германска диплома за инженер. Все едно, че са завършили в Карлсруе.

Доставена беше апаратура, от германска страна се отпуснаха доста средства през тези години - няколко милиона лева за оборудване на лаборатории, за изграждане на библиотеки - имаме 8 000 тома най-съвременна литература, абонаментите на Факултета са толкова, колкото са общо на целия Технически университет... От тая гледна точка нещата стоят добре. Имаме редовни специализации за преподавателите и, което е много важно, за всички студенти - не по-малко от един или два месеца стаж за "Промислен мениджмънт" и три месеца за "Общо машиностроене" в Германия в рамките на един семестър. Освобождаваме един семестър, за да отидат в германски предприятия като практиканти. Оказа се много важно - връщат се различни след няколко месеца.

- Различни в какъв смисъл - дисциплинирани може би?

- Пораснали. Пораснали, съвсем просто казано. Преди да ги изпратим там, малко училищно вървят нещата - да излъжат преподавателя, когато ги натиска да ходят на заня-

тия... Като се върнат, са възрастни хора - вървят подир преподавателя и искат да научат още. Имат изисквания към обучението си. Преди да отидат, искат да не учат, след като се върнат, искат да учат.

- А остават ли в София, или отиват преподаватели в Карлсруе или Брауншвайг?

- От тези, които учат машиностроене, има няколко в Карлсруе. Малко са тези, които са завършили тук и могава отиват там. Повечето не завършват тук. Това е най-сериозната загуба: 40 процента от тези, които започват при нас, се прехвърлят в Германия. Това е много лесно, защото всички изпити се признават. Има няколко души, които работят сега там като преподаватели. Дисертации направиха в Карлсруе. От тези, които завършиха тук, има и такива, които отидоха в други университети - в Мюнхен например имаме асистенти. Но повечето от завършилите тук остават в България и те са важните за нас, макар че положителен ефект има и от тези, които отиват в Германия: от една страна, знае се, че са учили тук, оттук са тръгнали, от друга са важни контактите. Има хора, които работят в германски предприятия и чрез нашите бивши възпитаници вече имаме договори с някои от тези предприятия за разработки.

- Цари усещане сред университетската преподавателска общност, че нивото на студентите пада. Така ли е?

- Да, пада. Включително в нашия университет нивото пада и основната причина е масовизацията. Ние приемаме изключително висок процент от завършващите средно образование. Мисля, че сме от първите в света с процент на преминаващите от средно във висше образование. Особено като се има предвид, че не всички завършват средно образование, даже не всички завършват начално и основно образование. Но от завършилите средно, много голяма част преминават във висшето. Децата, които се раждат годишно, са около 65 000, а местата, които предлагат българските висши училища ежегодно, са около 40 000. От тези 65 000 не зная каква част ще завърши, но, да кажем, може би около 40 000; и всички те могат да станат студенти. Тоест количественият капацитет на нашето висше образование е доста над необходимото. А ние, незнайно защо, продължаваме да го разширяваме по една или друга причина. От държавна гледна точка няма основание да бъде разширявано, напротив - трябва да бъде свивано. Имаме капацитет за по-голямо производство, а не го използваме. По-добре е да се инвестира в наличното, отколкото да се гради нещо ново.

- Това ли беше причината да погледете оставка като зам.-министър на образованието, след като беше одобрено създаването на Медицински факултет към СУ "Св. Климент Охридски"?

- Да, това е единствената причина. Защото решението е недалновидно от гледна точка на държавата. В България има 5 медицински факултета, те имат производствен капацитет поне 2 или 3 пъти по-висок от това, което в момента произвеждат, а ние отваряме нов факултет!? Изграждаме нови "производствени мощности", без да сме натоварили тези, които имаме! България може да удвои приема на медици от днес за утре, съществуващите факултети могат да ги поемат. Медицинското образование е най-скъпото образование в света. Беше ми интересно да прочета, че ирландците искали да пращат тук хора да ги обучаваме за медици, защото на тях им е скъпо и не могат да си го позволят. Представяте ли си?! Ирландия казва: "Това е прекалено скъпо за нас", а България казва: "Защо да не отворим още един медицински факултет, колко му е!"

- Тук опираме до платеното обучение. Кой плаща в България за обучението? И какво става с тези специалисти след това?

- Основно държавата плаща. Във висшето образование по време на социализма беше прието да се планират кадрите - трябват толкова инженери, толкова медици, толкова физичи на база прогнози за икономиката или искания на икономиката. Както знаете, първата ни работа, като се обърна палачинката, беше да закрием Държавния комитет за планиране. Не знам дали това беше най-разумното. Не мога да кажа как и колко добре е работил той, но навсякъде по света се планира. На Запад - повече, отколкото тук. А нашата първа работа беше да кажем: "Долу планирането!" Малко странен погход. Не съм поборник за този комитет, но планирането е много важна дейност.

Покрай това, че се мъчим да се доближим до Европейския съюз, нещата стоят по по-различен начин. Западна Европа е много силно социално ориентирана за разлика от САЩ. В Западна Европа образованието е безплатно практически.

- Блър едва не падна заради таксите, които въведе във висшите училища...

- А те не са упоморачиелни. Същите истории ги имаше в Германия - студентите излязоха на улицата. Защо? Защото искали да въведат 1 000 марки такса. 1 000 марки все пак не е и половин заплатата там. Това е все едно в България да въведете 100 лева такса. У нас непрекъснато се говори, че трябва студентите да си плащат за обучението. Плащат си в

Америка, в Европа никъде! В Европа плаща държавата. Казват, в Англия се плаща... И в Англия не се плаща, там таксите за обучение досега ги предоставяше държавата. Държавата дава парите на студента, той ги дава на висшето училище. Това е начин да се управлява финансирането на висшите училища. Парите отиват в училището, което студентът е избрал. Като чрез тези такси в Англия се финансираха не повече от 30 процента от бюджета на висшите училища, даже по-малко. И парите пак са осигурени от държавата, това е просто друга пътека, по която те достигат до висшите училища. В Европа няма платено висше образование, таксите те първа се въвеждат. Наскоро имахме разговори със Световната банка във връзка с приключването на заема за образованието (в частта му за висшето образование) и оттам неколккратно ни обръщаха внимание, че трябва да повишим таксите за обучение, защото в закона сме писали до 30 процента от издръжката. Значи ако 1 студент струва 1 000 лева, 300 лв. би трябвало да са от таксата. Биха могли по закон. При нас те са доста по-ниски - 8, 9, 10, 11 процента най-много. Моята позиция при преговорите беше, че ние - така или иначе - погледнато като процент от българската заплата, сме по-високо от Западна Европа. Да кажем, в Германия въобще нямаше такси, сега се мъчат нещо да направят с тези 1 000 марки, в Англия също, в Австрия още няма такси... Таксите, които студентите плащат там, са относително символични в сравнение с техните заплати. Тъй като нашият стремеж е да се интегрираме в Западна Европа, да възприемем подходите ѝ, очевидно е, че няма да има високи такси за обучение. Такси ще има, но няма да бъдат кой знае колко високи. Аз се съмнявам, че ще достигнем скоро и 30-те процента, които по закон са допустими. Защото това би значило да утроим таксите. Беше направено предложение във връзка с финансирането на ВУЗ-овете (не зная доколко ще бъде възприето от МОН, от държавното ръководство, от МФ) държавата да определя колко средства са необходими за издръжката на един студент за периода на неговото обучение и всичко онова, което ги надвиши по една или друга причина - прекъсване и т.н. - да се поема от студента. Тази издръжка не може да е безкрайна, не може той да следва 7-8 г.

- Легенди се носеха по мое време за колеги, учещи по 10-11 години...

- Ами да, ако студентът реши да учи по-дълго, държавата трябва да каже: "Нека учи, но тогава да си плаща!" И да си плаща не таксата, а цялата издръжка, която държавата е преценила, че струва един студент в опреде-

лено направление. Да кажем 1 500 лева за инженерните специалности, 3 или 4 000 лева за медицинските специалности. Да учи колкото иска, но да плати тези пари.

- Някога беше много престижно да си инженер...

- Да, да, всички партийни секретари и кметове бяха завършили ВМЕИ.

- Сега обаче тежката ни промишленост се разпадна. Какво става със завършващите Техническият университет? Намаля ли напливът към инженерните науки?

- Броят на студентите не намалява, даже съм малко изненадан от факта, че той започна пак леко да расте. За съжаление, ние нямаме система, с която да проследяваме какво става с абсолвентите: къде отиват, какво работят, колко бързо си намират работа? В Англия има доста добре изградена система за това. Иначе на континента, както се казва, като че ли няма такава, а при нас - съвсем нищо. Моите впечатления, които не са базирани на обективна информация, са, че абсолвенти от определени направления си намират относително лесно работа. Компютърните технологии, комуникационните технологии - там има търсене на кадри. Макар не винаги да се използва цялостно квалификацията, която имат. Отиват по разни софтуерни фирми, правят страница на едкого си, но страницата не изисква сериозни познания на инженерно ниво. И добри ученици могат да правят страници, нали? Нямам впечатление, че безработицата сред нашите абсолвенти е кой знае каква. Макар че има всякакви крайности - случвало ми се е да ми продават и банани наши абсолвенти, защото там са си намерили нишата...

- А има ли структурни промени в налива към различните факултети?

- На първо място са компютърните или комуникационните технологии. Машинните специалности са на дъното. В тях се приемат кандидатите с най-нисък бал.

В езиковите факултети нещата са относително добре, там имаме доста добри студенти, защото идват от езикови гимназии, тоест минали са през подбор преди това, от тях още веднъж е направен подбор, за да влязат тук. Те си намират и доста по-лесно работа, независимо от специалността, тъй като, от една страна, в България навлизат чуждестранни фирми, които търсят хора с някакъв език, от друга страна, българските фирми излизат на международните пазари и на тях също им трябва хора с езици. Езиквата квалификация им дава доста по-добри шансове да намерят място на пазара на ра-

ботната сила, макар не винаги по специалността. Но един инженер е дялан камък, както се казва, той пасва навсякъде.

- А бъдещите "дялани камъни" намират ли високото качество на обучение във вашия университет?

- От студентите няма сериозно недоволство по отношение на учебния процес. Макар че има оплаквания в компютърните технологии заради техниката. Нямам последната техника там или, ако имат, тя не е в толкова количество, че всички студенти да получат достъп до нея. Споменах вече, че при нас, в немския факултет, сме доста по-добре оборудвани с компютърна техника и всички студенти имат свободен достъп до компютри от последните две години.

- Значи недоволство от техническата база...

- Справяме се някак, ние специално от Техническият университет. Има известни приходи от договори с някои предприятия, предимно български. С чужбина са малко. Има приходи и от международни програми - VI рамкова програма, по-рано "Темпус". Имаме и голям брой чуждестранни студенти, които плащат прилични такси, доста по-високи от издръжката, която се дава за един български студент. При нас гържавата дава около 1 500 лева за български студент за 1 година, докато чужденците плащат тройно - 3 000 долара. А обучението им не струва 3 пъти повече, те се обучават на същите неща, на които се обучават и българските студенти. Техническият университет има две сериозни пера в бюджета: едното е от гържавата, другото от таксите (всички студенти плащат някакви, макар и минимални, чуждестранните студенти плащат доста високи), освен това по договорна тематика имаме приток на средства - и те са съпоставими с идващите от гържавата. Някъде 60:40. Значи близо 1/2 от средствата на университета ни идват не пряко от гържавата. Разбира се, не е съвсем коректно да се смята така, тъй като таксите, които събираме от студентите, всъщност са гържавни такси. Те би трябвало да ги плащат на гържавата, а гържавата да ни ги предоставя, но те ги плащат директно тук. За тях не може да се каже, че са чист собствен приход. Но, така или иначе, това не е бюджетен приход, това е приход, който идва от студентите и от договорната тематика. Доста е сериозна тази компонента и съответно заплатите тук са относително високи, мисля, че са по-високи от Софийския университет, по-високи са от БАН.

- Каква част от тези средства отива за обновяването на материалната база?

- Не мога да ви кажа с много голяма точност. Така или иначе, непрекъснато нещо се купува. Главно компютри, понеже тази база остарява много бързо. В тази сфера не може да се каже: полека-лека ще наситим... Не се насища, защото тия, които са стари, дори няма на кого да ги подарим, никой не ги иска. За мен не е много добре това, че основно в компютри се инвестира. Наша слабост, на преподавателите, е, че искаме предимно компютри, а не друго лабораторно оборудване, което също е много остаряло. Говорил съм с колеги от електротехническата област, където нещата по-бързо се развиват, особено в слабостковите отрасли - един от тях се оплака, че в лабораторията, където се правят упражненията, оборудването е по-старо от студентите му. Е, разбира се, много неща могат да се симулират на компютър, но не всичко. В тази връзка имах някои стълкновения в мистертството, където ми обясняваха, че всичко трябвало да се тласка към дистанционно обучение, защото там била истината. И ми се наложи да попитам все пак някой би ли легнал на масата на хирург, обучаван дистанционно? Който за пръв път вади ножа и замахва над масата? Това е малко опасна история! Та някои неща не могат да се учат на компютър, трябва да се пише, трябва да се изцапа човек, да му се защити пръстът някъде... Специално в нашите науки не всичко може да се симулира. И ябълката, паднала на главата на Нютон, е истинска, а не симулирана на компютър!

- Дойдоха ли при вас след промените преподаватели от БАН?

- Нямахте причини да дойдат. Тук, между другото, се очерта по едно време едно доста неприятно противостоеие между Академията и висшите училища. Имаше известен натиск някак да се сближат тези институции, ако може и да се обединят. Нашата Академия на науките е малко динозавърски тип. Академици, които да се занимават само с наука и да ги финансира гържавата, няма на Запад. Държавата може да финансира, ако има нужди. Резултатите да ѝ трябват за практиката, а не да се дават пари просто така...

- А институтите към предприятията, какво стана с тях?

- Изчезнаха, стопиха се, нищо не остана. Не знам точно колко бяха - 200 ли, 300 ли. За тях можем да кажем само "Амин!" Няма ги! Преди години висши училища като Техническият университет докарваха много сериозни приходи от изследвания за икономиката, за промишлеността конкретно. Голяма част от договорите бяха не с предприятията, а с ведомствените институти, които подготвят

на предприятията производствената програма. Вedomствените институти контактуваха с нас, възлагаха ни задачи, разработки, изследвания, за да могат да ги пуснат в производство. Внедряването вървеше по тая верига: ние правим изследвания, подаваме ги на ведомствените институти, които ги приспособяват, тестват, за да влязат в производството. Подготвят и производствена документация, което не е по нашите възможности. Така работеше веригата. След това изведнъж изчезнаха ведомствените институти, в рамките на няколко години се получи много сериозна безработица в тази сфера: висококвалифицирани хора, научни сътрудници, старши научни сътрудници и т.н. се оказаха на улицата. Предприятията останаха без разработки, без звена, които да изготвят проектите. Изчезването на тези институти беше един от тежките удари върху производството на България. Предприятията си мислеха, че като не дават пари на институтите, ще останат пари за тях. Но се оказа, че не бяха готови да поемат сами разработките, тъй като структурно бяха разделени - предприятието само произвеждаше, институтът подготвяше документацията, разработки, изделия и т.н., за да ги подаде на производството. Отцепвайки "разработчика", производството остана до някое време, после спря. Това беше една от причините то да се срине тотално. Разбира се, имаше и други - приватизация, умишлено сричане до фалит, за да се купят лесно. Но това е едно звено, което наистина ужасно липсва в българската икономика. И тя трудно ще се възроди, без да го възстанови в своите виждания за бъдещето.

- Лек ли е пътят на младия учен в България?

- Много е усложнен научният път на младите хора в България. Това ме притеснява. Висшата атестационна комисия, според мен, е орган, който трябва незабавно да се премахне. Той е сталинска структура, от времето, когато в науката беше като в армията - дават се звания, не длъжности. Доцент - полковник, професор - генерал. Не е нормално да се става професор на 60 г. В България обаче е нормално. А в Германия не може дори да си подадете документите, ако сте навършили 45. Просто сте безперспективен, не може да ставате професор на 50, защото имате само 15 години до пенсия, а вие трябва да дадете на това общество, на държавата, на образованието, на науката. А за да дадете, трябва да има години пред вас. Професурата не е награда преди пенсиониране. А у нас масово се става "професор" на 58, 60, 62. Аха, да се пенсионира, и хоп! - я да го направим професор, за да не го пенсионираме. Проблемът е, че ние

запушваме на младите хора пътя, не им даваме възможност да израснат с тази сталинска институция ВАК. С измислените звания, с това, че една катедра може да се състои само от вождове, без индианци. Вожд, вожд, вожд, а отзад няма никой! Това не работи! Не може армията ви да е само от генерали, трябва да има и хора с пушки. Някой трябва да стреля, не може само да се командва. А тук имаме катедра само от командващи! Това е българската система, това е дефектът ѝ. Когато съм готов, обявяват конкурс, който е за мен. Никой не казва, че е за мен, но той е за мен, защото аз вече съм готов да стана професор. И аз ставам професор, минавам през безкрайните процедури, макар че съм малко преди пенсия. Всички стигаме това ниво, а не отваряме място за млади хора.

- Това вероятно силно ги демотивира.

- Демотивира ги! За мен тези процедури трябва да се променят. На младия човек, за да го привлечем, след като не му даваме голяма заплата, трябва да му дадем карьерна перспектива. Не мога да му кажа, като е на 25 години: "Виж какво, ела сега тук, тъкмо си завършил, ти си добър студент, аз ще ти дам тема, ще направиш дисертация, която на никого няма да трябва, ще имаш публикации, след 10 години ще те направим доцент, след това пак ще направиш дисертация, пак ще имаш публикации и след още 15 години ще те направим професор. Когато ще си на 58 години." Каква перспектива е това за един 25-годишен човек, като му кажа, че на 60 години ще стане професор?! Той толкова далече не може да мисли. Но ако му кажа, че на 35 ще стане професор, може би ще се замисли: "Да, добре, ще грапам, ще се напъвам, ще напиша една дисертация, публикации тука-там и след десетина години - професор. И ще ръководя научна дейност." А сега аз му казвам: "А бе, ако вървиш добре, ако слушаш и ако работиш, малко преди да се пенсионираш, ще те направя професор." Това е, което му казвам сега в нашата система. Аз се ужасявам от това, че нашите отговорни фактори - от моята категория и по-високо, приказват обротно. Те казват: хабилитационна криза, трябва да има ВАК, за да не станат всички професори. Просто трябва да се елиминира званието и да се въведат нормалните длъжности.

- Професорът като длъжност, не като звание...

- Не може всеки да стане министър! Министрите са 20 - толкоз! Нищо, че съм дорасъл и може би съм подходящ. Има длъжност "министър на образованието", свободна е, мога

да стана. Но ако там има министър, няма начин да стана, трябва да го махнат първо него. Още един ли да сложат? Докато в нашата сфера това се оказва възможно, възможно е всички да сме професори. Всеки да стига до министър или до генерал. Това е ненормална ситуация. Науката също е пирамидална структура: един професор отгоре, отдолу трябва да са войниците, които да копаят по цял ден. Те движат науката. Професорът е този, който дава задачите, направлява, познава много хора, има контакти, може да осигури средства, може да даде напътствия с опита си... Аз се занимавам като професор с редица други неща, в частност и да давам интервюта, нали? Докато младият човек няма друга работа, той цял ден прави наука. Той е, който прави науката! Вярно, аз го ръководя, помагам му с всичко, което съм натрупал, но той работи, той копае нивата. Науката се движи от младите хора. Затова на Запад е нормално до 45 години да се става професор, след това няма за кога.

Тия неща би трябвало да се променят, а никой не иска да се замисли. Всички казват: "Дайте да вдигнем възрастта за пенсиониране!". Защо да вдигаме възрастта за пенсиониране? Тук вие не влизате всеки ден, но аз влизам и всеки ден ме посрещат некролози. Или на такива като мен, или на малко по-стари, току-що пенсионирали се. Изглежда тази дейност изхабява, хората умират относително млади. От друга страна, мъжете в България, знаете, не докарват до 68. Ако ние кажем, че пенсионната възраст става 70, все едно да кажем до живот. Това не е сериозно! Ако смятаме, че професорите са хора заслужили (а аз мисля, че е така, поне повечето), тогава да направим нещо за тях. Но не да ги караме да работят, докато умрат. Напротив, да им осигурим достойна старост. Ако отидете на морето, ще видите, че е пълно с пенсионери от Запад. Значи тези пенсионери се забавляват, опознават света. А българският пенсионер изпитва ужас! Професорът изпитва ужас да се пенсионира! Ами нека му дадем възможност да не изпитва ужас! Няма ли пари? Не е вярно! Има пари! Аз като професор струвам към 1 200 лева, това е моята цена. Заплатата ми е като на лейтенант в армията - 490 лева, като доктор взимам към 100 лева, имам 35 години трудов стаж по 1 цяло и не знам колко процента и отивам с още 50 процента отгоре. Всичко това натрупва някъде към 800-900 лева. И 30 процента плаща ВУЗ-ът за мен като работодател - стават около 1 100 - 1 200 лева, това е моята цена. Ако ВУЗ-ът каже: "Аз го пенсионирам!", освобождава 1 200 лева. Но ВУЗ-ът би могъл да плаща 300 лева върху пенсията ми. Тогава пенсията

ми ще стане колкото заплатата. И няма да ме е страх, че ще се пенсионирам. Ще живея както сега. И остават 900 лева от моите 1 200 заплатата. Назначавах един млад човек не с 250 лева заплатата, а с 400. Този млад човек не е доктор, няма трудов стаж - значи нищо допълнително не му давах. Плащаш обаче 30 процента отгоре - и стават 500. Той ще ти струва 500 лева. И пак остават още 400 лева! Чиста печалба! Аз си отивам, на мое място идва млад човек и 400 лева остават, за да му осигурят оборудване. Всеки месец 400. Тоест пари има, желание няма!

- Защо го няма?

- Това питам и аз - защо? И не разбирам! Защо се занимавате с вдигане на възрастта, напротив - намалете възрастта! На Запад така направиха, пенсионираха преждевременно и в ГДР. Но пенсията е висока, 80 процента от заплатата. Тоест те не изпитват ужас от пенсиониране. А ние тук изпитваме ужас и затова е този натиск. Това е грешната посока на мислене! В обратна посока трябва да се мисли. Просто трябва да се направят елементарни финансови сметки, които не изискват висша математика, те са на ниво събиране и изваждане. Очевидно е, че се освобождават средства. Трябвало да се променя социалното законодателство. Ами променете го! Нали важното е държавата да върви. От друга страна, няма нужда да се променя: както пише като изключение в Закона за висшето образование, че за професорите е друга възраст за пенсиониране, по същия начин в същия закон може да има член, че на пенсионирания професор ВУЗ-ът доплаща към пенсията от бюджета си 300 лева примерно. Пак се прави изключение. Това за мен са просто нерационални неща. Но всеки си казва: "Хайде сега, дай както сме си свикнали! Някак си много революционно звучи." Добре, може би е революционно, ама няма опасност, дайте да го експериментираме! Защо да не го направим?

- Страхът е, може би, че университетите ще произвеждат професори на кило?

- Ама ако стане длъжност "професор", във всяка катедра ще има място само за един професор. Няма опасност! Държавата трябва да каже: "На този ВУЗ - 60 професора!" Край. По един на катедра. Или, да кажем, на големите катедри - двама. Това са длъжностите. Като седи някой на тази длъжност, друг не може да стане професор, няма значение какви са способностите му. Мястото е заето. Както не може да стане и министър. Но може да стане доктор, разбира се, това си е научното израстване. Да прави изследвания и т.н. Но понеже за нас професор е зва-

ние, всички искаме звездчките на пагона ни да стават все повече - а бе, аз попораснах вече, гайте още една петолъчка! Така се получават много вожд, малко индианец... и няма млади хора.

Другият проблем е с асистентите. Тук имаме вечни асистенти, хората се пенсионират като асистенти. Недопустимо е. Асистентът е временен, докато направи дисертацията - 4, 5, 6 години - и да си ходи. И да гойде друг млад човек.

- Те още не са направили дисертация!

- Не, защо, може и да са направили. Но публикации, не знам си още какво, не са си струпали трудовете... Може би колегите много не ги обичат, защото нали се гласува... Ние всички гържим много на демократичното тайно гласуване, но аз не съм му голям привърженик. Ако искам да кажа, че едн-кой си е розат добитък, трябва да стана и да го кажа. И да обясня защо е такъв. А като не съм готов да го кажа - ами тогава ще съм "за"! Човек трябва да си отстоява позицията, поне сперед мен. А ние говорим "за", после пускаме бюлетина "не". Тайно, няма да разберат, че аз съм бил. Но това е ситуацията.

Асистентите трябва да са млади хора. И да излизат навън след няколко години и да идват други млади хора. Професорът е полезен, той обучава непрекъснато. По този начин се осигурява неговата дейност да е за пример, защото той винаги има индианци, които волюват. Защото другите - индианец, ама вече по-голям. Малко вожд е вече, ти не можеш да го товариш така. Той започва разни дължности да заема... А трябва индианци! Простоти войници! Там трябва да има оборот, непрекъснато нови войници. И армията така го прави - всяка година нов випуск, единият се изхвърля, другият влиза. И все има млади хора вътре. По същия начин трябва и да е тук. Трябва да влизат млади хора и след няколко години - хайде навън! На работа, квалифицирани са достатъчно. Научили са каквото са могли. Хем тук нови ще се научат, хем там нови ще работят; професорът ще прехвърля знанията надолу, които се трупат от предните поколения. Но тези рационални неща някак си у нас не успяват да си пробият път и като ги приказвам, тук всички ми се чудят: "Гледай го тоя пък сега!" Трудно се развива системата, наистина трудно се развива. А още по-трудно е, понеже сме доста остарели вече - средната ни възраст е над 50 години. Средна възраст 50 години - това е трагедия за една организация.

- Но образованието все пак е консервативна система...

- Консервативна е, да, но средна възраст 50

години означава, че има госта над 50. А хора на тая възраст не са много готови да се учат на нови неща. Не са готови да седнат на нова техника, не са готови да се заемат с разработване на симулации. Всичко това изисква непрекъснато да си в крак. Затова трябва млади хора, да има приток на свежа кръв, на свежа мисъл. В електрониката едно време аз учех радиолампи. "Колко лампи е твоето радио? - 8. - Е-е-е, страшно радио!" Докато завърша, лампите изчезнаха. Аз съм се учил на изчислителна машина, която беше лампова. Тя беше три пъти колкото този кабинет, едни шкафове, радиолампи отгоре до долу и едни вентилатори с моя бой духат срещу лампите, за да ги охлаждаат. А машината беше с възможности, по-малки от елка. Доста по-малки. Памет имаше 4 килобайта, не мега, не гига, килобайта. Пултът за управление беше 3 пъти колкото това бюро с лампички и ключета, двама души работят на пулта с тая машина и тя беше най-мощната. Така започнахме. А никой не знае от младите хора вече радиолампа какво е. Появиха се после разни диоди, транзистори, интегрални схеми, по-късно микропроцесори, чипове - и всичко в рамките на моя живот. Аз трябва да съм готов всичко това да го усвоя. В рамките на един живот! В машинните науки не е чак толкова кратък животът на тези изделия, но в електрониката е просто умопомрачително. Човек трябва да е готов всеки 5 години да се учи наново. Непрекъснато трябва да вървиш в крак и колкото си по-стар, толкова по-трудно вървиш. За професора също е от полза, когато има млади хора покрай него, защото те го бутат от долу, нали? Идват, докладват, приказват и той трупа покрай тях, облекчават му и на него плуването на повърхността. Много неща би трябвало да се променят, но именно поради това, че сме остарели...

- А законодателството? Пречи ли?

- Законодателството не пречи, човек може в рамките на всякакво законодателство да се справи, ако има желание. Но когато няма желание, винаги ще намерите параграф, по който не може. Развиват се нещата и ние трябва да сме готови да вървим с тях. И ако не вървим с тях, ще затъваме все по-дълбоко. Защото всяка структура, която спре да се развива, умира.

Разговора води Мумко Новков

Университети в мрежа - утопия и реалност

Разговор с проф. Мирослав Дачев

- Нов български университет вече е доста престижно учебно заведение, на четвърто място в класацията на ВУЗ-овете. Той ли е алтернативата на системата на висшето образование - такава, каквото го познаваме от преди?

- Алтернативата е добра фигура. НБУ е замислен по този начин и ако се съди по мисията му, би трябвало да изглежда точно такъв университет. Но алтернативата крие опасност, която е не само езикова - бидейки другото на всяко нещо, да бъде и различен на всяка цена. През годините на своето съществуване, освен че се опитва да даде друго, по-добро лице на българското висше образование, НБУ следва и налага определен модел на поведение: не като зачерква и отхвърля всичко заварено в традицията на държавните университети, а като го дописва и променя чрез нестандартни новаторски идеи. В този смисъл алтернативата се нуждае от още една дума, която ще положи в основата на нашия разговор - "диалог". Да бъдеш различен, като в същото време си отворен към други ценностни системи, към институции, желаещи промяна към по-добро - това е ситуацията, в която НБУ е алтернативен, но и привлекателен, защото разбира развитието като диалогичен процес.

- Добре, НБУ търси диалог. А традиционните университети търсят ли диалог с НБУ?

- Има университети - и родни, и чужди - които търсят диалог с нас и, което е по-важно, има професионални общности, които търсят диалог с нас. В образователния лабиринт, в който се намираме, такъв диалог е спасителна нишка. Разбира се, има и други, които предпочитат позата на минотавър, а това изкривява смисъла на взаимоотношенията. Понякога е трудно определимо дали институциите излъчват такъв диалог, когато подписват рамкови договори и казват: "Да, ние имаме връзки с едн-кой си университет, за-

щото имаме подписан договор", или покрай отделни значими събития институциите се разпознават чрез професионалните си общности. Кога заедно се изгражда една общност личи най-добре от съвместните участия в образователни инициативи, проекти, сдружения, сборници, от дебатите в конференции и семинари. Това е истинското живеене, което прави университетите такива, каквито са били замислени и заради което съществуват толкова векове. Университетските общности са диалогични по природа - друго поведение е неестествено.

- Интердисциплинарността ли е основен конструктивен елемент на НБУ?

- Един от водещите принципи. Ние приемаме образованието като съвместно живеене в хармонична, добре изглеждаща среда, която активира естетическите сетива на хората в университета. И в същото време гразни интелектуалните им сетива. Това, разбира се, е трудно. Ние например предлагаме на нашите студенти различни стъпки към това, което искат да станат. Не им предлагаме многообразие от курсове и програми заради самото многообразие, а се опитваме да им покажем, че те може по повече от един начин да постигнат това, което искат. Изборът е изцяло техен. Някои искат да придобият точно определена квалификация, други искат да имат няколко професионални реализации; един иска да стане музикант, или пък философ, икономист, друг иска да съчетае музиката с компютърни технологии, философията със семиотика, икономиката с туризъм. Но моделът е общ: първо минават през няколко задължителни стъпки, а след това през серия от избори. Ние се опитваме да ги подготвим за онова, което ги чака отвън университета; да им внушим, че "отвън" всъщност е опция, която един модерен университет сменя "вътре": между пазара на труда и университетското пространство няма бариери, работодателите трябва да свикнат да участват в университетския живот, а университетът - да мисли непрекъснато за променящите се пазарни условия. Затова ние предлагаме най-напред една система на общо образование със задължителни компоненти, като чужд език, компютърна грамотност и родна езикова култура. Тях трябва да владее всеки наш студент, независимо каква специалност избира. Искаме всеки, който учи чужд език в НБУ, да има легитимност в Европа. Издаваме езиков паспорт и езиково портфолио, които са акредитиран модел и отговарят на всички одобрени европейски принципи и инструкции. В НБУ никой не може да остане в тесните, затворени и изолирани рамки на една специалност. Освен общообразователните курсове

за знания в област, различна от избраната, предлагаме и обучение в повече от една програма. Не искаме завършилият музика да е само добър музикант, а добър музикант, който владее един или два европейски езика и компютърни умения. Това са добавени стойности. Както виждате, разбираме интердисциплинарността малко по-широко. Предлагаме и програми, чиито модели на Запад са известни като "мейджър" и "майнър". Освен основната програма, избрана от студента, той може да избере и програма от друга област на знанието. А ние му гарантираме, че като я добавя към тази, която е избрал, няма да олекоти знанията си по специалността, изискванията за хорариум, за кредити, за компетенции... Гарантираме дипломата му, като в същото време я правим по-конкурентна, давайки му нещо в повече.

- Така да се каже, нагстроечно знание...

- Да, стига да не го разбираме само вертикално. Всъщност ние подказваме на студентите си да се съмняват в ясните граници между дисциплините. НБУ е частен университет и студентите заплащат образованието си, което получават в него. Но НБУ има ясна политика, която превръща някои от най-значимите неща в безплатни за студентите. Искаме задължително да учат чужди езици през първите две години - е, от тази година това не влиза в техните семестриални такси. Искаме да учат в съкратен вариант и друга програма, освен тази, която са избрали като своя специалност - е, по-голямата част от обучението в нея също няма да заплащат.

- А кои са другите стълбове на НБУ освен интердисциплинарността?

- Опитваме се да подготвим студентите си за независим живот, предприемачески дух и лидерство. Това не може да стане само чрез отделни курсове, а чрез потапяне в една обща атмосфера. Приобщавайки ги към ценностите на демокрацията и гражданското общество, ние ги караме да бъдат активни, креативни, критично мислещи субекти. Опитваме се да хармонизираме новите технологии, изкуствата, комуникациите, науките за човека и хуманитаристиката - с това показваме, че няма затворени рамки, няма приоритети за отделните области. Литературознаване, например, при нас може да се изучава успоредно с науки за културата, психоанализа, херменевтика или семиотика...

- Какви са най-често срещаните проблеми тук, в НБУ?

- За да ги типологизирам обективно, трябва да се поставя вън от университета. Отвън-ре мога да предложа съпричастен разказ за

това как ги усещаме и как се опитваме да изпреварим появата им. Имаме своя система за поддържане на качеството, която прави периодична оценка на програмите чрез процедура на вътрешна програмна акредитация. Всяка програма предлага самооценка, след това подлежи на външни оценки, като накрая за нея се произнасят постоянни комисии по различни области на висшето образование, които сме създали. Така целим да получим ясна представа за себе си, без да разчитаме само на Националната агенция за оценяване и акредитация, а и изпреварваме това, която тя рано или късно ще утвърди като модел. Анкетираме периодично нашите студенти, както и вече завършилите НБУ. Правим това и с кандидат-студентите. Така добиваме представа какво знаят за нас, преди да влязат в университета, и какво мислят при излизането си. Те искат да са информирани: тежи им да не знаят какво се случва в техния университет, къде да отидат, ако имат проблем, с кого биха го решили по-лесно. Затова ние развиваме серия от рекламни и промоционни материали и не разчитаме само на служителите, които, естествено, трябва с усмивка да решат всеки проблем. Обективността налага да кажа, че все повече университети възприемат такъв подход. И това е радващо. В България сме в ситуация, в която не е здравословно някой да е много над другите - историческо това се е очертавало като пагубно. С малки или с по-големи отстояния помежду си всички трябва да се развиваме напред.

- Говорите за пробуждане на активност у студентите. Успявате ли? Не се ли сърди студентът по икономика, когато го карате да пише есе?

- За мен е трудно да мисля за студентите в общи категории, макар че когато правим статистики и проучвания, това е неизбежно. Студентите са пълноправни субекти в образователния процес и именно тук те са индивидуално различни. Някои приемат това като експеримент, в който се впускат смело, други със съмнение, за трети е необходимост. Но това, което се променя с годините, е, че все по-силно презгъщат идеята да нагникнат в друга област на знанието, освен в избраната. Така те виждат, че знанието действително не се ограничава с областите, очертани от класификатора; че това са рамки за улеснение между дисциплините и че са доста условни.

- Кои дисциплини, предлагани в НБУ, са предпочитани от студентите?

- Към определени области интересът е традиционно висок, към други е на приливи и от-

ливи. Интересът към специалността "право" едва ли би учудил някого. Тя продължава да бъде една от най-търсените в НБУ, но има и лек отлив напоследък и това е тенденция в национален мащаб: убеждението, че има области на знанието, с които завършилият винаги е печеливш, вече не се свързва само с една дисциплина. Студентите виждат, че "джокери" на успешната реализация предлагат и програми, като "Администрация и управление", "Икономика", "Политология", "Масови комуникации", "Психология", "Компютърни науки", "Информатика", "Телекомуникации". Интересът към тях в НБУ е силен. Кризата в хуманитарното образование у нас превръща други програми в по-малко търсени поради по-малко престижната им реализация. Университетът отчита и двете тенденции, като мисли и прогностично. И тогава, когато настоява върху определен модел, какъвто е например "Artes liberales", той прави всичко възможно да го развие и популяризира. Днес такава програма ще откриете само в НБУ. След години ще спорят кой пръв е въвел модела в България.

- А тези предпочитания не създават ли дисбаланси вътре в университета от гледна точка например на преподавателския състав?

- При нас държавата утвърждава само общия за университета прием. Ние сме тези, които трябва да преценим точно, с цялата отговорност, коя програма колко студенти да обучава. Засичаме редица индикатори - студентския интерес, капацитета на програмите, възможностите на нашите преподаватели на трудов договор, възможността да привлечем някои от най-добрите на хонорар, възможностите на материалната база и техническата осигуреност на обучението. Искаме да осигурим на нашите студенти комфортно обучение, а не обучение на всяка цена, при което те да се чувстват оцетени. Когато преди 2 години предложихме думата "капацитет" - за висше училище, за програма и за стандарти на обучение - имахме предвид, че висшето училище трябва да поеме ясна отговорност не само колко студенти и защо иска да обучава, но и как ще ги обучава. В една пазарна среда, която все повече се налага въпреки силните инерционни нагласи, висшето училище трябва да осигури на студентите си оптимални условия, за да могат да усетят истинската, привлекателната същност на обучението. Когато учат информатика или компютърни специалности, към които интересът основателно расте, те да разполагат не само с добри специалисти, но и с такова съотношение студент-компютър (подразбира се добри модели с високоскоростен достъп до интернет), което да позволи

ефикасно обучение. Компютрите са нужни и за самостоятелна работа: библиографски справки, получаване и изпращане на учебни материали в уеб среда, участие в университетските събития, много от които съществуват в електронна среда.

- Какво по-добро предлага НБУ в сравнение с държавните университети?

- Този въпрос изисква деликатност. Университет, който търси диалог и предлага краен отговор, рискува да стане монологичен. Нека това преценим рейтинговите агенции. Но за да не настане поредното българско говорене, преди това е необходим дебат върху критериите на тези агенции, за да сме убедени в две неща: че такива критерии действат и в развитите страни и че не са в разрез с нашите условия. В случая бих отговорил на друго: какво ние предлагаме с идеята, че е добро. Знае се, че НБУ пръв е въвел доста добри неща в българското образование. Повтаряйки ги, изпадаме в парадоксална ситуация - колкото повече казваме някои неща, толкова по-рядко биваме чути... Когато ги каже някой друг, независимо че вече съществуват, получават медиев ореол на откритие. Затова ще избягвам думата "пръв". Ние въведохме обучение по образователни степени и - слава Богу - още през 1995 г. ЗВО утвърди това като стъпка към Европа. Ние работим с кредитна система от 1991 г. и 13 години по-късно това също е призната стъпка към Европа. Така е и с дистанционното обучение, с тестовата форма на приемния изпит, с многоетапната кандидат-студентска кампания, с вътрешната програмна акредитация... Правим го, защото образованието е отворено пространство и така сме по-конвертируеми. Лисабон, Сорбоната, Болоня, Прага и Берлин не са нищо друго, освен ритуализирани знаци за развитието на тази идея. Образованието не може да се ограничи в национални граници, нито в границите на един университет, нито може да му се лепне етикет, че е държавно или частно и с това да се решат проблемите му. Образованието е процес, който прекроява граници на специалности, институции и държави, пренася духа на различни образователни философии, променя към по-добро. Това е смисълът да се говори за обща европейска зона на висше образование. Забележете парадокса: ние все повече говорим за процесите в Европа и все по-малко за нас. Ще влезем в Европа с повече знание за европейските институции и с по-малко за самите себе си. Разпознаваме блестящо чуждите идентичности - каква декларация са подписали четирима външни министри, но ни липсва разказът как четирима български ректори са подписали нещо, с което да влязат обединени в Евро-

на. Имаме асоциации, но компромисни, затворени: на класическите университети, на частните висши училища. Скоро няма да видим протегнатата ръка за обща българска зона на висше образование, в която студентът да може да влезе в избран университет, да учи семестър или два, да има възможността да се прехвърли в друг, за да види как същата специалност се преподава от друга школа, изкушена от други идеи; за да срещне друг тип преподаване, след това да се завърне или пък да отиде в трети университет и - пренасяйки със себе си значимото, което е видял - неусетно да променя институциите. НБУ от самото начало вярва, че таква кръвообращение трябва да тече непрекъснато. Не случайно твърдим, че думата "мобилност" и начинът, по който Европа я прокламира поне от 1995 г. насам, е немислима без кредитна система. Едно от нещата, за които сме се борили усърдно, е кредитната система да заработи във всички български университети. Не е необходимо да припомним опита, който имаме от работата си с тази система - това би бил излишен самохвален жест. Смисълът е кредитната система да бъде въведена във всички университети, но не защото законът го изисква, както се получава сега, а защото университетите ще разберат, че тя предлага по-сполучлив тип организация на учебния процес, който хармонизира образователното пространство. Освен предимствата за мобилността, системата прави учебните планове по-гъвкави. Ако беше въведена много по-рано в България, днес щяхме да имаме един много по-лек преход между университетите и те нямаше да бъдат толкова изолирани и затворени. Тези промени се обсъждат от 3 години, но влизат в законова рамка едва сега. Имаше съпротива срещу системата и подмяна на ключовите ѝ стойности, понякога дори комична (кредитите бяха виждани ту като образователни, ту като банкови). Чрез кредитната система студентът разбира, че по пътя към това, което трябва да получи, има избор и този избор е негов. Не му казваме колко часа трябва да има специалността, както правят сегашните наредби за единните държавни изисквания за образователна степен, а му казваме каква обща натовареност трябва да има, за да може да получи тази степен. Но тази натовареност - примерно 250 кредита за бакалавър, той може да постигне по различни начини: аудиторни часове, самостоятелна работа, конференции, семинари, участие в проекти... Чрез кредитната система студентът избира и съвместява курсове, преподаватели и програми, акредитира вече получени знания. Дълъг е разговорът за кредитната система, но ако

се свърже с това, че университетите стават по-инициативни, по-гъвкави и по-автономни, това би било достатъчно като начало.

- Честно казано, аз съм много впечатлен от работещата кредитна система в НБУ. Знам, че и в СУ работи донякъде. Къде другезде?

- Американският университет също като нас работи с нея от основаването си. Хубаво е, че и доста държавни университети, сред тях и СУ, опитаха вкуса на кредитната система. Лошото е, че се ограничиха до отделни факултети или специалности и не я възприеха като образователна философия. Изчакваха. По линия на различни проекти те се запознаха с европейската система за натрупване и трансфер на кредити (ECTS), която след като бе апробирана преди 10-ина години в 145 европейски университета, днес е обхванала почти цяла Европа. Истината е проста: евродокументите препоръчват или кредитна система като ECTS, или друга, съвместима с нея. Ключовата дума "съвместима" показва, че университетите могат да съхранят своите национални ценности. Команда като "copy-paste" е ненужна. Достатъчно е само - може би аналогията с валутния курс ще бъде подходяща - да покажеш, че си конвертируем. Разбира се, нищо не пречи да се въведе самата ECTS. Но ето я автономията: да избереш дали да купиш дословно един чужд модел, или да съхраниш и себе си. При тази огромна свобода аз наистина съм учуден, че България не въведе системата толкова години, след като имахме избор както да я копираме едно към едно, така и да съхраним своите специфики. Накрая в бързината много университети ще я копират безкритично. Някои ще се справят добре, но повечето ще имат големи трудности. А имахме време да изберем най-добрата възможност.

- Не съм сигурен, че вас точно трябва да питам, но защо е тази съпротива срещу кредитната система?

- Не обичам да давам отговора "не знам", но в случая действително не мога да си обясня тези страхове. Сещам се за един блестящ пример от книгата на Паскал Киняр "Секс и ужас". Когато през IV век пр.н.е. Паразий е трябвало да нарисова един прикован Прометей, поръчан за храма на Атина, той купил един старец военнопленник, който трябвало да бъде измъчван, за да може Паразий да намери точния миг и да нарисова страдано тяло. След много мъки, докато художникът приготвял своите четки за рисуване, а пазаците - своите инструменти за мъчение, старецът, издъхвайки, накрая казал: "Паразий, аз умирам!", при което художникът му казал

"Стои така!". Това е бил мигът на вътрешното за художника - търсеният миг, чаканият миг. Имам чувството, че някой в България периодично казва на образованието "Стои така!", но не съм сигурен, че храмът на образованието се нуждае точно от тази картина, както не съм сигурен в морала на почитателите ѝ. Ясно е едно: все още се предпочитат статуквото. Много хора се боят от промяната, защото след себе си като ефект на домино тя влече други промени. Дали това е институционален страх, дали е мениджърско неумение на определени хора, не смея да кажа. Искан ми се верният отговор да е най-баналният - неразбиране на процесите и наивитет, че в последния миг системата може да бъде надхитрена. Другото плаши: излиза, че в България, ако нещо е добро, но не е облечено в законова форма, рискува да го въведе само частен университет. Това означава, че не се прогнозира. Ние се опитваме да подлагаме всичко на SWOT анализ - да видим положителните, но и слабите страни, заплахите, които може да предизвика, но и възможностите, които открива. И сме убедени, че кредитната система има много повече положителни страни, отколкото слаби; че предлага много повече възможности, отколкото угрози. Не сме отказали да споделим своя опит. Езикът обаче започва да се износва, думите губят своите референти, значенията се подменят; слушателите са изнервени. Стигнахме сме, следователно, до онзи момент, в който кредитната система трябва просто да се въведе.

- Има ли воля за това - воля на академичната общност, на държавата?

- Искан да бъда оптимист, че ще трансформираме съмнението в своя манталитет и ще започнем да вярваме в доказани системи от ценности. Ще ми се да вярвам, че хората, управляващи процесите в нашата държава, няма да бъдат така неадекватни, че с приобщаването към тези ценности да ни гърпат назад. Това би било едно много опасно танго. Дори двете стъпки да са напред, не е ясно каква ще е тежестта на стъпката назад - дали точно тя няма да бъде забелязана. Ние сме ратифицирали много документи за образованието и въпросът е да ги изпълним така, че да наваксаме за всичките онези съмнения, които сме имали през годините. За тази цел между институциите трябва да има диалог, да се внася спокойствие. Забележете какво се случва у нас: свършват абитуриентските бадове и започва една повсеместна кандидат-студентска грама, която упорито се поддържа и която продължава до последното университетско класиране. Лято се превръща в драматичен инструмент за семейств

ото, за отделната личност, за държавата като цяло. Ние сме се опитали да го избегнем, като казваме на нашите студенти: "Имате няколко възможности да покажете най-доброто от себе си на входа на университета - през февруари, април, юни и юли, ако е необходимо - и през септември". Колкото повече шансове има един човек, толкова победен се чувства, пристъпвайки прага на една институция. Това трябва да правят всички. Какво се получава днес? Говори се не само за държавни и частни университети, но - забележете - за държавно и частно висше образование. Как да обясним на един студент, който е учил примерно 2 години в един държавен университет, а след това 1 или 2 години в частен, какво образование получава? Нима някъде в дипломата му пише, че е държавно или частно? Образованието навсякъде е едно - добро или не дотам добро. Мери се чрез качеството. Името на институцията, марка и значимо, е една синекдоха, която все повече се преодолява в монологичното ѝ звучене и все повече тежи като част от диалог с други институции. В такъв диалог, от гледна точка на качеството на образователните услуги, частно и държавно са равнопоставени. Разбира се, критерият не е само в заплащането на таксите, защото иначе не бихме могли да обясним защо държавните университети искат да имат платено образование. Не е желание да станат частни, нали? Ако е така, трябва да се откажат от идеята да получават пари от държавата. Това са болни теми и показват едно: образователните институции у нас не са хармонизирани, между тях има имитация на диалог. Затова и нямаме обща национална образователна стратегия, за която да застанем всички - за да може нашите студенти да бъдат горди не само когато учат навън, но и в различни български университети. Скоро ще стане така, убеден съм, че все повече студенти няма да могат да посочат един-единствен университет като свой по простата причина, че ще са завършили едновременно два или повече университета, които или са консолидирани в някаква мрежа, или мрежата е изпел самият студент благодарение на мобилността. Тогава студентът може да каже, че е учил едновременно в 1 или 2 български университети и един чуждестранен, или обратно - в 1 или 2 чужди университети и в 1 български. Когато дипломите се издават съвместно или се признават взаимно, мисленето се променя: студентите вече не избират образователна институция, а образователна философия, образователни ценности. Тук е големият залог за университетите - те все повече са склонни да диалогизират, да споделят образователни

услуги и ценности, защото и времето, в което живеем, го изисква. Иначе ще властва иронията, че европейското дипломно приложение е основният документ, а нашенската диплома - приложението към него.

- Утопично ми звучи вашата хармонична мрежа от университетите?

- Понякога утопиите са за предпочитане. Ако за миг допуснем, че това е реална екзистенциална среда, преставаме да вярваме, че сме единствени. Дали си най-добрият, вече не се определя от ректорска изповед, а от критичното вглеждане на всички участници в образователните процеси, от партньори и конкуренти, от обективни показатели. Всеки университет знае - и тези с по-голяма традиция и опит, и тези, които са сравнително нови - своите силни и слаби места. Мнението на професионалните общности тежи. То променя - и университетите, но и вида на мрежата. Плетката ѝ не е 100 % академизъм, има и живителен работодателски процент, който предпазва от прекомерно свиване или разтягане. Какво става сега: една Национална агенция, дори тя да е най-добрата, се произнася еднaкво компетентно за всичко. Тя може да оцени и най-добрите икономисти, и най-добрите филолози. Това е парадокс. Няма ли филологически общности в България, няма ли Сдружения, няма ли Съюзи, няма ли организации, които да кажат къде филологическото образование е добро и къде не? Не са ги попитали? А те защо чакат? Защо не са надникнали в университетите, защо не се вълнуват от това да привлекат най-добрите още в зародиш? Това - за филолозите. Представяте ли си, понеже примерът беше и за икономистите, какво бих казал пък за тях?! Когато професионалните общности, когато независимите рейтингови агенции започнат да се произнасят, тогава университетите ще се оглеждат много по-неспокойно, защото критериите за качеството ще заприличат на камерите, с които се следи високата скорост по пътищата. Дотогава ще разчитаме на смелостта да се самооценяваме и да правим това публично достояние. В НБУ, например, всяка година правим годишен доклад, в който разпространяваме пред цялото общество абсолютно всичко - от това какви са нашите приходи и разходи до това какви събития сме организирали и какви документи сме издали. Подобно усилие превръща всичко извън оградата на университета в огромно огледало, в което всеки може да надникне. Разликите между това, което казва, че си, и това, което в действителност си, вече не могат да се скрият. Човек, като е сам, извършва най-невероятни несъзнателни движения, но когато знае, че някой го гледа,

пази различни форми на етикеция. Така и университетите ще знаят, че трябва непрекъснато да се усъвършенстват, защото всичко е "на дневна светлина".

- Но в България още няма независими рейтингови агенции. Националната агенция по оценяване и акредитация е държавна и работи като Господ - за всекиго може да отсъди, независимо от спецификата на университета.

- В нея работят много добри професионалисти, някои познавам лично, за други съдя по отзивите... Но тя изнемогва, затрупана е с процедури и не е нормално един-единствен орган да се изказва за всичко. Влизам в опасната зона да дам съвет, но вече съм го правил публично - този орган трябва да се занимава с определен тип акредитация, институционалната. Да дава или да отнема лиценза на едно висше училище, преценявайки по определени критерии доколко то може да предлага образователни услуги. Оттам нататък Агенцията би трябвало да прояви доверие към висшите училища: към вътрешните системи за качество, към способността им да се самооценят и да намерят външни оценители в професионалната област, към това, което ще кажат тези оценители, за да може след това да съпостави тяхното мнение с мнението на независимите професионални общности и да каже: "За тази програма никой не се е изказал ласкаво, следователно ние няма защо да я гледаме, тя не е добра. За тази обаче специалисти извън България са казали добри думи, университетът самокритично се е представил, професионалната общност казва хубави думи, следователно..." Това един ден ще стане, защото го има по света и работи. Ние вече го изпробвахме при нас - преди 1 година стартирахме процедура за вътрешна програмна акредитация. Тя не се прие едностранно от всички в университета, защото означаваше страшно много работа на фона на и без това многото работа в един частен университет, но чрез нея всички наши действащи бакалавърски програми бяха подложени на самооценка, на външни оценки и на оценки от професионални комисии, създадени в университета по области. Серия от доклади, в които имаше и много критика, в крайна сметка оцениха действащите програми в НБУ. И сега пред Агенцията ние ще приложим към това, което тя изисква, бюлетин с нашата собствена вътрешна акредитация. Това е фигурата на огледалото, за което говорихме. Тогава вече държавата, слагайки оценки на отделните специалности, ще види, че те са оценявани и от други. А и самите съвпадения и разминавания между оценките ще са любопитни.

- Акредитационната комисия изнемогва, казах-

ме. Не е ли, защото всяко градче реши да има ВУЗ или поне филиал? Само екстензивно нарастване.

- Тук има две опасни крайности. Ако наистина приемем, че висшите училища в България са много, то тогава идва неизбежният въпрос "Как да постъпим?" Намаляването крие рискове. То трябва да бъде подчинено на ясни и точни критерии, на които дадено висше училище не отговаря, за да бъде закрито. От друга страна, по-нормален би бил естествен процес на отмиране и консолидиране. Как да се закрие едно висше училище, независимо държавно или частно, ако определени групи от обществото проявяват интерес? Ако има наплив от кандидати-студенти, особено към определени специалности? Ако към него проявяват интерес работодатели, инвестирани със стипендии, изпращайки да се обучават там квоти от хора или пък непрекъснато вземайки завършилите това висше училище на работа във фирмите си? Как да бъде закрито? То трябва по някакъв естествен начин да покаже, че няма право на съществуване: никой не проявява интерес към дадена специалност или към самото него, възпрепятства се започването на работа на тези, които са го завършили... Изключвам законните нарушения, при тях е ясно. България не е на етап да реши този проблем, но може да реши приема в тези висши училища. Държавата трябва да поеме ясен ангажимент доколко участва в обучението и доколко разрешава на университетите да обучават във връзка с техния капацитет. И ето, пак опираме до вътрешните системи за качество, до рейтинговите агенции. Без тях държавата трудно ще прецени. За студентите пък е ясно - ако те разполагат с еден такъв списък, в който да видят първите 10-12 университета, ще имат допълнителни аргументи за избора си. За съжаление, сега работи словотата химическа метафора, при която проблемите не се решават, а се утаяват на дъното. И като раздрусаме съда, утайлото се на дъното изскача пак на повърхността, проблемът оживява. С подобни разговори, с подобни законодателни реформи като че ли не решаваме проблемите, а изваждаме утайката на повърхността. Опасявам се, че така ще се получи и с въвеждането на кредитната система - тя трудно ще хармонизира с изискванията за хорариум и лекционен материал, тъй като кредитната система по същество отхвърля твърдата идея за хорариум и е за разнообразието на учебни форми. Тя е гъвкава, подвижна система, в която аудиторните часове и извънаудиторните занятия са в известна степен взаимозаменяеми; в която учебното обучение не само допълва и подси-

гулява редовното, но е и негова алтернатива. Всяко висше училище трябва да реши тези проблеми за себе си. Но да се определи твърд брой часове и процент преподаватели, и в същото време да се въведе кредитна система, е недообмислено квантитативно воайорство - тези неща трябва да се следят с друга система и тя е за качеството, а не за количеството в образованието. Иначе химическата метафора ще ни прояде изцяло.

- Нека се върнем към идеята ви за естествен подбор сред университетите: тя не улеснява ли в някаква степен онези уж висши училища, които са най-обикновени печатници за дипломи?

- Този проблем не е само български, много държави са минали през такъв период - както са минали през нашите проблеми в икономиката, в конституирането на гражданското общество. След като бяха създадени по толкова различни начини толкова много висши училища, след като нямаше ясна система от критерии, беше неминуемо да не се стигне дотук. Много хора видяха в образованието шанс не само за интелектуална изява, но и за финансова изгода. Консолидацията между университетите в определени области на висшето образование е един от начините да се излезе от подобна криза. Ето два примера: съществува Асоциация на класическите държавни университети, в която, без да бъдат равностойни като партньори, те взаимно се подтикват към развитие, защото се наблюдават от скъсена дистанция дори когато работят, без да се конкурират. Съществува и Асоциация на частните висши училища в България - принципът не е по-различен. Опитваме се да работим за една обща идея, която надхвърля измеренията на частното образование (иначе да се прави асоциация е безсмислено), работим за диалог с държавните университети, с всички образователни институции. Това е също толкова трудно, колкото и останалите неща, за които говорихме, но подобни консолидации подсказват, че университетите вече придават на своите огради орнаментална стойност. Тези консолидации ще стават все по-големи, ще се обвързват с все повече чужди институции, които сега делим на парче, и в крайна сметка ще регулират по естествен начин не само броя на висшите училища, но и образователните услуги, които се предават. В подобно диалогично пространство всеки развива областите, в които е добър, другите отстъпва на други. Стремещът да бъдеш по-добър вече наистина си струва - и за институцията, и за обществото.

- Можем ли да завършим така - необходимост от университетска мрежа?

- Защо не? Но само като равноправен диалог, какъвто между отделни катедри, факултети и дори между отделни общности вече има. Просто институциите в образованието трябва да бъдат по-смели и отговорни. Да бъдеш в мрежа с други, първо, е въпрос на избор - всеки се стреми да попадне сред елитните, уважаваните. То е като да си избереш компания за вечерта, без да умреш от срам, че ще те видят с нея и ще те одумват. Но е и себепознание - трябва да си наясно дали ще те приемат в тази компания и при какви условия. Ако искаш да си сред добрите, трябва да си добър, да се бориш за това, да изработиш такива стратегии и да ги следваш така, че неотлъчно да печелиш признанието им. Нещо повече, ако в началото подражаваш на някого, да вярваш, че е възможно да направиш така, че и той един ден да се стреми да ти подражава в нещо. Това е Прометеевият комплекс, който ни е завещал Башлар. Не просто да бъдем като Бащите, а по-добри от тях. Изолираният университет няма бъдеще - не само защото светът върви към консолидации, а и защото няма реална база за сравнение. Не може да си най-добрият, когато си сам. Най-доброто се ражда, променя и на свой ред ражда и променя в диалог. Мрежата е близка на една любима моя фигура - ризомата. В нея всичко въздейства върху всичко, във всички посоки - няма център и периферия. Всеки се учи от всеки - малкият от големия, но и обратно - защото "малък" и "голям" винаги са били относителни категории. Ако с фигурата "мрежа" означаваме такова желание за диалог и промяна, значи е време с думите да правим неща и в областта на висшето образование.

Разговора води **Мумко Новков**

За академичното малодушие и липсата на воля

Разговор с проф. Цочо Бояджиев

- Проф. Бояджиев, докъде стигнахте с превода на "Сума на теологията" на Тома от Аквино?

- Довършвам превода на втория том, който - ако всичко върви нормално - би трябвало да излезе в началото на следващата година. След това има още два тома. Общият обем на съчинението е около 8000 страници.

- Вие, честно казано, ме учудвате: превеждате, изследвате, издавате, стихове пишете... Как намирате време за такъв титаничен труд?

- Наистина нямам обяснение. Конкретно превеждането на Тома изисква дисциплина, една самоналожена дисциплина в момента, в който реших да преведа целия текст. Колкото и да е трудно, опитвам се да изпълнявам определената дневна норма, въпреки че - естествено - това не е единственото ми задължение.

- Питам ви неслучайно: струва ми се, че всички, които правят българските учени-хуманисти, като че ли е повече плод на индивидуални усилия, отколкото на усилията на една общност. Изключвам тук, разбира се, българската медиевистична школа. Така ли е?

- Да, има такъв проблем и той вероятно не е и само български. Що се отнася до създадената в България общност на медиевистите, отдавам това на щастливата среща между малко на брой и съумяващи да поддържат добри отношения помежду си единомишленици. Това е в някаква степен общност на приятели, но даже и там, където не може да се говори точно за приятелство, има взаимно уважение и взаимно признаване на постиженията. Значение сигурно има и известната самоохранителност, предпазливостта по отношение встъпването на външни хора в тази общност. Но тази резервираност не се

отнася за младите. Те са винаги добре дошли. Ние работим много със студентите, защото все пак те са тези, които ще поемат нещата след нас.

- А вашите усилия забелязват ли се? От институциите - БАН, МОН?

- Е, разбира се, че не се забелязват. Такъв тип занимания по правило не се третираат като престижни, с тях не е възможно да се шуми. Все пак трябва да направя едно изключение: с голяма причастност и с голяма симпатия към нашите усилия се отнася ректорът на Софийския университет проф. Боян Биолчев. Кое то, естествено, не просто ни ласкае, аз смятам, че това е нормално. Там, където има научни постижения, ректорът е този, който трябва да ги обяви, подкрепи, огласи... Иначе самата система на образованието в България е построена така, че от институциите не се изисква особено отличаване на хора с постижения. Няма как да стане, то законово не става. Всеки човек, който е придобил определена научна позиция, се третира като равен на всички останали, независимо какво точно той произвежда. На мен все пак ми се струва, че някакъв тип вертикална поддръжка вътре в рамките на отделните научни звания би преутвърдила по-адекватно самата идея за академичност.

- Затова ли съществуват тези институции - заради налагане на уравниловката?

- Така стоят нещата сега. Знаете, че в европейските университети всеки преподавател се договаря лично с ректора за ангажиментите, които ще има към университета, и за заплатата, която следва да получава за това. Ние, напротив, биваме размервани усреднено, единствено според щатната таблица. Щатна таблица и уравнилен брой часове, които трябва да се вземат. Как точно обаче се преподава, какъв е научният престиж на преподавателя - това реално няма значение.

- Прави ми впечатление за българската медиевистична школа, че тя се състои само от университетски преподаватели. Хора, които едновременно изследват и преподават. А в Академията няма и изследователски проекти, свързани с латинското Средновековие. Вярно ли е впечатлението ми?

- Във философското звено на БАН - Института по философия, има секция, занимаваща се с историята на българската философия, каквото и да означава това. Преди промяната съществуваше и беше изказвана гордо тезата, че това, с което ние можем да присъстваме на световния философски пазар в сферата на историко-философските изследвания, е историята на българската филосо-

фия. В другото сме нямали шансове. Е, ние, струва ми се, покажахме, че шансове все пак имаме!

- На мен ми е странно самото това делене на философията по националности, един своеобразен философски етнофилетизъм...

- Ами да, странно е. Странно и необяснимо е, но така беше. Все пак не трябва да забравяте, че когато някога са формирали тези звена, те са били организирани с оглед решаването на определени идеологически задачи. Но това обяснява нещата тогава. Защо инерцията продължава, е въпрос, на който не мога да отговоря. Тя, уви, се наблюдава на много места. Трябва да призная, че съществува (наблюденията са ми точно такива) упоритото, дори понякога агресивно нежелание да се промени каквото и да било. Аз не говоря дори просто за хора, на които мястото им не е в академичната общност. Бедата е, че и талантливи учени съумяваха да си изградят някакъв странен комфорт в онова някогашно само по себе си тягостно време. Те търпеливо, година след година "оборудваха" някаква своя сравнително уютна ниша, ниша на едно кротко несъгласие със статуквото - кротко, не бунтовно. И когато стана възможно нещо да се промени, тези хора преживяха промяната като посегателство срещу собственото им пространство. Реакцията им беше на оскърбено достойнство, реакция, несъразмерно разгразнена. Това едва ли е единственото обяснение, но във всеки случай феноменът си заслужава да бъде премислен - и от психологическа, и от общокултурна гледна точка.

- Все пак няма ли някакви опити за реформа в Университета, в Института по философия към БАН?

- В Университета определени - не особено енергични - стъпки поне се опитват. Що се отнася до Института по философия, то моите впечатления са все пак само на наблюдател отвън. От тази гледна точка някаква драстична промяна - организационна, кадрова, пък и тематична - е трудна за забелязване. Поне ако се съди от научната продукция.

- Което е може би най-важното за един научен институт...

- Което е важно, да. Университетският преподавател може да извини себе си с това, че неговата работа е да преподава. Ученият от БАН няма това извинение, неговата работа е да изследва и да публикува релевантни резултати от своите изследвания. Една възможност за верификация на постигнатите резултати в сферата на хуманитарис-

тиката е да се провери доколко преподавателите - и то не само в Софийския университет, въобще преподавателите в университетите - използват публикациите на своите колеги от БАН за целите на преподаването. Това е действително един добър критерий за ефективността на тези изследвания. Кои книги на кои хора са годни да бъдат въведени в учебния процес? Наличието на много ВУЗ-ове при това би минимализирало ефекта на възможното съперничество между Софийския университет и институтите на БАН. Защо да не погледнем на научната продукция от този ъгъл? Това би бил интересен експеримент.

- Ще има ли нещо?

- Може и да има, може и да няма. Работата е там, че сега в хуманитаристиката ние сме принудени да се състезаваме с хора, които по-рано бяха скрити за четящата публика. В резултат на интензивното превеждане на модерни автори сега човек не може да философства в собствената си котловина. Сега човек философства в полето на световната философия. А на това поле големите глупости изпъкват. Там те се виждат. Не може да се конструират доморасли философски учения, защото когато едно такова умопостроение бъде поставено примерно до книга на Дерида или на Гадамер, нищетата му изпъква съвършено ясно. Това също е възможност за верифицирането на едно научно изследване.

- А в университетите? Какви са промените?

- Структурата е същата. Големият ход, на който се възлагат толкова много надежди (въпреки че аз съм скептичен - не смятам, че това нещо е кой знае колко решаващо), е въвеждането на кредитната система. Само че кредитната система има смисъл тогава, когато студентите имат по-широка свобода за избор на дисциплини. Тогава могат да бъдат наистина оценени различно различните преподаватели. При условие, че студентите имат 80 процента задължителни дисциплини, кредитната система не променя по същество нищо. Само дето по друг начин се оценява, не с бележки, а с някакви точки.

- Кредитна система да, но знам, че в същото време е запазен и хорариумът часове за преподавателя. Това не е ли противоречие?

- Хорариумът на преподавателите е запазен и той, трябва да призная, не е непоносим. Но в същото време университетският преподавател е претоварен с всевъзможни административни тегоби, непрекъснато нещо трябва да се подава - някаква информация, планове, отчети, таблици, съпоставки... оз-

ромна бумащина, с която сме принудени постоянно да се справяме. Не мога да обясня какъв ужас е!

- Съпоставки с какво? С кого? С кога?

- Ето, това изглежда никой не знае. Лично аз имам убеждението, че цялата тази информация е за никого. При сравнително скромния брой администрация в Университета и при - нека го кажа откровено - свръхнатовареността на административния му персонал, преподавателите са принудени да се нагърбват с този тип дейност, което наистина не им е работа. В европейските университети, в немските специално, има една институция, която би могла се реализира с малко средства и тук, в България. Става дума за студенти, особено добри студенти, които извършват определена помощна работа в научните звена, приучавайки се на професионална дейност (те получават някакви малки заплати за това, би могло просто да им се подмени стипендията - човек вместо стипендия би могъл да получава заплатата и да върши нещо срещу това) и същевременно тези хора се интегрират в научни общности - нещо, което е много важно. Това може да се направи със сравнително малки усилия и с незначителен разход на средства. Аз съм подхвърлял тази идея...

- Не е нужен специален закон, нали?

- Не съм съвсем сигурен, но предполагам, че този въпрос може да бъде уреден просто с правилника на Университета. Но съм убеден, че осъществяването на една такава идея би било двустранно полезно - и за преподавателите, и за студентите.

- Казахте студентите. Как са те през годините - възход, низход?

- Двойствена е оценката ми. От една страна, ние наистина имаме великолепни студенти. Студенти, които, първо, идват свободни от всякакви идеологически напластявания, второ, свободни от комплекса за провинциалност. Хора, които четат и говорят европейските езици свободно, хора, които могат да се информират благодарение на модерните средства за масово осведомяване - много повече, отколкото някога. Има такива студенти. Същевременно впечатлението ми е, че общото ниво на образование на студентите пада. Тоест, то е паднало значително - общото ниво на образование и, как да го кажа... отсъства срам от незнанието. Значи, когато студентът не знае, той не се срамува, че не знае, той се смее! Подхилва се. Много често ми се случва това напоследък. Лошо е да давам себе си за пример, но добре си спомням, че когато аз не знаех нещо, дори да

не съм бил длъжен да го знам, се чувствах доста унижен, доста смазан. Когато попадна на студент, който не знае елементарни неща, например имах такъв случай и то не един, а няколко, когато студенти не можах да ми отговорят на въпроса: "Кой е всъщност великият ученик на Платон?"...

- ...Студенти по философия!?

- ...Няма да кажа откъде са студентите, но имаше такива случаи. Когато попитах: "Как е възможно това?" - буквално онемях - как е възможно?! - те се засмяха. Значи те не изпитаха никакво неудобство от невежество - то си! Това е симптом. Едно невежество, което на всичко отгоре е достатъчно безцеремонно, достатъчно арогантно, за да покаже себе си и да не се тревожи от себе си. Това е наистина много тревожно, това е може би най-тревожното за мен.

- Имате ли обяснение?

- Имам обяснение. Да, имам обяснение. Някак си през последните години начинът на подреждане на ценностите не изтласква образоваността напред. Изтласкват се други неща. Изтласкват се справянето, уменията ловко да постигнеш ефектни неща, макар и с кратковременен ефект, обикновено кратковременен. Ловкостта води само до кратковременни ефекти. Плюс демонстрираната пог път и над път арогантност, плюс демонстрираната пог път и над път диктатура на ниската култура, на чалгата в най-широкия смисъл на тази дума - чалга музикална, чалга медийна, чалга поведенческа, чалга политическа и каквато още искате...

- Страшно е това, което казвате. Защото когато няма срам от незнанието, няма и стремеж към знанието...

- Да, липсва стремежът към знанието. Липсва стремеж за идентификация с високите пластове на културата, което е нещо много лошо. Аз съм ужасен от пристрастеността на ученици от елитни гимназии към чалгата. Една елитна гимназия, каквато е Класическата или каквито са езиковите, би трябвало, освен на определени знания по езиките, да научи, да възпита учениците си и в пристрастеност към високите пластове на културата. Трудно ми се събира в представата заниманието със Сенека и слушането на Азис. Щях да кажа Слави Трифонов, но и Слави Трифонов ще кажа, защо пък да не го кажа? Но ето, този парадокс е реализиран вече: вие знаете, че сценаристите на неговото шоу са възпитаници на Класическата гимназия. Ето това смесване на пластове е просто пагубно. Това е разгром, това е абсолютен разпад...

- Не е ли, защото живеем в постмодерността, нека така го кажа?

- Постмодерността е оправдание. Угържането във високите пластове на културата е свързано с усилия. Огромни, всекидневни усилия. Лесно е да се каже: "Постмодерно е, ниското и високото се събират, те се разместват, те си сменят местата... Това е много шик, много cool, много яко." Но това просто не е така, не може, а и не бива да е така. Защото това смесване води до ампутиране на сериозен пласт от културата, което разрушава наши базисни ориентири в света. Това е самоубийство - не само интелектуален, но и жизнен разпад. Може да съм старомоден, но така мисля.

- Излиза от думите ви, че проблемите във висшето образование - със студентите и всичко останало, са следствие и сами по себе си не могат да се решат. Трябва да има цялостна образователна и културна стратегия.

- Има взаимна индукция от едната към другата сфера. Защото ако в Университета (и това наистина е личен ангажимент, то не може да бъде записано в Правилника) всеки от преподавателите поеме сам към себе си ангажимент да бъде в рамките на възможното безупречен - безупречен като поведение, като справедливост при оценяването, като нравственост в отношенията към колегите и студентите, неподкупен - хората, които излизат от Университета, вече ще имат зад гърба си модел. Добър модел. Тогава вече задачата ще стане тяхна: дали те ще приемат този модел, дали те ще продължат да го реализират в по-нататъшния си живот, или може да се откажат - хората са слаби понякога, по-високите модели се оказват непосилни, просто личностово непосилни за тях. Но това би било една възможност. Когато обаче във ВУЗ-ове се купуват изпити, когато се продават дипломи, когато преподаватели не влизат през цялата година в аудиториите - е, тогава вече тези млади хора (защото това са все пак млади хора, не глупави, но все още млади, с малко опит) казват: "А бе, то всичко е така!". Моите собствени деца непрекъснато ме убеждават, че всъщност всичко е абсолютно корумпирано в сферата на образованието, че се уговарят изпити, че се пишат оценки в резултат на подкуп или по приятелска линия и т.н. Кое е ужасно!

- Но това води към една страховтна девалвация не само на висшето образование, но и в цялото общество. Липсват стойности...

- Да, точно това щях да кажа. Както има практическа равнопоставеност между уни-

верситетите и е все едно дали ще получиш дипломата си с много усилия от Софийския университет или от филиала на едн-кой си университет в Долно Нанагорнище. Абсолютно без значение е. И в единия, и в другия случай ти ставаш юрист... Кое е недопустимо.

- Има ли начин това да се санкционира? Например чрез пазара - всеки ще предпочете юриста от Софийски университет пред този от филиала в Горно Нанадолнище? И така този филиал ще бъде закрит?

- Е, това е една надежда! Мисля, че един от големите проблеми, който трябва да бъде разрешен, защото това не може да продължава повече така, е наистина едно регулиране на висшите учебни заведения. Не е нормално в България да има толкова много висши учебни заведения. Една значителна част от тях се поддържат чрез гастролиращи преподаватели от водещите университети. Ето това според мен трябва да бъде регулирано по някакъв начин. Трябва да бъде регулирано, като бъдат демотивирани преподавателите да прехождат от университет в университет. Още повече, че има нещо нередно в това прехождане. Аз самият правя толкова нередно нещо и затова го казвам и срещу себе си: бидейки преподавател в един университет, аз същевременно преподавам в конкурентния. И така работя срещу себе си. Но преподавателите, както и аз, сме принудени да търсим второ място за работа, знаете защо...

- Да, заплащането. Регулацията е хубаво нещо, но някой трябва да я извърши. Кой, как? И още: ако наистина всичко е корумпирано, както твърдят децата ви, може в един момент да се окаже, че Софийският университет няма да се акредитира за сметка на някой "филиал". Кое е, разбира се, е абсурдно...

- Това наистина изглежда абсурдно, но аз не бих се хванал с вас на бас, че не би могло да се случи... Нямам рецепта, мисля, че все пак трябва да бъде търсен законодателен път. Сега се осъществява акредитация на висшите учебни заведения, не знам какъв ще е резултатът. Не съм много оптимистичен, че резултатът ще е продуктивен. Струва ми се, че все пак в основата може да бъде следното: всеки университет да се бори за собствения си авторитет, включително Софийският университет. Смятам за изключително нелепо постоянно повтаряното от мои колеги твърдение, че Софийският университет е първото - първо по време и следователно първо по стойност, висше учебно заведение в България. Това не бива да се повтаря, това е вредно, защото демотивира.

Софийският университет трябва да се доказва. Очевидно в него са събрани много високообразовани хора, много добри преподаватели, но това трябва да се доказва постоянно. И ако е възможно да се персонализират отговорностите - тоест преподавателите в Софийския университет поемат персонални отговорности към университета чрез персонален договор с ректора - то тогава в този договор може да бъде вписана и клаузата: "Вие получавате нормалните, допустимите средства, за да преподавате в този университет, вие сте важен наш преподавател, защото вие ще гразите авторитета на университета и следователно ние искаме да ви задържим. Ние ви предоставяме прилични условия да работите, искаме от вас да посветите силите си изцяло на Софийския университет, да работите за Софийския университет!". Същото ще направят, а това вече го и правят, в Нов български университет. Там повече го правят дори. И ако така постъпят всички... Възможните преподаватели в България не са чак толкова много, още по-малко са пък възможните добри преподаватели. Значи те могат да бъдат организирани в рамките на сериозни университетски центрове. И по този начин естествено ще отпаднат слабите. Така ми се струва, но може и да се заблуждавам.

- Това е един от начините, разбира се. Въпреки че тогава май ще се наложи много хора от Софийския университет да отпаднат...

- Е да, е да. Това означава действително редуция на преподаватели и голямо морално натоварване на ръководството, евентуално на някои атестационни комисии или както там ще бъде. Но аз не смятам за редно това, че не се оценява практическа дейността на преподавателите. В нашия факултет, Философския, но мисля и че в Университета изобщо, атестации не е имало повече от 10 години. Което е абсурд!

- В тази връзка какво е вашето мнение за атестациите, които студентите дават на своите преподаватели - една често срещана практика на Запад, особено в САЩ?

- Аз не съм чак толкова либерален. Смятам, че оценката на студентите е нещо много важно, разбира се. Тя обаче не може да бъде безусловно меродавна. Не може студентите да определят кои преподаватели са добри и кои лоши. Работата е там, че тук действат различни критерии. Примерно един строг, много строг преподавател няма да бъде любимец на студентите. Строг, но иначе добър като учен. Той няма да бъде такъв любимец на студентите, какъвто би

бил друг, по-лежерен. Така че - да, това е един от много важните критерии, той обаче не може да бъде единствен. Има други неща - публикации, международно признание, оценка на колежите от научната общност...

- Винаги го задавам този въпрос - има ли воля за промяна: воля на обществото, на политическата класа, академична и т.н.?

- Аз мисля, че най-дефицитното нещо у нас е волята. Сигурно поради това, което вие нарекохте постмодерна ситуация, ние смесваме жанровете. Когато говорим за наука, промисляме в това говорене фактори от рода на: "Той или тя е добър човек!"; "На него или на нея им остават 2 години до пенсия, защо да бутаме човека?"; или: "Все пак ние сме приятели, как да посегна на него?". Това не може да бъде пренебрегвано, аз не апелирам да бъде пренебрегвано, но все пак някаква изчистеност на жанровете трябва да има. Не говоря вече за по-груби неща, които понякога се свързват с политическите ангажменти на един или друг. Тези неща са различни. Добрият човек в университета трябва да бъде добър учен и добър преподавател. Това е характеристиката на университетския преподавател. Същността на характеристиката! Той е годен да бъде университетски преподавател затова, защото извършва научни изследвания и преподава по добър, по продуктивен начин. Ако не умее тези неща, не е университетски преподавател. Той може да е прекрасен човек, прекрасен приятел или прекрасен компаньон за бира, но не е университетски преподавател. Ето с това аз свързвам отсъствието на воля - с малодушието. Има някакво академично малодушие. То е и разбираемо. Разбираемо е, защото ние сме много малка страна, ние сме много патриархална страна. При нас един научен конфликт задължително се превръща в личностен. Значи не е възможно да разкритикувам тезата на някого, дори доброжелателно да я разкритикувам, и да не превърна този човек в свой враг. И хората, вероятно и аз понякога - да, не вероятно, а наистина и аз понякога - си казвам: "Абе за какво ми е да си създавам нови врагове!?" И няма да кажа това, което мисля, ако това казване трябва да е неприятно.

- Но това наистина е смесване на жанровете...

- Да, такава е...

- Но не само от ваша страна; от страна и на другия, който тълкува личностно вашата критика.

- Да кажем, че той е засегнат. При него реакцията е емоционална. Въпросът е защо

онзи, който би се наел спокойно, хладнокръвно да покаже несъстоятелността на една научна теза, защо той се страхува да прави това?

- А политическата воля? Някои политически сили вече обявиха за свой приоритет образованието.

- Ако говорим за сегашните управляващи, според мен у тях абсолютно отсъства всякаква воля. Това е правителство на абсолютната безволевост. Правителство, което постига определени резултати по инерция, вследствие на инерцията. Повечето неща се случват, защото такъв ход е даден. Те така и така ще станат, ако не им се пречи много. Говоря специално за сферата на образованието. Макар че това, което казвам, е валидно не само за него. Необходимо е да се вършат неща, политически да се вършат неща, свързани с образованието, но трябва да се знае, че всяка модернизираща акция в сферата на образованието ще срещне по дефиниция изключително силна съпротива. Това трябва да се знае. Който се нагърби с подобно нещо, трябва да си дава ясна сметка за този факт. Съпротива отвътре, от самите среди на образованието...

- Но и отвън, от обществото. Ето, свигемели сме какво става с матурите, които продължават да не могат да влязат точно поради тази съпротива!

- Някои неща трябва да се извършват, някои неща, които наистина са необходими, трябва да се извършват действително с воля. Стига те да са основателни и правилни. Образованието е тънка материя, там проблемът е, че човек не е много сигурен дали това, което смята за правилно, е действително правилно. Но ако сме убедени, че нещо е правилно, че нещо е в някакъв смисъл дължително, трябва да намерим начин да убедим обществото, че така трябва да се направи. Да убедим мама, че любимото дете бива товарено и бива "измъчвано" за негово добро. А не защото професорите са лоши или сядисти.

- Нямаме ли впечатление, че волята тук като че ли се активира и тръгва на шум по-скоро с намерението да не се промени нищо, да се съхрани и защити статуквото, колкото и то да е неприемливо и негодно дори? Ето примера с доц. Иван Христов и Великотърновския университет: по-добре да си го имаме филиала, ако и да не ни е много качествен от образователна гледна точка, а не да бъдем стриктни и съотговорни за високите критерии, поставяни от висшето образование? Без да си даваме сметка, че така рушим и авто-

ритета на нашето висше учебно заведение, и авторитета на българските наука и образование.

- Да, този конфликт е достоен за съжаление. Той е достоен за съжаление, защото нашият колега Иван Христов наистина положи големи усилия. Той беше изключително ангажиран, дори ще кажа, че въпреки моите скептични предупреждения, той беше прекомерно ангажиран с едно похвално намерение - да създаде втори медиевистичен център в България. Нещо, което е много хубаво. Както би било много хубаво да има конкурентен Философски факултет, конкурентна философска специалност. И с тази надежда аз, между впрочем, също преподавах известно време във Велико Търново. Е, не се получи! Не забелязах тъкмо това, не забелязах желанието за промяна, желанието да се върви по по-труден път.

- Усилието, което е културата?

- Да, усилието. Желанието за полагане на такова усилие там аз не го забелязах и в края на краищата напуснах. След това се опита Иван Христов да направи нещо, но - уви! - виждате, че не става. Аз не се изказвам за самия конфликт, защото все пак знам само от втора ръка за случилото се. Говоря изобщо. Говоря за краха на този проект. Защото той направи наистина много, той организира студенти и докторанти, той направи специализирана библиотека и с голяма бяла завист забелязвах как хубави, важни книги заминават за Велико Търново, а не остават в София. Така че Иван Христов наистина допринесе много за съграждането на философската специалност във Велико Търново, но в края на краищата проектът му завърши с крах.

- Честно казано, странна ми е тази ригидност на хора, които, поне според мен, по определение трябва да бъдат и поведенчески, и интелектуално, та ако щете и чисто човешки иновативно настроени, новатори? Моята представа за академичната и университетската общност може да е твърде утопична, но си мисля, че от нея трябва да идват идеите за промяна...

- Има едно нещо в принципа, според който функционира академичният и университетският живот в България; то има и обратата, и лошата си страна - това са безсрочните трудови договори. Всеки човек, който стъпи веднъж на пътеката на академичната кариера, може да бъде сигурен, че ще достигне докрай, ще се пенсионира на тази пътека. Това, от една страна, е добре, защото вътрешно мотивираният човек получава опре-

делена сигурност. Определено спокойствие, каквото е необходимо за капитални научни проекти. Когато аз искам да направя едно научно изследване и имам нужда от 7, 8, 10, 11, 15 години и същевременно мисля, че след 3 години я оста на мястото си, я отпадна и замина нанякъде - това е лошо. Същевременно безсрочният трудов договор е изключително разбращаващ, когато става дума за хора, които са лишени от истински научен плам, от стремежа към знание. Защото това пък е райското място. Това е райското място за нищо-не-правене. И аз вероятно бих много ви учудил, защото такъв феномен не вярвам да има и в Бангладеш, когато ви кажа, че има университетски преподаватели, които са започнали кариерата си преди мен, стъпили са в Софийския университет преди мен и които до ден днешен не са публикували нито една научна статия. Ето това нещо не може да се търпи никъде. Това само у нас се търпи. Не вярвате изглежда...

- Вярвам, вярвам, но някак си не ми го побира акълът...

- Това е идеология, това е старата идеология. В университета се преподава. И винаги, когато се отпрати този укор, дори без да се визират конкретни хора, се казва: "Ама нашата работа тук е да преподаваме, не да изследваме." Е, това точно не е вярно! Вие знаете, че има период, когато големи постижения в сферата на хуманитаристиката са правени не просто от университетски преподаватели, а от гимназиални учители. Гимназиални учители!... С позиции, с място, с име във философията!

- Освалд Шпенглер примерно...

- Шпенглер примерно, да. А тук на университетския преподавател му се отнема именно изискването да публикува.

- Но той в договора си не може ли да се обвърже с такова изискване?

- Разбира се, че може. Когато бъде назначен един човек, той може примерно да бъде задължен в рамките на определен брой години да се хабилитира или да защити докторската си дисертация. Не е редно хора да защитават докторски дисертации на около 50 години. Не е редно, не върви!

- Пак опираме до волята: вашият ученик, колега и приятел проф. Георги Капршев имаше в един момент желание да вкара условие, според което такива хора - поне във Философския факултет - да бъдат принудени да се хабилитират. Какво се случи, май като че ли умря от само себе си тази идея?

- Човек може да подканва, но не може да напише дисертацията на който и да е. При

това, искам тук да направя уточнението, че не става дума непременно за негодни хора, напротив. Става дума за хора с талант, но за хора с вероятно липсваща организация... Можеш да подканиш, можеш да създадеш условия, но не можеш да му ги напишеш трудовите! Можеш да му се скараш, ако ти е приятел, което и аз съм правил, но не можеш да му ги напишеш. Просто трябва някак си да се вмени усещането, че това не е желателно, че това е задължение. Значи това би се решило с един договор. Аз встъпвам в университета и ми се казва: "Ти ставаши асистент и след 3 години трябва да представиш докторска дисертация! Така е според този договор." И тогава, когато след 3 години не представиш докторска дисертация, ти се казва: "Извинявай много, но договорът ти изтече!" И толкова. Голямата цел е деперсонализацията, това е изключително важно за академичния живот в България. Да се деперсонализират отношенията. Тоест да се създаде механизъм, който да работи сам, който сам да движи, сам да отсява. Не защото този ми харесва или не ми харесва. Формулират се условия за реализацията на типа дейност. Изпълняваш условията... Не се сещам точно какъв пример да дам. А, да! Това е като в участие на Олимпийските игри - трябва да скочиш толкова и толкова. Толкова сантиметра трябва да скочиш на височина. Ако не скочиш толкова сантиметра, чисто и просто не отиваш на Олимпийските игри. Просто и ясно! Но така трябва. Не защото си хубав, висок, прекрасен, симпатичен и т.н. Не! Това са условията на играта.

- Доколкото знам, на запад няма институции като БАН. Но има изследователски институти към университетите, тоест университетите дават тласък на знанието. Преподавателят в университета е и учен, изследовател. А тук, в България, това разделение между университетско и академично, което ми се налага непрекъснато да правя и в нашия разговор, не е ли някак неестествено? Човек не може да е университетски, без да академичен, и обратното.

- Различно е. Но почти винаги членовете на академия са и преподаватели. Иначе се обезмисля, иначе охлабва самата тяхна дейност. Говоря за хуманитаристиката, не мога да преценя как стоят нещата в естествените науки. Но за хуманитарните дисциплини го казвам съвършено определено: човек има необходимостта да провери резултата от научните си изследвания в реална ситуация, в реална обмяна на мнения. Не е реална обмяната на мнения между седмината члена на

неговата секция в Института по философия, а обмяната на мнения със студенти. Да провери това нещо работи ли изобщо: то казва ли нещо, обяснява ли нещо? И аз мисля, че това е голям уцърб за нашите колеги от Института по философия - тяхната откъснатост от университетите. Е, тези, които са добри, истински добри, тях, естествено, университетите са заинтересовани да ги привлекат по някакъв начин и това става. Добрите социолози например преподават социология. Вероятно това важи и за психолозите. А иначе разделението академично-университетско не е естествено. И аз мисля, че по-добре биха функционирали институти към университетите, както е например в Германия.

- И тогава може да има и Институт по средновековна философия...

- **Такъв има!**

- Има, да, но вашият е частно предприятие.

- Да. Той е друго, но ето това е един опит със собствени сили да осъществяваме самостоятелно дейности, които са свързани с изследователската ни работа. Да не товарим бюджета на Софийския университет, да не плачем за всяка книга, която искаме да получим, да не се оплакваме за всеки лист хартия или за тонер, или за всякакви консумативи, а да се опитваме и със собствени сили да си осигуряваме необходимото. Всичко това отива, разбира се, в крайна сметка в университета. Всичко това в крайна сметка резултира в преподаването в университета. Това е някак си естествено. Ние наричаме института си частен, той наистина е частен, но той произвежда обществено значима продукция. Продукция, която функционира в реални обществени дейности.

- И в този смисъл фактически той е обществен, защото знанието не е частно, както всички знаем.

- Да, знанието не е продукт от сферата на частното ползване.

Разговора води **Митко Новков**

Образование без корупция

Българска

Първо издание

Съставителство и редакция

Копринка Червенкова, Марин Бодаков

Художник *Людмил Веселинов*

Предпечат *Мая Георгиева*

Формат 8/60/90

Печатни коли 12

Издание на Фондация *"Пространство Култура"*

София, 2004

На корицата **Патриция Пичинини**, *Нищо природно*, участие във Венецианското биенале, 2003 г.

Фотография **Мариета Ценова**